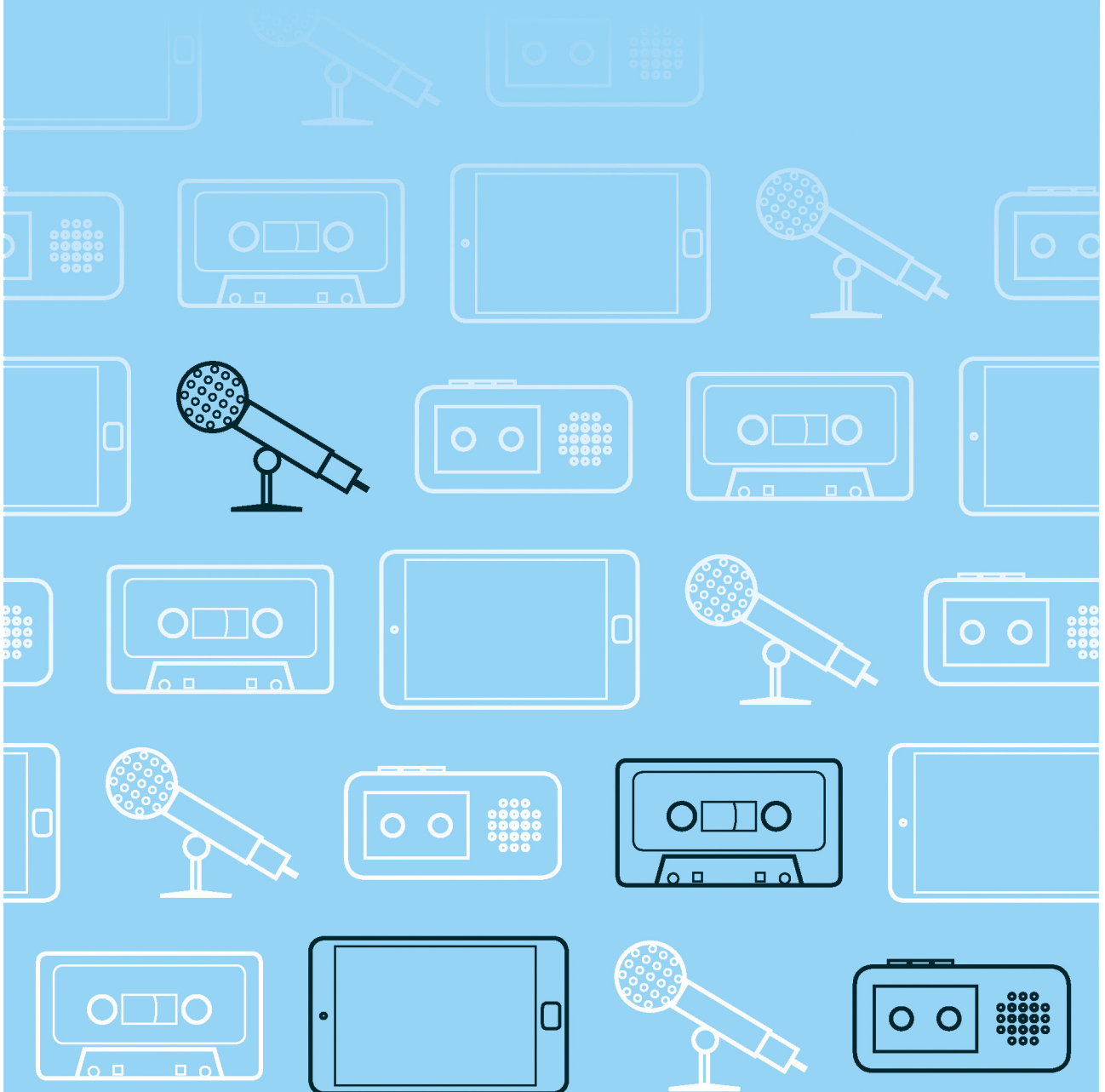


Monika Zaśko-Zielińska  
Anna Majewska-Tworek  
Marta Śleziak  
Artur Tworek

# OD ROZMOWY DO KORPUSU

CZYLI JAK ZBIERAĆ I ARCHIWIZOWAĆ DANE MÓWIONE



**Monika Zaśko-Zielińska  
Anna Majewska-Tworek  
Marta Śleziak  
Artur Tworek**

# **OD ROZMOWY DO KORPUSU**

**CZYLI JAK ZBIERAĆ I ARCHIWIZOWAĆ DANE MÓWIONE**

Wrocław 2020

Monika Zaško-Zielińska  
ORCID: 0000-0001-6333-660X  
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wrocławski

Anna Majewska-Tworek  
ORCID: 0000-0003-3997-5991  
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wrocławski

Marta Śleziak  
ORCID: 0000-0003-4297-7728  
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wrocławski

Artur Tworek  
ORCID: 0000-0003-0975-9358  
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wrocławski

OD ROZMOWY DO KORPUSU,  
CZYLI JAK ZBIERAĆ I ARCHIWIZOWAĆ DANE MÓWIONE

Wrocław 2020

Recenzent: prof. Kazimierz Ożóg

Korekta: Urszula Włodarska

Publikacja wydana na zlecenie  
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego

© Copyright by Uniwersytet Wrocławski, Quaestio and Authors, Wrocław 2020

ISBN 978-83-65815-28-6 (druk)  
ISBN 978-83-65815-29-3 (online)

Quaestio  
www.quaestio.com.pl  
tel. (48) 784 614 124, biuro@quaestio.com.pl

# Spis treści

<b>1. Wstęp</b>	<b>5</b>
<b>2. Dane mówione są cenne.</b>	<b>7</b>
2.1. Czy pismem można utrwalić mowę?	7
2.2. Nagranie – wyzwanie techniczne	8
2.3. Naturalność a udział badacza w rozmowie.	8
2.4. Dane mówione w słownikach ogólnych i korpusach narodowych.	9
2.4.1. Wymowa w słownikach	11
2.4.2. Dane mówione w korpusach	13
2.4.2.1. Subkorpus mówiony w ramach Narodowego Korpusu Języka Polskiego	13
2.4.2.2. Korpusy języka mówionego dla polszczyzny	13
2.4.2.2.1. Korpus Mowy Wielkopolskiej ( <i>The Greater Poland Speech Corpus</i> )	14
2.4.2.2.2. Korpus Języka Mówionego Mieszkańców Spisza	14
2.5. Dane mówione – zbiory nagrań	14
2.6. Projektowanie korpusu mówionego	15
<b>3. Nasz wkład w zbieranie i badanie danych mówionych</b>	<b>17</b>
3.1. Gromadzenie danych mówionych	17
3.1.1. Projekt <i>Mowa_Wrocław</i> – krótka charakterystyka odzyskanego materiału.	18
3.1.2. <i>Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze</i>	20
3.1.3. Podsumowanie	23
3.2. Badanie polszczyzny mówionej w Pracowni Polszczyzny Mówionej i Pracowni Fonetyki	23
3.2.1. Niepłynność mówienia w oficjalnej odmianie polszczyzny	24
3.2.2. Oralność i piśmienność w listach pożegnalnych zgromadzonych w Polskim Korpusie Listów Pożegnalnych	25
3.2.3. Stylizacja na odmianę mówioną języka	27
3.2.4. Krajobraz językowy	29
3.2.5. Badanie funkcji wyrazów <i>no, właśnie, jakby</i> w oficjalnych i nieoficjalnych wypowiedziach mówionych na tle opisu leksykograficznego	40
3.2.6. Badanie mowy późnej dorosłości – plan projektu	41
<b>4. Od kwestionariusza do wywiadu biograficznego.</b>	
<b>O metodach zbierania danych mówionych na potrzeby badań lingwistycznych</b>	<b>43</b>
4.1. Przemiany i rozwój zbierania danych mówionych w dialektologii	43
4.2. Dyskusja metodologiczna w badaniach nad polszczyzną mówioną miast.	46
4.3. Wywiad biograficzny jako sposób pozyskiwania danych mówionych	48
<b>5. Nagrywanie – wskazówki techniczne i organizacyjne</b>	<b>51</b>
5.1. Wskazówki organizacyjne	51
5.2. Wskazówki techniczne	53
<b>6. Problemy etyczne w badaniach prowadzonych metodą wywiadu biograficznego.</b>	<b>57</b>
6.1. Dobrowolność, świadoma zgoda	57
6.2. Anonimowość	58
6.3. Szacunek, prawo do niekrzywdzenia	58



<b>7. Nasze materiały do pozyskiwania danych mówionych.</b>	<b>61</b>
7.1. List	61
7.2. Scenariusz rozmowy	62
7.3. Tekst do przeczytania	63
7.4. Karta metadanych	67
7.4.1. Metadane w tworzeniu korpusu tekstów mówionych	67
7.4.2. Metadane rozmowy	67
7.4.3. Metadane mówcy	71
7.4.4. Zbieranie metadanych	71
7.4.5. Znaczenie metadanych w opisie biografii językowej	71
7.5. Karta opisu sytuacji	73
7.5.1. Sytuacja w wywiadzie biograficznym	74
7.5.2. Karta opisu sytuacji w perspektywie analiz interakcji	74
7.5.3. Czas	75
7.5.3.1. Czas trwania rozmowy	75
7.5.3.2. Usytuowanie rozmowy w czasie	75
7.5.4. Miejsce	76
7.5.5. Tło dźwiękowe	76
7.5.6. Audytorium	77
7.5.7. Relacja nadawczo-odbiorcza	77
7.5.8. Karta opisu sytuacji w kontekście badań projektowych	78
7.6. Zgoda	79
7.7. Podziękowanie	79
<b>8. Przechowywanie danych i metadanych. Archiwizacja (zasilanie dużych zbiorów).</b>	
<b>Dzielenie się danymi</b>	<b>81</b>
8.1. Zasady archiwizowania	81
8.2. Udostępnianie danych mówionych	82
<b>9. Zakończenie</b>	<b>83</b>
<b>Bibliografia</b>	<b>85</b>
<b>Streszczenie/Zusammenfassung/Summary</b>	<b>93</b>
<b>ANEKS I</b>	
<b>Wzory dokumentów Pracowni Polszczyzny Mówionej</b>	<b>95</b>
<b>ANEKS II</b>	
<b>Metadane z projektu <i>Biografie językowe Dolnoślązaków</i></b>	
<b>– pokolenie najstarsze</b>	<b>107</b>

## 1. Wstęp

Książka, którą oddajemy do rąk Czytelnikom, wyrosła z naszych doświadczeń zdobytych w trakcie wieloletnich i różnorodnych badań nad wybranymi aspektami mówionej odmiany języka. Każdy z Autorów zarówno samodzielnie, jak i w zespołach skupionych wokół szerzej zakrojonych projektów podejmował własne badania fenomenu oralności. Każdy z nas w swych naukowych poszukiwaniach doznał trudu zbierania danych mówionych, przeżył troskę o ich reprezentatywność, naturalność, a także o niepodważalną w surowej ocenie przyszłych recenzentów – spontaniczność. Każdy też zmagał się z przygotowaniem danych mówionych do badań właściwych lub innym razem – do ich edycji książkowej. Ulotność i niepowtarzalność wypowiedzi mówionej, odrębność metodologii badawczej, której wypowiedź mówiona żąda, zafascynowała nas chyba na zawsze.

Głównym celem naszej książki jest szczegółowe zaprezentowanie metody zbierania i archiwizowania danych mówionych, stosowanej w Pracowni Polszczyzny Mówionej (PPM) oraz Pracowni Fonetyki Uniwersytetu Wrocławskiego. Zakorzeniona jest w nienowej technice wywiadu biograficznego, stosowanej od dawna w badaniach socjologicznych czy historycznych. Wykorzystaliśmy ogólną ideę wywiadu biograficznego, a następnie dostosowaliśmy ją do szeroko zakrojonego projektu pozyskiwania, archiwizowania oraz badania biografii językowych Dolnoślązaków różnych pokoleń. Jednak rozpoczęcie projektu wymagało opracowania sposobu prowadzenia i nagrywania rozmów, by utrwalone dialogi czy polilogi spełniały warunek spontaniczności i niekłamanej naturalności, a całość naszego postępowania była etyczna w świetle współczesnych wymagań naukowych oraz prawnych. Niemało czasu, energii i emocji poświęciliśmy formułowaniu schematu scenariusza rozmowy. Z kolei wiele chłodnego namysłu i konsultacji z doświadczonymi badaczami doprowadziło nas do opracowania dokumentu z pytaniami o metadane rozmówcy (mamy bowiem świadomość, że nawet najciekawsza rozmowa, która jest pozbawiona socjolingwistycznych informacji o głównych mówcach, nie ma wartości naukowo-badawczej). Bezpośrednim efektem badań pilotażowych było opracowanie dokumentu opisującego sytuację rozmowy. Natomiast przywiązanie do obowiązujących standardów etycznych i norm grzecznościowych skłoniło nas do opracowania listu tłumaczącego cel nagrania oraz specjalnego podziękowania za rozmowę, które ma charakter pamiątki ze spotkania.

Jak wiadomo, współcześnie wielką wagę przywiązuje się do sposobu archiwizowania pozyskanych danych i ich udostępniania. Do tego jest konieczna, oczywiście, pisemna zgoda rozmówcy, o której nie zapominamy. Natomiast samemu archiwizowaniu służą dokumenty, które powstały już w trakcie pisania książki i są zgodne z Dublin Core, czyli ogólnymi standardami metadanych. Wszystkimi dokumentami organizującymi przebieg spotkania z rozmówcą (oraz doświadczeniami płynącymi z ich zastosowania) dzielimy się właśnie w tej publikacji.

Nasza książka ma aż czworo autorów. Każdy z nas reprezentuje inny nurt naukowo-badawczy i z tego powodu jest zainteresowany innym aspektem oralności. W rozdziale 3 przywołujemy tę część naszych badań, która w naszym odczuciu najbardziej wpłynęła na powstanie zaprezentowanej w książce koncepcji zbierania, przechowywania i udostępniania danych mówionych. Anna Majewska-Tworek badała nie płynność wypowiedzi mówców o wysokiej sprawności językowej,

wykorzystując do tego swoją psycholingwistyczną wiedzę oraz materiał badawczy pozyskany dzięki udziałowi w międzynarodowym projekcie GeWiss (rozdz. 3.2.1). Monika Zaśko-Zielińska gromadziła i analizowała listy pożegnalne, w których ścierają się oralność i piśmienność; ich wkład trzeba wykryć, aby wyznaczyć cechy idiolektalne nadawców, w konsekwencji również potwierdzić lub zaprzeczyć autentyczności sytuacji tworzenia badanych tekstów. Marta Śleziak łączy pasję językoznawczą z wyuczonym i praktykowanym dawniej warsztatem dziennikarskim, opisuje więc kwestie organizacyjne i techniczne związane z wywiadem, a także doświadczenie w spisywaniu relacji świadków historii (rozdz. 3.2.3). Artur Tworek m.in. bada krajobraz językowy różnych regionów europejskich o skomplikowanym rodowodzie etnicznym. W jego badaniach wyjątkowe miejsce zajmuje Śląsk. Szczególną uwagę poświęca tekstom mówionym w języku polskim i innych językach obecnych w tym regionie (rozdz. 3.2.4).

Całość książki wieńczą dwa aneksy. Pierwszy zbiera wzory dokumentów, w które wyposażani są nagrywający, gdy udają się na spotkania z rozmówcami. Z tych dokumentów, ułatwiających lepsze zrozumienie zapisywanej rozmowy, korzystają później transkrybenci, a następnie badacze, dla których ważne jest unaocznienie relacji między rozmówcami i ich doświadczeń językowych. Aneks drugi – zbiór metadanych – służy archiwizacji materiałów naszej Pracowni. Sądzymy, że nawet przegląd pojedynczej tabeli dokumentującej nagranie pokazuje, jak czas, miejsca czy kontakty międzyjęzykowe kształtują mowę człowieka, którą poznajemy w momencie rozmowy.

Autorzy

## 2. Dane mówione są cenne

Podstawową aktywnością językową człowieka jest mówienie. Język w odmianie mówionej jest też genetycznie i komunikacyjnie językiem pierwszym (Labocha 2012: 139). Jak pisze Elżbieta Hajnicz: „Przeciętny człowiek wypowiada w ciągu jednego dnia średnio ok. 6000–20 000 słów, jednak ich ulotność nieomalże uniemożliwia ich pozyskiwanie” (Hajnicz 2011: 5). Gromadzenie i dokumentowanie wypowiedzi ustnych nie jest jednak łatwe przede wszystkim z powodu ich ulotności. Przez wiele lat jedynym możliwym sposobem utrwalania tekstów mówionych była pamięć ludzka, potem pismo, stąd też śledzenie przemian mówionej odmiany języka w diachronii jest bardzo utrudnione.

### 2.1. Czy pismem można utrwalić mowę?

Paradoksalnie to właśnie pismo przez wiele lat pozwalało utrwalac ślady zmian w mówieniu. Oczywiście, w odniesieniu do badań o charakterze historycznym zastosowanie innych metod nie było możliwe. Dlatego też najstarsze zmiany w systemach fonologicznych możemy badać jedynie na podstawie pisma: „W przypadku fonetyki historycznej badacz jest w tym wyborze zdecydowanie ograniczony, gdyż substancja foniczna jest dla niego niedostępna; wnioskować o niej można tylko w sposób pośredni na podstawie jedyne go źródła, którym są teksty pisane, a ściślej – ich pisownia” (Osiewicz 2010: 60). Jednakże jeszcze w latach, kiedy już możliwe było nagrywanie tekstów, tej praktyce przez wiele lat towarzyszyło także naukowe przekonanie znane m.in. z pracy Leonarda Bloomfielda, że pismo jest jedynie sposobem utrwalania języka: „writing is not language, but merely a way of recording language by means of visible marks” (Bloomfield 1933: 31).

Warto jednak pamiętać, że jedną z funkcji pisma jest wspomaganie zapamiętywania. Dlatego też np. notatki terenowe z antropologicznych wypraw Bronisława Malinowskiego „jako narzędzia mnemoniczne rządzące się określoną selekcją materiału miały nie tyle opisywać, co ewokować konkretne sfery doświadczenia terenowego” (Rakoczy 2014: 85). Tylko jednym z ich elementów obok notatek własnych były przywołania cudzych wypowiedzi (słowa i teksty tubylcze) zapisywane dużymi literami, co zapewne stanowiło pewien rodzaj segmentacji zapisu obok wykorzystania różnorodnych nagłówków (Rakoczy 2014: 82).

W dialektologii zanim zaczęto używać sprzętu do nagrań, terenowe notatki dialektologiczne (tutaj rozumiane jako sposób utrwalenia wypowiedzi mówionej) były sporządzane przez badaczy na miejscu ze słuchu (Lewaszkiwicz 2017: 186). Efektem tego były niedokładności w zapisie, o czym wspomina Władysław Paryl: „Wiadomo, że przy dokładnym zapisie fonetycznym eksplorator często nie nadąża za wartkim potokiem słów informatora, w wyniku czego prosi go o powtórzenie tych samych wyrazów i wtedy naturalny tok mowy zostaje zakłócony” (Paryl 1979: 3). Konsekwencją trudności technicznych było wygładzanie tekstu, a praktyka poprawiania na długo zadomowiła się w pracach badawczych i utrudniała prowadzenie analiz składniowych (Dunaj 1986: 16).

Można zauważyć, że notatki terenowe z czasem ewoluowały: zmieniał się ich odbiorca (to nie tylko osoba prowadząca badania, ale także inni użytkownicy zebranego materiału), dominująca funkcja (od wspomagania pamięci do dokumentacji) oraz wykształcały się różne typy zapisków od notatek własnych, utrwalania tekstów cudzych, przez tworzenie scenariuszy badań, aż po wstępną klasyfikację i analizę materiału.

Pismo we współczesnych procedurach zbierania tekstów mówionych wykorzystywane jest zarówno w fazie planowania rozmowy (por. *Scenariusz*), jej dokumentowania (por. *Karta metadanych*, *Karta opisu sytuacji*), jak i transkrybowania. Zapisowi zawsze towarzyszy jednak nagranie, a w transkrypcji używane są specjalne znaki, m.in. do zaznaczania cech prozodycznych wypowiedzi oraz wpływu sytuacji na tekst.

## 2.2. Nagranie – wyzwanie techniczne

Długo nie udawało się utrwalac mowy, gdyż badacze nie dysponowali odpowiednim sprzętem. Bardzo rzadkie są nagrania przeznaczone do badań naukowych, do których wykorzystano pierwsze wynalazki do utrwalania dźwięku, np. fonograf Edisona z wałkami woskowymi używany w latach 1902–1905 przez Bronisława Piłsudskiego w czasie badań nad kulturą Ajnów (Majewicz, Majewicz 2016).

Dopiero w latach 50. i 60. pojawiły się magnetofony. Niestety, był to sprzęt duży, ciężki, zatem trudny do przenoszenia, głośny, ze słabym mikrofonem, zauważalny dla nagrywanego (np. magnetofony szpulowe). Wady miały też nośniki, na których utrwalano nagrania. Jak wspomina Jerzy Sierociuk, płyty decelitowe miały pojemność ok. 6 minut, a płyty lakierowane 9 minut, co powodowało, że materiał ten był przydatny głównie do celów leksykologicznych (Sierociuk 2009: 182–183). Podobne problemy dotyczyły kaset magnetofonowych. Ich mankamentem była mała dostępność. Po latach okazało się, że nagrania w projekcie *Polszczyzna mówiona Wrocławia* były w większości utrwalane na kasetach z zasobów własnych badaczy. Kasety te często były już wcześniej używane, stąd ich jakość była gorsza, a nagrania czasami nakładały się na siebie. Dopiero w ostatniej fazie projektu udało się prawdopodobnie zakupić nowe kasety, czego śladem w zbiorze jest wiele pustych kaset jednego rodzaju. Ponadto kasety miały stosunkowo niewielką pojemność, więc np. kasetka sześćdziesięciminutowa wymagała zmiany strony po trzydziestu minutach. Z powodu tych wszystkich ograniczeń początkowo nagrywano czasami tylko fragmenty rozmów. Dopiero dyktafony i telefony z dyktafonami dzięki swoim niewielkim rozmiarom, większej pojemności i lepszej jakości nagrania zdecydowanie ułatwiły pracę osobom nagrywającym i umożliwiły dokonywanie w terenie nagrań każdej długości. Natomiast laboratoryjne warunki w studiu pozwalają na uzyskiwanie nagrań wysokiej jakości zaplanowanych do specjalnych celów. W tego typu profesjonalnych sesjach nagraniowych stosuje się też kamery (por. Szczyszek 2013: 28). Są one nieodzowne zwłaszcza w analizach korelacji kodu werbalnego i niewerbalnego w tekstach mówionych.

## 2.3. Naturalność a udział badacza w rozmowie

Dane pisane są łatwiejsze do gromadzenia, gdyż ich utrwalanie nie wymaga zaangażowania badacza. Sami użytkownicy języka przyczyniają się do dokumentacji pisania, co sprawia, że materiał jest gromadzony niezależnie od zaangażowania naukowców i bez obecności osób trzecich, co nie

wpływa na jakość wypowiedzi. W przypadku danych mówionych potrzebujemy rejestracji, za którą najczęściej odpowiada osoba spoza najbliższego kręgu rozmówców, zwłaszcza gdy zbieramy dużo danych i w pewnym momencie nagrywający musi zacząć zbierać materiał poza swoim środowiskiem, co wymaga już nie tyle wybierania tekstów, ile często organizowania sytuacji, w których powstają. Najtrudniej pozyskać dane konwersacyjne w sytuacji nieoficjalnej, łatwiej monologi czy dialogi lub polilogi oficjalne.

Gwarowe wypowiedzi spontaniczne, jak pisał Bogusław Dunaj (1986: 20), może właściwie uzyskać tylko dialektolog-autochton lub ktoś, kto na danym terenie zamieszka, często przyjeżdża np. na wakacje. Oczywiście, współczesne tempo życia rzadko pozwala na zanurzenie się w badanej społeczności, jakiego doświadczył naj słynniejszy polski antropolog:

Bronisław Malinowski spędził wtedy na Trobriandach cały rok: od maja 1915 do maja 1916. Zamiast mieszkać, jak to było wówczas praktykowane, u jakiegoś białego opiekuna: misjonarza czy kupca, i odpytywać krajowców na werandzie jego domu, korzystając z usług lokalnych tłumaczy, Malinowski rozbił namiot w centrum tubylczej wioski, z czasem nauczył się języka krajowców i „żył ich życiem” (Malinowski 2007: 457).

Współcześnie w badaniach odmiany mówionej języka nie ma, zazwyczaj, bariery innego języka. Do zbierania materiału językowego stosuje się wywiad biograficzny, w którym bierze udział badacz. Jest świadomy swojego wpływu na jakość powstałego tekstu i stopień jego oficjalności, dlatego też oprócz informacji o rozmówcy odnotowuje się dane (np. wiek, płeć, wykształcenie) osoby przeprowadzającej rozmowę. Uznaje się też, że dłuższa wypowiedź daje większe możliwości na uzyskanie swobodniejszego tekstu.

Problem naturalności utrwalonego materiału mówionego powrócił wraz z rozwojem techniki. Chociaż jakość nagrań dokonywanych w studiu jest niezaprzeczalnie większa, to często zarzuca się im m.in.: nienaturalność, brak emocjonalności czy interakcyjności. Z tymi przekonaniem rozprawia się tekst *In Defense of Lab Speech* opublikowany w „Journal of Pragmatics” (Xu 2010: 329–336). Jednak na pewno są one cenne w badaniach dociekających istoty samego procesu mówienia, chociażby w badaniach weryfikujących psycholingwistyczny model planowania wypowiedzi, w których konieczny jest eksperyment psycholingwistyczny (por. m.in.: Levelt 1989: 458–460; Fromkin, Ratner 2005: 333–337).

## 2.4. Dane mówione w słownikach ogólnych i korpusach narodowych

Wiadomo, że dane do słownika powinny pochodzić zarówno z mówionej, jak i pisanej odmiany języka. Niestety, ze względu na to, że zbieranie materiału mówionego jest trudne, czasochłonne i kosztochłonne, w słownikach ogólnych zarówno jednostki leksykalne, jak i ilustracje ich użycia pochodzą głównie z tekstów pisanych, a jedynym śladem mówioności są zazwyczaj przykłady zaczerpnięte z tekstów artystycznych w formie dialogowej. Również z literatury wywodzą się często potwierdzenia użycia haseł w słownikach specjalnych, co potwierdza tabela zawierająca źródła słowników języka polskiego z lat 1994–2006 (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2020c: 182).



Źródło	PSWP	SPPAnSk	SWJP	SPLP	SPPCz	ISJP	USJP	WSJP
słowniki	X	X		X				
teksty literackie		X		X	X			
prace naukowe na temat polszczyzny mówionej/listy frekwencyjne	X	X	X	X				
prasa		X		X	X			
teksty piosenek	X	X			X			
nagrania sejmowe								X
nagrania programów telewizyjnych			X	X	X			X
zasłyszane		X		X	X			
nagrania rozmów						X	X	X
filmy					X			
radio			X	X	X			X
inne (kazania, wykłady, przemówienia, sprawozdania)					X	X	X	

**Tabela 1. Źródła danych mówionych we współczesnych słownikach języka polskiego<sup>1</sup>**

Dopiero w najnowszych słownikach ogólnych, których dane pochodzą z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP), zgodnie z zasobami korpusowymi niewielki procent materiału wywodzi się z danych mówionych. Są to jednak zazwyczaj wypowiedzi mówione oficjalne, np. teksty medialne czy stenogramy wystąpień sejmowych, czyli wypowiedzi mówione w odmianie opracowanej. Wciąż brakuje więc w polskich słownikach leksykograficznych wyrazów typowych dla odmiany mówionej, co sygnalizowali autorzy artykułu *Polszczyzna mówiona nieobecna w słownikach* (Bańko, Kłosińska 1994).

Jednym z problemów związanych z umieszczaniem danych mówionych w słownikach jest ich prekryptywność. Część materiału mówionego wykracza poza zakres polszczyzny ogólnej lub narusza normę językową. Pytanie: „odnotowywać czy nie to, co jest w języku, ale uchodzi za niepoprawne, dotyczy nie tylko samych haseł i ich postaci, ale form fleksyjnych pewnych wyrazów hasłowych” – postawiła już Renata Przybylska w artykule *Polszczyzna mówiona a leksykografia* (Przybylska 2009: 37).

Wydaje się, że kwestie ujmowania w słownikach ogólnych słownictwa spoza polszczyzny ogólnej w pewnym stopniu rozwiązuje tradycja tworzenia słowników specjalnych, np.:

- *Słownik gwary uczniowskiej* (Czarnecka, Zgólkowa 1991);
- *Słownik gwary studenckiej* (Kaczmarek, Skubalanka, Grabias 1994);
- *Słownik tajemnych gwar przestępczych* (Stępiak 1993);
- *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów* (Grochowski 1995);
- *Słownik polszczyzny potocznej* (Anusiewicz, Skawiński 1998);
- *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie* (Dąbrowska 1998);
- *Słownik slangu młodzieżowego* (Czeszewski 2001);
- *Słownik polskich leksemów potocznych* (Lubaś 2001);

<sup>1</sup> PSWP = Zgólkowa (1994–2005), SPPAnSk = Anusiewicz, Skawiński (1996), SWJP = Dunaj (1996a), SPLP = Lubaś (2001), SPPCz = Czeszewski (2006), ISJP = Bańko (2014), USJP = Dubisz (2003), WSJP = Żmigrodzki (2007).

- *Słownik polszczyzny potocznej* (Czeszewski 2006);
- *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych* (Bańko 2009);
- *Czule słówka. Słownik afektonimów* (Bańko, Zygmunt 2010).

Do rozwiązania pozostaje jednak to, w jakim stopniu w słownikach ogólnych powinna być obecna polszczyzna, np. potoczna, środowiskowa lub regionalna. Być może na podstawie reprezentatywnego korpusu mogłyby ten problem rozstrzygnąć dane frekwencyjne.

Na możliwości uzupełniania danych mówionych w słownikach zwróciła też uwagę Renata Przybylska. Autorka zaproponowała uwzględnienie wyborów tekstów języka mówionego z projektów *Polszczyzna mówiona miast z lat 80. i 90.*; materiałów z ewentualnej dygitalizacji tych danych, korpusu tekstów mówionych, który należy budować na podstawie wypracowanych już założeń metodologicznych, oraz korpusu tekstów mówionych z materiałami z lat 1945–1980, budowanego na podstawie nagrań dźwiękowych z zasobów radia i telewizji (Przybylska 2009: 34–35).

Niewielki procent danych mówionych uwzględnianych dotąd w słownikach ogólnych wynika przede wszystkim z nielicznych wciąż zasobów w korpusach mówionych. Z artykułu *A Speech Corpus as a Source of Lexical Information*, zamieszczonego w „International Journal of Lexicography” (Verdonik, Maučec 2016: 144), dowiadujemy się, że korpusy pisane, które zasilają słowniki, mogą zawierać ponad bilion wyrazów, a wykorzystywane do tych celów korpusy mówione obejmują od 1 miliona (Slovene GOS Corpus) do 10 milionów wyrazów (Longman BNC Spoken Corpus).

Jak pisze Piotr Pęzik (2012: 37), korpus narodowy jest korpusem referencyjnym, zatem powinien odzwierciedlać stan języka mówionego. W NKJP, którego zasoby są podstawą *Innego słownika języka polskiego* (Bańko 2014) czy *Uniwersalnego słownika języka polskiego* (Dubisz 2003), uwzględniono próbki z lat 2000–2005 zgromadzone do korpusu PELCRA oraz zebrane specjalnie do NKJP z lat 2008–2010.

Jeszcze innym problemem związanym z gromadzeniem danych mówionych w słownikach jest zakres występowania odmiany mówionej, która pojawia się zarówno w ramach polszczyzny ogólnej, jak i w odmianach środowiskowych czy regionalnych. Tego typu materiał odnotowywany jest w jakimś stopniu w słownikach ogólnych, ale z pewnością nie ma tam nigdy całości istniejących danych. Są one gromadzone zwyczajowo w słownikach specjalnych.

### 2.4.1. Wymowa w słownikach

Dane na temat wymowy są niezbędne w słownikach, aby odnotowywać ewolucję normy fonetycznej, ale także informować o kodyfikacji wymowy wszystkich tych, którzy uczą się języka lub ze względów zawodowych chcą się posługiwać poprawną polszczyzną.

Podstawą do opisu normy fonetycznej jest obserwacja wymowy: „prawidła wymowy muszą być przede wszystkim wnioskiem wysnutym z umiejętnie obserwowanego rzeczywistego wymawiania” (Klemensiewicz 1988). Współcześnie tego typu badania odbywają się dzięki wykorzystaniu zobiektywizowanej fonetycznej analizy eksperymentalnej, którą np. przedstawia w swojej pracy Anita Lorenc (2014). Niestety, dane mówione, które uwzględniane są w polskich opracowaniach leksykograficznych, wciąż nie pochodzą z anotacji fonetycznej korpusu mówionego.

W słownikach ogólnych informacje o wymowie są stosunkowo rzadkie: dotyczą zwykle tylko haseł, w których „wymowa jest nieregularna względem pisowni i może budzić wątpliwości rodzimego użytkownika polszczyzny, z reguły w słabo przyswojonych wyrazach obcego pochodzenia”



(Bańko 2014: LV). Wydaje się, że zapotrzebowanie na informacje na temat wymowy wynika zwłaszcza z różnic między pisownią a wymową oraz odstępstw w zakresie akcentowania. W opisie koncepcji *Wielkiego słownika języka polskiego*, który ma głównie formę elektroniczną, zaplanowano, że słownikowi „w wersji elektronicznej towarzyszyć temu będą pliki dźwiękowe z wzorcowymi realizacjami. W przyszłości można będzie uzupełnić o taką informację wszystkie hasła, być może także dotyczącą słowotwórczych problemów normatywnych, np. wziąłem, muszę itp.” (Żmigrodzki, Bańko, Dunaj, Przybylska 2007: 14).

Informacje na temat wymowy zapisywane są także tradycyjnie w polskich słownikach poprawnej polszczyzny. W obrębie artykułu hasłowego podawana jest wymowa staranna, wzorcowa, czasem także potoczna czy przestarzała (ze stosownym kwalifikatorem, np.: pot., przestarz.), zawsze jednak obowiązuje kolejność, według której formy poprawne są pierwsze (Markowski 2004: XXII, XXIII). Wymowa zapisana polskim alfabetem (ewentualnie kilkoma znakami specjalnymi) znajduje się w nawiasie kwadratowym. Sylaby akcentowane zaznaczone są wytłuszczeniem. W 1990 roku opublikowane zostało pierwsze wydanie słownika poprawnościowego poświęconego wymowie polskiej – *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej* (Lubaś, Urbańczyk 1990). Preskryptywny opis wymowy w polskiej leksykografii jest zdecydowanie dominujący.

Pierwsze polskie opracowanie leksykograficzne poświęcone w całości wymowie to *Słownik wymowy polskiej PWN* (Karaś, Madejowa 1977). Podstawą słownika stał się głównie *Mały słownik języka polskiego* pod red. Haliny Auderskiej, Zofii Łempickiej i Stanisława Skorupki z 1968 roku. W *Słowniku wymowy polskiej PWN* zastosowano międzynarodowy alfabet fonetyczny, a do publikacji dołączono płytę z nagraniem wymowy niektórych haseł. Celem słownika było uchwycenie przeobrażeń fonetycznych w ówczesnej polszczyźnie, np. w zakresie spółgłosek wargowych miękkich czy samogłosek nosowych. W jednym z rozdziałów wstępnych Jan Godyń zwrócił uwagę na zmienność normy językowej oraz wariantowość polszczyzny na płaszczyźnie wymawianiowej. Różnorodność ta dotyczy nie tylko odmienności wymawianiowych między językiem ogólnopolskim a gwarami ludowymi czy językami miejskimi, ale obejmuje także warianty historyczne czy stylowe (Karaś, Madejowa 1977: XVII). Stąd też pytanie, które stanowi tytuł jednego z rozdziałów do słownika *Cambridge English Pronouncing Dictionary* (Roach et al. 2006): „Whose pronunciation is represented?”. Bardzo charakterystyczna jest zmiana podejścia do uwzględnianych w tym słowniku sposobów wymowy wyrazów: w wydaniu pierwszym z 1917 roku relacjonowany model to Public School Pronunciation, w wydaniu siedemnastym punktem odniesienia dla angielskiego brytyjskiego i amerykańskiego jest głównie wymowa dziennikarzy radia i telewizji publicznej<sup>2</sup>. Zwraca się jednak także uwagę na pokazanie wariantowości wymowy, gdyż z tego zasobu mówiący dokonuje wyboru pod wpływem różnych czynników, np.: stopnia formalności wypowiedzi, hałasu w tle, tempa mówienia czy częstotliwości użycia wyrazu (Roach et al. 2006: V–VI).

W 2005 roku ukazał się *Słownik wariantowości fonetycznej współczesnej polszczyzny* przygotowany przez Lilianę Madelską. Podstawą niniejszego opracowania były nagrania rozmów spontanicznych ze studentami filologii polskiej i pedagogiki Uniwersytetu Adama Mickiewicza zebrane

<sup>2</sup> Problem potencjalnego wzorca dla skodyfikowanej normy fonetycznej pojawia się też w przypadku języka niemieckiego, szczególnie bogatego w słowniki wymowy. Zainicjowana pod koniec XIX wieku – co ciekawe: we Wrocławiu – idea tzw. wymowy scenicznej zakładała dążenie do pewnego wyidealizowanego wzorca, który mógłby obowiązywać w całej – regionalnie silnie zróżnicowanej – Niemczech (por. Siebs 1898). Obok tego nurtu preskryptywnego w latach 50. ubiegłego wieku w ówczesnej NRD rozwinęła się idea normy fonetycznej obecnej realnie w mediach i używanej w komunikacji oficjalnej, która zdaje się, mimo wielu zastrzeżeń, dominować współcześnie (por. Krech et al. 2010).

w latach 80. XX wieku. W przedmowie bardzo dokładnie opisana została podstawa materiałowa słownika: z sześćdziesięciu nagrań wybrano trzydzieści rozmów, z każdej przetranskrybowano 30 minut, co stanowi 60 000 wyrazów tekstowych, 4% materiału odrzucono, gdyż były to fragmenty niewyraźne (Madelska 2005: 8). Słownik obejmuje 8607 haseł (opracowanych na podstawie 52 526 wyrazów) ułożonych na podstawie frekwencji. W indeksie ortograficznym, który ułatwia wyszukiwanie, zamieszczono informację o randze wyrazu. Słownik pokazuje procesy fonetyczno-fonologiczne zachodzące w mowie spontanicznej, które znacząco różnią się od modeli wymowy, a obejmują: elizje głosek, epentezy i zmiany jakościowe (Madelska 2005: 18). Obecność tego typu zjawisk można będzie badać na podstawie gromadzonego w PPM materiału: zarówno rozmów nieformalnych, jak i tekstu czytanego (por. rozdz. 7.3).

## 2.4.2. Dane mówione w korpusach

Wśród korpusów zawierających dane mówione wyróżnia się: korpusy mowy – *speech corpora* i korpusy języka mówionego – *spoken corpora* (Haugh, Ruhi, Schmidt, Worner 2014: 3). Pierwsze z nich są wykorzystywane do badania cech segmentalnych (głosek lub sylab) oraz cech suprasegmentalnych (prozodii), współcześnie np. do automatycznego rozpoznawania mowy (Wagner, Bachan, Klessa, Demenko 2015), rozpoznawania mówcy w ramach lingwistyki kryminalistycznej (Klessa, Wagner, Oleśkiewicz-Popiel, Karpiński 2013) oraz syntezy mowy, czyli automatycznej zamiany tekstu pisanego na mówiony (Marasek 2003; Demenko, Klessa, Szymański, Bachan 2007).

Korpusy języka mówionego to utrwalone elektronicznie zbiory nagrań (audio lub audio i wideo) spontanicznych tekstów i ich anotowanych transkrypcji. Dla poszczególnych języków przygotowywane są subkorpusy tekstów mówionych, które są częścią korpusów narodowych, referencyjnych (np. w ramach NKJP czy BNC), oraz korpusy zawierające tylko teksty mówione. Jeszcze innym typem korpusów mówionych są korpusy dialogów (Marciniak 2010), które mogą być nagrywane automatycznie, oraz korpusy dialogów pseudomówionych, np. dialogów między człowiekiem a botem lub człowiekiem a interfejsem (Murao, Kawaguchi, Matsubara, Yamaguchi, Inagaki 2003).

### 2.4.2.1. Subkorpus mówiony w ramach Narodowego Korpusu Języka Polskiego

Subkorpus mówiony w ramach NKJP obejmuje 30 milionów wyrazów tekstowych, w tym: 900 000 segmentów wyrazowych mówionych medialnych (transkrypcje programów radiowych i telewizyjnych), 1 900 000 – segmentów wyrazowych mówionych konwersacyjnych (transkrypty rozmów) oraz 27 200 000 – innych danych mówionych, które tworzą stenogramy posiedzeń Sejmu oraz sejmowych komisji śledczych (tutaj głównie teksty czytane). Chociaż subkorpusy mówione dla korpusów referencyjnych innych języków zawierają również w większości dane medialne, to warto zwrócić uwagę, że są to teksty reprezentujące głównie jedną odmianę języka mówionego, tzw. opracowaną (Kurzowa, Śliwiński 1994). Materiały zgromadzone w NKJP udostępniane są w formie transkryptów. Nie ma możliwości odsłuchu nagrań.

### 2.4.2.2. Korpusy języka mówionego dla polszczyzny

Spośród przygotowanych dla polszczyzny korpusów języka mówionego przywołamy trzy wybrane zasoby: wyszukiwarkę Spokes Mix, Korpus Mowy Wielkopolskiej oraz Korpus Języka Mówionego Mieszkańców Spisza.

Aplikacja Spokes Mix umożliwia dostęp do największego obecnie zasobu danych mówionych, które gromadzone są w ramach infrastruktury CLARIN. Aplikacja pozwala na korzystanie z kilku korpusów mówionych dla języka polskiego (transkrypty, możliwość odsłuchu, metadane):

- The PELCRA Conversational Corpus zawiera 218 godzin nagrań konwersacji, co stanowi 2,2 miliona tokenów w transkrypcji.
- Korpus stenogramów sejmowych (Parliamentary Proceedings) obejmujący 12 godzin nagrań (101 000 tokenów) tekstów stanowiących realizację polszczyzny mówionej oficjalnej.
- Korpus 30 wywiadów (Focused Interviews) na temat wybranych emocji w odniesieniu do osobistych doświadczeń rozmówców (17 godzin, 200 000 tokenów).
- Zbiór (Semi-scripted Interviews) 25 wywiadów na tematy życia codziennego (15 godzin, 165 000 tokenów).
- Korpus MM\_Wrocław (część sekcji Offline Corpora) – 14 rozmów nieoficjalnych (8 godzin).

Dzięki swojej architekturze aplikacja Spokes Mix może być cały czas rozbudowywana i jest użyteczną przestrzenią do archiwizowania i udostępniania danych mówionych.

#### 2.4.2.2.1. Korpus Mowy Wielkopolskiej (*The Greater Poland Speech Corpus*)

Projekt badawczy *Korpus internetowy współczesnego, mówionego standardowego języka polskiego i gwary na obszarze Wielkopolski* był realizowany na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w latach 2013–2017 i został udostępniony w Internecie (<http://wa.amu.edu.pl/korpuswlkp>) w formie próbek nagrań. Zasób obejmuje nagrania 94 mówców (63 kobiety i 31 mężczyzn) z terenu Wielkopolski, którzy uczestniczyli w wywiadach oraz odczytywali przygotowany zestaw zdań. Nagrania zostały przetranskrybowane w programie Praat (Kaźmierski, Zydorowicz, Kul 2019). Celem projektu było m.in. zebranie współczesnych danych mówionych z obszaru Wielkopolski, które porównano z używanymi trzydzieści lat wcześniej wynikami z tego samego terenu (Witaszek-Samborska 1985, 1986).

#### 2.4.2.2.2. Korpus Języka Mówionego Mieszkańców Spisza

Korpus Spiski to projekt szczegółowej dokumentacji gwary z terenu piętnastu wsi polskiego Spisza (2015–2019). Jak piszą twórcy korpusu: „Jest to praca pionierska w polskiej dialektologii; od z góru stu lat wydaje się teksty gwarowe, od półwiecza dostępne są nagrania”. Opisywane przedsięwzięcie to jednak bardzo duży zbiór tekstów w dwu powiązanych postaciach, tj. nagrania i transkrypcji. Korpus Spiski współtworzy 320 wywiadów z 340 informatorami, 250 godzin nagrań, 2 miliony segmentów. Celem badania była dokumentacja języka, którym posługują się współcześnie mieszkańcy polskiego Spisza, niezależnie od wieku, płci czy wykształcenia. Zbiór pokazuje proces utraty gwary na rzecz języka ogólnego (Grochola-Szczepanek, von Waldenfels, Górski, Woźniak 2019).

## 2.5. Dane mówione – zbiory nagrań

Dane mówione są cennym materiałem źródłowym, które kolekcjonują, a następnie z nich korzystają przedstawiciele różnych dyscyplin. Dlatego też zbiory nagrań tekstów mówionych tworzone są nie tylko przez językoznawców (Lewandowska 2011). Archiwa tego typu nie tworzą korpusów, gdyż mogą być odsłuchiwane, ale nie dają użytkownikom możliwości przeszukiwania, ponieważ nie istnieją w wersji elektronicznej lub nie towarzyszy im transkrypcja czy anotacja (Newman 2008). Zagadnienie transkrypcji nagrań historii mówionej postrzegane jest czasami jako problem etyczny.

Zwolennicy twierdzą, że tylko dokładny zapis pozwala na szczegółową i rzetelną analizę narracji – zarówno w płaszczyźnie faktograficznej, jak i semantycznej, a na bazie transkrypcji można szybko przygotować publikację książkową. Przeciwnicy, słusznie, naszym zdaniem, podkreślają, że transkrypcja zabija oralność, nie uwzględnia wszystkich pozawerbalnych aktów ekspresji narratora, które przecież dodają znaczenia wypowiedziom. Poza nawias stawia również samego badacza, który, jak pisałam, ma wpływ na całokształt opowieści (Kurkowska-Budzan 2011: 32). Lepiej można zrozumieć przywołane podejście, gdy dowiadujemy się, że po dokonaniu transkrypcji nagrania były czasami niszczone lub w ogóle ich nie archiwizowano (Filipkowski 2005: 2–3), czyli zbiór nagrań stawał się wtedy rzeczywiście zbiorem bezwartościowych transkryptów.

Współcześnie w badaniach językoznawczych do transkrypcji wykorzystujemy specjalne programy do analizy multimodalnej (Mela, Schulte 2016). Dzięki nim z pewnością nie tracimy nic z oralności wypowiedzi (transkrypcja nigdy nie istnieje niezależnie od plików dźwiękowych), a zyskujemy możliwość uwzględnienia roli różnych kodów w tworzeniu komunikatu. Zawsze jednak trzeba rozważyć, czy czasochłonna szczegółowa transkrypcja jest potrzebna np. historykowi. Rzeczywiście nowe technologie ułatwiają przeszukiwanie ścieżek nagrań i jeśli uproszczona transkrypcja ma być wykorzystywana tylko do tego celu, to w tej sytuacji nie jest niezbędna. Z pewnością jednak również historyk będzie mógł skorzystać z przygotowanego przez językoznawcę korpusu. Gdy zatem zajmujemy się zbieraniem danych mówionych, które mogą być badane interdyscyplinarnie, to warto inwestować czas w przygotowanie korpusu, a nie tylko zbioru nagrań.

Jednym z ważniejszych zbiorów nagrań jest Archiwum Historii Mówionej Domu Spotkań z Historią i Ośrodka KARTA (<https://audiohistoria.pl/>), które udostępnia 6000 wywiadów biograficznych w formie nagrań audio lub wideo. Są to wspomnienia dotyczące m.in. II wojny światowej, okresu stalinizmu czy PRL-u. Najstarsze nagrania pochodzą z roku 1987.

W ramach projektu *Świadkowie Historii* we wrocławskim Ośrodku „Pamięć i Przyszłość” zgromadzono 800 wywiadów. Na stronie internetowej <https://www.zajezdnia.org/> można przeglądać zgromadzone zasoby: krótki życiorys oraz fragmenty wywiadów. Całe nagrania są udostępniane w Archiwum Historii Mówionej Ośrodka. Dokumentacja każdego nagrania przygotowywana jest zgodnie z Instrukcją sporządzania relacji do Archiwum Historii Mówionej Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” oraz Instrukcją sporządzania transkrypcji relacji do Archiwum Historii Mówionej Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” (<https://www.zajezdnia.org/>). Na pełną dokumentację składa się: plik dźwiękowy lub wideo, metryka relacji, zgoda na rozmowę oraz jej wykorzystanie w projektach realizowanych przez Ośrodek, fotografia portretowa świadka, zdjęcia lub skany pamiątek lub dokumentów oraz transkrypt sporządzony zgodnie z instrukcją.

## 2.6. Projektowanie korpusu mówionego

Zbieranie materiału do korpusu mówionego poprzedzone jest zawsze koncepcją doboru danych. Zwykle najważniejszym wyzwaniem jest uzyskanie nagrań dialogów w sytuacjach nieoficjalnych, które nie były w żaden sposób reżyserowane, inicjowane. Drugi zasób to dane mówione dostępne, które już istnieją i mogą być wykorzystane w korpusie. Są to zazwyczaj nagrania dialogów lub polilogów z programów telewizyjnych czy radiowych. Materiały te są zazwyczaj łatwo dostępne, więc z tego powodu mogłyby zdominować zasób. Dlatego też konieczne projektowanie korpusu powinno uwzględniać procentowy udział poszczególnych typów tekstów mówionych, co zapewni zróżnicowanie danych odpowiadające naturalnym mówionym kontaktom językowym. W korpusie duńskim (Oostdijk 2000) przykładowo wzięto pod uwagę m.in.:

- dialogi i polilogi: nieoficjalne (rozmowy *face to face* i wywiady, np. biograficzne) w sytuacji bezpośredniego kontaktu oraz zapośredniczone, np. rozmowy telefoniczne; oficjalne, transmitowane, mniej lub bardziej wyreżyserowane (wywiady i dyskusje) oraz nietransmitowane, niereżyserowane (dyskusje, debaty, zebrania);
- monologi: nieoficjalne, mniej lub bardziej zaplanowane, np. opisywanie obrazka; oficjalne, transmitowane, niereżyserowane (spontaniczne komentarze); oficjalne, transmitowane, reżyserowane (np. z programów informacyjnych) oraz oficjalne, nietransmitowane, zaplanowane (wykłady, przemówienia, głośne odczytywanie tekstu).

Wiedza na temat oralności komunikacji pisemnej skłania również do kolekcjonowania typów tekstów, w których wyraźnie widoczne są ślady mówioności, np. internetowych gatunków tekstów związanych z komunikacją synchroniczną. W korpusie referencyjnym współczesnego języka francuskiego (Siepmann 2015: 143) niejako między danymi mówionymi a pisanymi umieszczono dane pseudo-mówione (*pseudo-spoken*), które obejmują m.in.: teksty dramatów, scenariusze filmowe, napisy do filmów, seriali, wiadomości tekstowe, czaty, teksty z forów dyskusyjnych.

Dopiero tak zróżnicowany korpus daje możliwość pełnego oglądu danych mówionych. O ile jednak skonstruowanie tak zróżnicowanego korpusu nie wydaje się zadaniem łatwym, o tyle można planować tworzenie mniejszych zasobów (subkorpusowych), które później mogłyby się złożyć na jeden duży korpus główny, który będzie pokazywał użycie polszczyzny mówionej w różnych sytuacjach komunikacyjnych.



### 3. Nasz wkład w zbieranie i badanie danych mówionych

Zbieranie i badanie danych stanowi główną część zadań Pracowni Polszczyzny Mówionej. W pierwszej części niniejszego rozdziału zostaną scharakteryzowane źródła danych mówionych zasilające archiwum PPM, sposób ich gromadzenia i przechowywania, natomiast w drugiej – w syntetyczny sposób – podjęte badania, zakończone i planowane projekty.

Cele Pracowni są zakreślone bardzo szeroko, by nie ograniczały do siebie dostępu osobom, które są zainteresowane tylko pewnym wybranym aspektem mówionej odmiany języka. Zależy nam na takim gromadzeniu danych, by mogły być wykorzystywane do różnych projektów – teraz i w przyszłości. Nawet jeśli są na różnym stopniu opracowania, np. nagranie nie ma jeszcze cyfrowego transkryptu, to dbamy o to, by było starannie przechowywane w archiwum wraz z pełnymi metadanymi.

#### 3.1. Gromadzenie danych mówionych

Zależy nam bardzo na docieraniu do starych nagrań powstałych w ramach dawnych projektów naukowych w różnych ośrodkach uniwersyteckich. Do tej pory we współpracy z CLARIN-PL (Uniwersytet Łódzki) udało się nam zdigitalizować i przetranskrybować wrocławski materiał pochodzący z projektu *Polszczyzna mówiona miast* realizowanego w latach 80. i 90. XX wieku (rozd. 2.1.1) oraz zdigitalizować pewną część materiału pochodzącego z tego samego projektu, a nagranych przez badaczy krakowskich. Krakowskie kasety przekazał Pracowni profesor Kazimierz Ożóg.

Ponadto inspirowani osiągnięciami badań wspomnianego wyżej projektu oraz zachęceni owocną współpracą z CLARIN-PL (Uniwersytet Łódzki) samodzielnie przeprowadziliśmy serię nagrań, dzięki którym uzyskaliśmy interesujący, kilkunastogodzinny materiał w postaci rozmów z seniorami zamieszkującymi Wrocław i szeroko rozumiany region Dolnego Śląska oraz Śląska Opolskiego.

Wytwarzamy własne dane także dzięki dużej grupie osób zainteresowanych współpracą z PPM. Są to głównie studenci filologii polskiej UW, których na bieżąco szkolimy w ramach specjalnych warsztatów, stopniowo wprowadzając ich w tajniki metodologii badań mówionej odmiany języka. Studenci angażują się w pracę Sekcji Polszczyzny Mówionej działającej w ramach Studenckiego Koła Naukowego Językoznawców lub biorą udział w prowadzonych przez nas seminariach. Uczestniczą więc w naszych projektach lub samodzielnie formułują pytania badawcze zgodnie ze swoimi zainteresowaniami naukowymi. Jednak zawsze zachęcamy ich do takiego doboru współrozmówców, by wzbogacać archiwum PPM o materiał ilustrujący regionalne, pokoleniowe i społeczne zróżnicowanie współczesnej polszczyzny mówionej.

Do tej pory dane Pracowni Polszczyzny Mówionej pochodzą więc z trzech różnych źródeł:

- a) dygitalizacji starych nagrań odzyskanych dzięki życzliwości naukowców uczestniczących w dawnych polskich badaniach mówionej odmiany języka polskiego (wrocławskie i w mniejszej ilości – krakowskie nagrania z projektu *Polszczyzna mówiona miast*);

- b) pierwszego etapu szeroko zaplanowanego projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*;
- c) indywidualnych sesji nagraniowych prowadzonych przez studentów filologii polskiej.

W nieodległej przyszłości mamy zamiar zająć się gromadzeniem nagrań utrwalających polszczyznę mówioną osób żyjących poza granicami kraju. Będzie to czwarte źródło danych mówionych, dzięki któremu wzbogacą się zbiory Pracowni.

### 3.1.1. Projekt *Mowa\_Wrocław* – krótka charakterystyka odzyskanego materiału

Na początku 2018 roku w Instytucie Filologii Polskiej UWr odnaleźliśmy materiały z projektu *Polszczyzna mówiona Wrocławia*, który był prowadzony w latach 90. Z tamtych czasów zachowało się wiele nagrań oraz transkryptów w formie maszynopisów. Nie udało się wówczas doprowadzić do ich publikacji. Część odnalezionych materiałów była zdekompletowana, tzn. pozostały albo tylko kasety, albo tylko transkrypty. Ostatecznie wybraliśmy do zdigitalizowania i transkrypcji osiem godzin nagrań, które miały pełne metadane. Wrocławskie materiały z lat 90. są dostępne w wyszukiwarce danych konwersacyjnych Spokes<sup>3</sup>.

Powstały korpus jest ciekawy i niejednorodny. Tworzą go prywatne i służbowe rozmowy prowadzone w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Prowadzone są przez dorosłych i dzieci w bardzo różnym wieku. Dorośli mówcy mają różne wykształcenie, profesje i pochodzenie regionalne: są to osoby przybyłe po wojnie do Wrocławia z różnych regionów dzisiejszej Polski, a także np. z Wilna, ze Lwowa czy z okolic Wołynia.

Uczestnikom projektu zależało przede wszystkim na nagrywaniu spontanicznych wypowiedzi nieoficjalnych. Najpewniej z tego powodu w odnalezionych materiałach stanowią one zdecydowaną większość. Znajduje to także swoje odzwierciedlenie w nowo opracowanym korpusie. Współtworzą go głównie rozmowy towarzyskie o charakterze polilógów (*Rozmowa przy obiedzie*, *Rozmowa dwóch małżeństw*, *Rozmowy u L.*, *Aktorki*, *Kłopoty z mieszkaniem*) oraz swobodne dialogi (*Wrażenia z Ameryki*). Pewną częścią korpusu są interakcje werbalne dzieci (*Rozmowa chłopców*). Utrwalono także sposób prowadzenia rozmowy dorosłych z dziećmi (*Rozmowa z córeczką*, *Rozmowa dzieci i ich mam*, *Dzieci budują statek*). Warto podkreślić, że w części nagranych rozmów nieoficjalnych nie bierze udziału uczestnik projektu. Takie nagrania uznawano za najcenniejsze. Analiza metadanych wskazuje, że do takich należą: *Rozmowa chłopców*, *Rozmowa dzieci i ich mam*, *Rozmowy u L.*, *Aktorki*, *Rozmowa przy obiedzie*, *Dzieci budują statek*. Natomiast *Wrażenia z Ameryki*, *Rozmowa dwóch małżeństw*, *Kłopoty z mieszkaniem* zostały przeprowadzone z udziałem nagrywającego.

Dwie rozmowy, o których nie wspomniano powyżej, zbliżają się w swej istocie do wywiadu narracyjnego (*Pan Jan z Wilna*, *Rozmowa dorosłej córki*<sup>4</sup>). Są próbą uzyskania pewnych informacji

<sup>3</sup> Por. <http://ppm.uni.wroc.pl/2018/11/22/badania-nad-polszczyzna-mowiona-wroclawia-lata-80-xx-wieku/>; por. też: A. Majewska-Tworek, M. Zaśko-Zielińska, P. Pęzik, *Polszczyzna mówiona miast – kontynuacja badań z lat 80. XX wieku z wykorzystaniem narzędzi lingwistyki cyfrowej*, „Forum Lingwistyczne” 2020, nr 7.

<sup>4</sup> *Rozmowa dorosłej córki* została ujawniona w trakcie transkrybowania około połowy trzydziestominutowego pliku zatytułowanego (na wzór tytułu odpowiedniej kasety magnetofonowej) *Pan Jan z Wilna*. Nie ma do niej żadnych metadanych.

o historii życia ludzi zaawansowanych wiekiem przez dużo młodsze od nich osoby. Z całą pewnością nie są to rozmowy formalne, ale różnią się w swej istocie od przywołanych wcześniej nieformalnych wypowiedzi o charakterze towarzyskim.

Jak już zostało zauważone, twórcy projektu *Polszczyzna mówiona miast* bardzo dbali o zróżnicowanie sytuacyjne nagrywanych interakcji werbalnych. Znajduje to także odzwierciedlenie w materiale wrocławskim. Szczęśliwie się więc składa, że wśród odnalezionych i nowo opracowanych nagrań znalazły się także dwa polilogi utrwalone w sytuacji formalnej. Są to *Dyskusja naukowa* i *Zebranie zakładu*. W *Dyskusji naukowej* bierze udział siedem osób. Ich wypowiedzi to zarówno wystąpienia mówione w odmianie opracowanej (powitanie uczestników konferencji, przemówienie rektora), jak i głosy członków audytorium (np. nauczycieli), odpowiedzi referentów na pytania z sali czy informacje przekazywane uczestnikom konferencji przez organizatorów. Nagrania te pokazują, jak bardzo zróżnicowane pod względem stylistycznym mogą być wypowiedzi formułowane w sytuacji oficjalnej. Bardzo ciekawa jest również obserwacja wnikania elementów dialogu do monologowych z założenia wypowiedzi konferencyjnych.

Wraz z nagraniami przygotowywanymi na potrzeby projektu GeWiss (w trakcie jego realizacji utrwalano m.in. wygłaszane na konferencjach referaty z dyskusją po ich wygłoszeniu) mogą chociażby stanowić element porównawczy w kolejnych badaniach z zakresu współczesnej polszczyzny naukowej w odmianie mówionej.

Na tle całości nowo opracowanego wrocławskiego zbioru wyjątkowym nagraniem jest *Zebranie zakładu* (zachowało się z pełnymi metadanymi i maszynopisem starego transkryptu). Jest to rozmowa piętnastu naukowców podczas roboczego spotkania w IFP UW r tuż przed przystąpieniem do badań miejskiej polszczyzny mówionej. W trakcie tej rozmowy formułowane są główne cele projektu w ramach ogólnopolskiego programu węzłowego. Biorą w niej udział naukowcy różnych pokoleń: zarówno doświadczeni profesorowie, jak i adiunkci ostrożnie formułujący tematy swoich prac habilitacyjnych (niektóre z nich zostały później faktycznie zrealizowane). Już sam odsłuch nagrania *Zebranie zakładu* przekonuje do idei utrwalania rozmów z przedstawicielami nauki choćby w formie wywiadów narracyjnych. Mają one bowiem wielowymiarową wartość, trudną do przecenienia nie tylko w kontekście badań socjolingwistycznych.

Trzeba podkreślić, że przy ponownym opracowywaniu starych nagrań intensywnie pracował duży zespół pracowników oraz studentów z następujących ośrodków naukowych: Instytutu Filologii Polskiej UW r, Instytutu Filologii Germańskiej UW r, Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa UW r, Instytutu Anglistyki UŁ. Poniżej zostaną wymienione wszystkie osoby, które wzięły udział w opisywanym projekcie.



Inwentaryzacja kaset i transkryptów, wstępne opracowanie metadanych	Monika Zaśko-Zielińska, Anna Majewska-Tworek
Współpraca z CLARIN-em	Piotr Pęzik
Szkolenie w transkrypcji (ELAN)	Piotr Pęzik, Maciej Grabski, Kamil Wabnic
Dygitalizacja nagrań	Piotr Malak
Poprawianie jakości nagrań po dygitalizacji	Kamil Wabnic
Przetworzenie metadanych dla CLARIN-u	Maciej Grabski
Anotacja morfosyntaktyczna i zindeksowanie danych w systemie Spokes	Piotr Pęzik, Paweł Kowalczyk
Anotacja czasowa narzędziami mowa.clarin.pl	Michał Kowalczyk
Przetranskrybowane nagrania (symbol, tytuł) i autorzy transkrypcji	MW_001: Zebranie zakładu – Anna Majewska-Tworek (IFP UWr) MW_002: Rozmowy z córeczką – Paulina Witkowska (IFP UWr) MW_003: Rozmowa przy obiedzie – Marta Śleziak (IFP UWr) MW_004: Rozmowy u L. – Aleksandra Płochocka (IFG UWr) MW_005: Dzieci budują statek – Ewa Kaczmarz (IFP UWr) MW_006: Rozmowa dzieci i ich mam – Kinga Sudoł (IFP UWr) MW_007: Rozmowa dwóch małżeństw – Kamil Wabnic (IFP UWr) MW_014: Dyskusja naukowa – Monika Zaśko-Zielińska (IFP UWr) MW_015: Kłopoty z mieszkaniem – Maria Rudnicka (IFP UWr) MW_017: Wrażenia z Ameryki – Karolina Okurowska (IFP UWr) MW_018: Pan Jan z Wilna – Michalina Jaworska (IFP UWr) MW_022: Aktorki – Agnieszka Skwarek (IFG UWr) MW_050: Rozmowa chłopców – Natalia Śmiełowska (IFP UWr) MW_057: Rozmowa dorosłej córki – Michalina Jaworska (IFP UWr)

**Tabela 2. Projekt *Mowa Wrocław* (maj-czerwiec 2018)**

Mowa Miast jest częścią sekcji Offline Corpora: [http://pelcra.pl/new/tools\\_and\\_resources](http://pelcra.pl/new/tools_and_resources).

### 3.1.2. *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*

Inaczej przebiegała realizacja pierwszego etapu szeroko zakrojonego projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*. Całość jest nawiązaniem do powyżej przywołanych badań oraz ich swoistą kontynuacją. Z pewnością stanowi zarówno pierwszy etap badań nad zróżnicowaniem polszczyzny w naszym regionie, jak i trudną do przecenienia inspirację do formułowania kolejnych projektów. Ten etap jest ważny także z innego powodu: do jego realizacji wykorzystaliśmy własne materiały organizujące i dokumentujące całą sesję nagraniową (por. rozdz. 6). Powstały one w ścisłej współpracy z Pracownią Fonetyki UWr.

Było to ważne przedsięwzięcie jeszcze z kilku innych powodów. Po pierwsze, CLARIN-PL wyraził zainteresowanie nowymi danymi mówionymi i nasza Pracownia wiedziała, że zasila one wyszukiwarkę danych konwersacyjnych Spokes. Po drugie, samodzielnie przeszkoliliśmy dużą grupę nagrywających rozmowy. Po trzecie, koordynowaliśmy projekt z Pracownią Fonetyki, w której znalazła się znacząca część transkrybentów. W poniższej tabeli znajdują się wybrane przykłady mówców, którzy wyrazili zgodę na udział w sesji nagraniowej. Przedstawiamy w niej drobny fragment metadanych,

dotyczących miejsc urodzenia oraz zamieszkania naszych rozmówców, a także języków, z którymi te osoby miały kontakt w różnych sytuacjach, by w ten skrótowy sposób zaprezentować ich różnorodność i znaczące zróżnicowanie biografii językowych.

Mówca (sygnatura)	Miejsce urodzenia	Miejsca zamieszkania	Języki, z którymi nagrywany miał w życiu kontakt
CLR3_DS_10	Drohobycz	Drohobycz – Rothenbach (Gorce), Wałbrzych, Wrocław (1946)	Język niemiecki (zabawy z dziećmi sąsiadów), angielski (szkoła średnia)
CLR3_DS_11	Gańczary (obwód lwowski)	Gańczary – woj. szczecińskie – Wrocław (1946)	Język rosyjski, angielski (szkoła, studia), niemiecki (praca, delegacje)
CLR3_DS_12	Trębki Nowe (woj. mazowieckie)	Trębki Nowe – Babimost – Wrocław – Trębki Nowe – Wrocław	Język rosyjski (szkoła)
CLR3_SO_4	Palcz (woj. wołyńskie)	Lisięcice (powiat głubczycki)	Język rosyjski (szkoła), kontakt z gwarą śląską
CLR3_SO_19	Lublatyn (woj. wołyńskie)	Chełm Lubelski, Grabie (woj. opolskie) (1946), Osowiec (1960)	Język rosyjski, polski
CLR3_SO_13	na Pomorzu (rodzice – Kresy)	Opole	Język rosyjski, gwara śląska (biernie)
CLR3_DS_1	Majdan Krzywski	Majdan Krzywski – Wrocław (2003)	Język rosyjski, łacina (szkoła)
CLR3_DS_14	Wojbórz (Dolny Śląsk)	Wojbórz – Kłodzko – Wrocław (1964)	Język rosyjski (szkoła)
CLR3_DS_15	Jeziory (Lubelszczyzna)	Jeziory (Lubelszczyzna) – Wrocław (1961)	Język rosyjski (szkoła)
CLR3_DS_7	Wałbrzych	Wałbrzych – Wrocław (1964)	Język rosyjski (szkoła)
CLR3_DS_9	Gdynia	Gdynia – Brzeg – Wrocław (2005)	Język rosyjski, kaszubski (szkoła), niemiecki, angielski
CLR3_DS_8	Stanisławów	Kazachstan (zesłanie), Ukraina (powrót), Wrocław (1946)	Język rosyjski, francuski (studia)
CLR3_DS_2	Łomża	Łomża – Wrocław (1945)	Język polski, rosyjski, ukraiński
CLR3_DS_5	Szczyty (k. Wielunia)	Szczyty – Wrocław (1950)	Język rosyjski
CLR3_DS_6	Wrocław	Wrocław	Język rosyjski

**Tabela 3. Wybrane informacje na temat uczestników projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze***

Zgodnie ze wskazówkami łódzkiego zespołu CLARIN-PL do kolejnego etapu badań, czyli do transkrybowania w programie ELAN, wybraliśmy osiem godzin nagrań. Zdecydowaliśmy się na rozmowy najbardziej udane: najciekawsze, najlepsze pod względem technicznym, a przede wszystkim – poprowadzone zgodnie z wymogami Scenariusza rozmowy.

Przeprowadzenie sesji nagraniowych	Marta Śleziak, Monika Zaśko-Zielińska, Anna Majewska-Tworek, Natalia Śmiełowska, Karolina Okurowska, Michalina Jaworska
Szkolenie w transkrypcji nowej grupy studentów z IFG UW	Agnieszka Molenda
Transkrybenci	Marta Śleziak, Oliwia Jaśkiewicz, Rozalia Wojnarowska, Iga Żołędziowska, Aleksandra Molenda, Sandra Kociubińska, Karolina Okurowska, Natalia Śmiełowska, Maria Rudnicka, Eliza Siudak, Michalina Jaworska, Kamil Wabnic
Opieka merytoryczna i techniczna nad transkrybentami	Marta Śleziak, Monika Zaśko-Zielińska, Anna Majewska-Tworek, Kamil Wabnic

Współpraca z CLARIN-em	Piotr Pęzik
Anotacja morfosyntaktyczna i zindeksowanie danych w systemie Spokes	Piotr Pęzik, Paweł Kowalczyk
Anotacja czasowa narzędziami mowa.clarin.pl	Michał Kowalczyk
Przetranskrybowane nagrania: symbole ID (dla CLARIN-PL i PPM), czas trwania rozmowy i autorzy transkrypcji	DS_001; MM_rozm_DW-Złotniki_K_70; 31:45; Marta Śleziak DS_002; AD_rozm_DW-PrzedmieścieOławskie_K_77; 59:16; Natalia Śmiełowska SO_003; RD_rozm_OPO_Osowiec_M_83; 26:58; Michalina Jaworska SO_004; HD_rozm_OGL_Lisiecice_K_82; 34:21; Michalina Jaworska DS_005; MS+SS_rozm_DW-Śródmieście+MuchobórMały_M+K_67+75; 58:27; Kamil Wabnic, Karolina Okurowska DS_006; HJ_rozm_DW-Złotniki_K_72; 30:43; Aleksandra Molenda DS_007; BT_rozm_DW-Kleczków_K_79; 32:57; Sandra Kociubińska DS_008; ZM_rozm_DW-Szczepin_K_74; 28:16; Sandra Kociubińska DS_009; WK_rozm_DW-PsiePole_K_83; 27:56; Karolina Okurowska DS_010; MB_rozm_DW-PsiePole_M_76; 32:02; Eliza Siudak DS_011; UK_rozm_DW-PsiePole_K_76; 25:50; Kamil Wabnic SO_012; BH_rozm_OP_K_82; 20:25; Eliza Siudak DS_013; MR_rozm_DW-Złotniki_K_74; 32:20; Oliwia Jaśkiewicz, Patrycja Skoczylas DS_014; CJ_rozm_DW-Złotniki_M_79; 28:33; Rozalia Wojnarowska, Iga Żołędziowska

**Tabela 4. Transkrypcje w projekcie *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze – szczegóły organizacyjne***

Planujemy kontynuowanie naszych badań we Wrocławiu i regionie. Przy czym, jak ilustruje powyższa tabela, w pierwszej kolejności zdecydowaliśmy się nagrywać osoby najstarszego pokolenia. Powody są oczywiste. Chcemy zdążyć utrwalić zarówno sposób mówienia współczesnych seniorów, jak i wnikać w niepowtarzalne oraz skomplikowane biografie językowe. Wspólnym doświadczeniem bohaterów rozmów jest podróż i zmiana: zmiana miejsca zamieszkania, zmiana granic, zmiana języka, zmiana najbliższego środowiska. Z wysłuchanych opowieści wyłania się doświadczenie wojny (bezpośrednie lub z opowieści rodziców), zesłanie, przesiedlenie ze Wschodu, przeprowadzki na Dolnym Śląsku i Śląsku Opolskim oraz pogodne pogodzenie się z losem. Ponadto – naprawdę w wielu rozmowach – są wspomniane wielokulturowe kontakty w obrębie miejskich podwojek czy sąsiadujących ze sobą wiejskich gospodarstw. Są to wspomnienia dobre. Bohaterowie naszych rozmów przypominali sobie, że jako dzieci mieli kolegów i koleżanki wśród Ukraińców, Czechów, Żydów, Niemców. Mieli w pamięci małżeństwa polsko-ukraińskie. Powtarzały się podobne podsumowania: „myśmy żyli wszyscy razem” czy „nikomu to nie przeszkadzało”. Przeprowadzenie rozmów było silnym przeżyciem dla obu stron. Obawa czy niechęć tuż przed podjęciem ostatecznej zgody na nagranie przeradzała się u seniorów w wielkie zadowolenie. Wynikało ono ze szczerze uważnego wysłuchania oraz głębokiego zainteresowania moderatora rozmowy. Natomiast dla nas każdorazowo była to niepowtarzalna okazja wejścia w interakcję z osobą, która w swoisty, niezmiernie ciekawy dla lingwisty sposób ma do opowiedzenia fragment historii swojego długiego życia. Ta niepowtarzalność wiązała się więc z wielką odpowiedzialnością: musieliśmy zadawać stosowane pytanie. Miały one zainspirować mówcę, popchnąć do budowania opowieści. Naszym zadaniem było szybkie zejście na drugi plan. Chcieliśmy krótkimi, ale ważnymi dla współrozmówcy pytaniami stymulować proces mówienia. Niektórzy od pierwszych chwil opowiadali dużo i chętnie, inni – potrzebowali więcej czasu i stymulujących pytań, by rozpocząć swobodną wypowiedź. W tym wypadku ważny był spokój i opanowanie prowadzącego

rozmowę. Warto podkreślić, że w wielu rozmowach pojawiają się metalingwistyczne spostrzeżenia i refleksje seniorów na temat języka, stosunku do niego, a także uwagi na temat zróżnicowania leksykalnego polszczyzny w różnych regionach niegdyś przez nich zamieszkiwanych.

Z jednej strony badania są początkiem powrotu do badań polszczyzny mówionej najstarszych mieszkańców Wrocławia i jego regionu z lat 80. XX wieku, a z drugiej – stały się swoistym pilotażem kolejnego, odmiennego od dwóch powyższych, projektu. Został on przez nas zatytułowany *Mowa najstarszego pokolenia użytkowników polszczyzny. Badania metodami językoznawstwa korpusowego*. Dotyczyłby on wyróżników mowy seniorów starzejących się fizjologicznie. Byłby to projekt z zakresu gerontolingwistyki, a wyniki z niego pochodzące wsparłyby w diagnozowaniu gerontologopedów.

### 3.1.3. Podsumowanie

Jak już wspomniano wcześniej, dzięki ogólnie sformułowanym celom koncepcja działania Pracowni Polszczyzny Mówionej ma formułę bardzo otwartą. Dotyczy to także zbierania danych mówionych. Widać to choćby w przypadku studentów, którzy dzięki materiałom PPM zyskali bardzo konkretne narzędzie do starannego zbierania materiału w trakcie realizacji swoich indywidualnych badań prowadzonych na potrzeby prac licencjackich, magisterskich czy doktorskich. Oczywiście, prace są bardzo zróżnicowane pod względem tematycznym, ale jeśli są bezpośrednio związane z mówioną odmianą języka, po odpowiednim przeszkoleniu ich autorzy mają możliwość również współuczestniczyć w usystematyzowanym archiwizowaniu śladów współczesnej polszczyzny mówionej.

## 3.2. Badanie polszczyzny mówionej w Pracowni Polszczyzny Mówionej i Pracowni Fonetyki

Powołanie PPM wiąże się z wieloletnimi zainteresowaniami badawczymi osób, które ją współtworzą, a także z potrzebą wykorzystania doświadczeń zdobytych w trakcie pracy nad niemiecko-brytyjsko-polskim projektem GeWiss (badanie języka naukowego w jego mówionej odmianie), indywidualnym projektem NCN poświęconym kryminalistycznej analizie dokumentu (badanie komunikacji nieoficjalnej w listach pożegnalnych oraz ich oralności i piśmienności). Udział w tych projektach wiązał się z poznaniem i wykorzystaniem różnych metod współczesnej humanistyki cyfrowej, które umożliwiają nowoczesne i pogłębione badania nad oralnością prymarną i wtórną (obecną w nieoficjalnych tekstach pisanych). Pominięcie narzędzi humanistyki cyfrowej uniemożliwiłoby uzyskanie wyników, które udało się osiągnąć we wspomnianych powyżej projektach. Natomiast doświadczenie wyniesione z zupełnie innego w swym celu i charakterze, polonistyczno-dziennikarskiego projektu *Ocaleni z zatraty* (2014) okazało się cenne na etapie warsztatowego przygotowania do samodzielnego zbierania materiału. Posłużyło pogłębieniu wiedzy o specyfice biografii ludzi zamieszkujących region Dolnego Śląska, wyeksponowaniu znaczenia etycznej postawy badacza wobec nagrywanego, poznaniu dziennikarskiego sposobu porządkowania danych mówionych, jak pisze bowiem kierownik projektu Stanisław Bereś, przygotowany materiał na podstawie wypowiedzi nagranych przyjął postać zbliżony do biogramów. Nie jest to więc takie opracowanie materiału, jakie stosujemy w PPM.

Doświadczenie pracy naukowej i dydaktycznej pozwala stwierdzić, że wciąż istnieje trudność w jasnym odróżnieniu narzędzi, metod i teorii możliwych do zastosowania w badaniu wypowiedzi

pisanej od tych, które należy zastosować podczas badania wypowiedzi mówionej. Trzeba to mocno podkreślić: one nie są tożsame ani wzajemnie wymienne. Nagrana wypowiedź i sporządzony ręcznie jej transkrypt stanowią dwa odrębne teksty. Analiza zapisanych transkryptów, oderwanych od ścieżki dźwiękowej, nie przynosi bowiem ani pogłębionych, ani nawet wystarczająco dokładnych wyników. Wydaje się też, że tradycyjne, ręczne transkrybowanie nagrań działało hamująco na rozwój badań nad mówionym wariantem języka. Z tego też pewnie powodu jego opis był tradycyjnie sporządzany przez opozycję do pisanego (np.: staranny – niestaranny, przygotowany – nieprzygotowany). Do dziś dość często pokutuje też stosowanie teorii i wyników badań wariantu pisanego do opisu mówionej odmiany języka (np. teorii składni Zenona Klemensiewicza do analizy i oceny poprawności składni wypowiedzi mówionej).

Rozwój narzędzi humanistyki cyfrowej nie tylko wykazał luki w badaniach, ale otworzył nowe możliwości przed badającymi mówiony wariant języka. Poniżej w syntetyczny sposób zostaną scharakteryzowane podjęte przez nas badania krótko przed powstaniem Pracowni oraz już po jej powołaniu do życia.

### 3.2.1. Niepłynność mówienia w oficjalnej odmianie polszczyzny

Celem niemiecko-brytyjsko-polskiego projektu *Gesprochene Wissenschaftsprache Kontrastiv (Badanie porównawcze wypowiedzi naukowych. Język niemiecki w porównaniu z językami polskim i angielskim)* był konfrontatywny opis naukowej odmiany niemieckiego języka mówionego w grupie jego rodzimych i nierodzimych użytkowników (polskich i brytyjskich). Do badań wybrano dwa gatunki tekstu: referat wraz z dyskusją po jego wygłoszeniu oraz rozmowę egzaminacyjną. Uwzględniono przy tym zarówno referaty pracowników nauki (tzw. eksperckie), jak i referaty wygłaszane przez studentów. Liczbę nagranych godzin w projekcie GeWiss przedstawia poniższa tabela.

	Referat - nagrania w godzinach	Rozmowa egzaminacyjna - nagrania w godzinach	Razem
Germanistyka w Niemczech	10 h – eksperci 5 h – niemieccy studenci 5 h – zagraniczni studenci (po niemiecku)	10 h – niemieccy studenci 10 h – zagraniczni studenci (po niemiecku)	40 h
Germanistyka w Wielkiej Brytanii	5 h – angielscy eksperci 5 h – angielscy studenci (po niemiecku)	10 h – angielscy studenci (po niemiecku)	20 h
Anglistyka w Wielkiej Brytanii	5 h – angielscy eksperci 5 h – angielscy studenci (po angielsku)	10 h – angielscy studenci (po angielsku)	20 h
Germanistyka w Polsce	5 h – polscy eksperci 5 h – polscy studenci (po niemiecku)	10 h – polscy studenci (po niemiecku)	20 h
Polonistyka w Polsce	5 h – polscy eksperci 5 h – polscy studenci (po polsku)	10 h – polscy studenci (po polsku)	20 h

**Tabela 5. Nagrywane wypowiedzi w projekcie GeWiss**

Po zakończeniu sesji nagranych, które odbywały się za uprzednią zgodą jej uczestników (były to więc nagrania jawne), zebrany materiał został poddany szczegółowej transkrypcji w programie



Exmaralda (www.exmaralda.org, 5.02.2013). Ogólne założenia i cele projektu zostały opisane przez jego twórców (m.in.: Fandrych, Tschirner, Meissner, Rahn, Slavcheva 2009; Slavcheva, Meissner 2012). Natomiast już na etapie tworzenia korpusu poszczególni uczestnicy projektu przetranskrybowany materiał poddawali własnym, szczegółowym analizom zgodnie z osobistymi zainteresowaniami naukowymi oraz aktualnie prowadzonymi badaniami (Reershemius 2012; Rogozińska 2014; Majewska-Tworek 2014).

Przykładem takiej analizy jest praca *Niepłynność w oficjalnej odmianie polszczyzny. Propozycja typologii* (2014), która powstawała w trakcie tworzenia polskiej części korpusu z wykorzystaniem nieco ponad połowy nagrań polskich rozmów egzaminacyjnych. Podstawę materiałową stanowi więc 5 godzin i 12 minut losowo wybranych wypowiedzi egzaminacyjnych polskich studentów i ich egzaminatorów. Analizowane transkrypty pięciogodzinnych nagrań zostały sporządzone przez autorkę tej pracy. Szczegółowy opis zasad użytego w GeWiss-ie systemu transkrypcyjnego GAT2 (Gesprächanalytisches Transkriptionssystem 2) oraz jego dostosowanie przez polską grupę projektową do transkrypcji polskich tekstów zostało dokładnie opisane przez Łukasza Rogozińskiego i Grzegorza Zarzecznego (2012). Praca powstała w wyniku pogłębionej refleksji nad literaturą poświęconą niepłynności mówienia (głównie w aspekcie zaburzeń mowy) i psycholingwistycznym modelom powstawania wypowiedzi ustnej. Udział w zespołowej pracy nad tworzeniem polskiej części korpusu GeWiss umożliwił autorce dokładną analizę realizacji wypowiedzi przez mówców o wysokiej sprawności językowej, uczestniczących w oficjalnej sytuacji komunikacyjnej. Już pierwszy, pobieżny ogląd krótkich próbek wypowiedzi przetranskrybowanych w programie Exmaralda wykazał wielość różnego typu pauz, urwań i autokorekt, które z różnym nasileniem występowały u poszczególnych mówców. To wszystko stało się inspiracją do sporządzenia uporządkowanego i wnikliwego opisu cech niepłynności, które powstają w trakcie spontanicznego mówienia. Objawy niepłynności, które występują w wypowiedzi ustnej, zostały zinterpretowane z całkowitym pominięciem perspektywy językoznawstwa normatywnego. Niepłynność jest tu ujmowana jako konstytutywna, a więc nieodłączna cecha mówionej odmiany języka. Przyjęto wręcz założenie, że różne objawy niepłynności są uniwersalną cechą każdej spontanicznej wypowiedzi, także realizowanej w sytuacji oficjalnej.

Zarówno na gruncie polszczyzny, jak i w badaniach polikonfrontatywnych opracowana typologia może być podstawą porównawczej analizy uwzględniającej m.in. wiek mówcy, jego kompetencję komunikacyjną, kontekst społeczny czy sytuacyjny jako czynniki istotnie warunkujące przebieg procesu mówienia.

### **3.2.2. Oralność i piśmienność w listach pożegnalnych zgromadzonych w Polskim Korpusie Listów Pożegnalnych**

Projekt badawczy poświęcony lingwistycznym wyznacznikom autentyczności tekstu na materiale Polskiego Korpusu Listów Pożegnalnych prowadzony był w Instytucie Filologii Polskiej w latach 2010–2012 (Zaśko-Zielińska 2013). Korpus obejmuje 614 autentycznych listów pożegnalnych z lat 1999–2008 oraz dwa subkorpusy: listów symulowanych (79) i listów sfalszowanych (117). Genologiczne spojrzenie na listy pożegnalne ujawniło m.in. mówiony charakter tych tekstów, co z jednej strony może zaskakiwać ze względu na ich sposób utrwalenia, a z drugiej – nasuwa się na podstawie obserwacji pokrewieństw między listami prywatnymi a rozmową. Jednak wydaje się, że oralność listów pożegnalnych jest nieco odmienna od tej, która charakteryzuje listy prywatne. Dialogowość

listów prywatnych realizuje się bowiem na trzech poziomach: w ramach listu jednej osoby w formie dialogu pozornego (pytania retoryczne, uwzględnianie możliwych replik adresata), w pojedynczej wymianie listów między nadawcą a odbiorcą oraz w dwustronnej korespondencji. Listy pożegnalne natomiast formalnie mają swojego adresata, ale nie zakładają możliwości odpowiedzi. Zatem teksty te realizują jedynie tylko pierwszy z wymienionych poziomów dialogowości właściwych dla listów prywatnych. Na podstawie obserwacji komunikacji w ramach dyskursu presuicydalnego wydaje się, że nadawcy listów pożegnalnych nastawieni są na kontakt dialogowy. Jednak często zależy im raczej na wypowiedzeniu się przed kimś czy wobec kogoś niż na uwzględnieniu opinii konkretnego odbiorcy. Stąd też właściwa korespondowaniu milcząca obecność odbiorcy jest komfortowa dla nadawcy, a obok listów o charakterze dialogowym występują także teksty monologowe. Listy pożegnalne często mają zatem wielu adresatów, np. całą rodzinę, pojedynczych jej członków oraz inne osoby, które mają zostać powiadomione o decyzji podjętej przez nadawcę. W odniesieniu do koncepcji interakcji Małgorzaty Kity (2001: 171), która wyróżnia w wypowiedzi poziom treści i poziom relacji, warto zauważyć, że w listach pożegnalnych ślady relacji nadawczo-odbiorczych są bardzo wyraziste i budowane są za pomocą formuł adresatywnych, afektonimów oraz zaimków dzierżawczych i osobowych. Nieoficjalność (tylko czasami zastępowana dystansowaniem się lub uroczystym tonem) współtworzona jest przez podejmowanie życiowych tematów w listach, wyraziste wartościowanie oraz typową dla potocznej komunikacji formę narracji z użyciem czasu przeszłego.

W odniesieniu do klasyfikacji tekstów mówionych i pisanych Aleksandra Wilkonia list pożegnalny to tekst pisany prymarnie mówiony. Oralność tego typu korespondencji wynika przede wszystkim z sytuacyjności. Są to teksty, których czasami w ogóle nie można zrozumieć bez wiedzy o miejscu znalezienia (tekst towarzyszy ciału), gdyż mogą być pozbawione formuł adresatywnych, podpisów (50% listów), z dużą frekwencją zaimków w funkcji deiktycznej.

Mówiony charakter listów pożegnalnych rzutuje też na strukturę tekstu. Widać to np. po rozmieszczeniu formuł adresatywnych w tekście. Nie koncentrują się one bowiem w ramie tekstu, ale poprzedzają fragmenty listu na całej przestrzeni tekstu. Ogólnie należy uznać, że list pożegnalny wykazuje cechy tekstów mówionych w odmianie nieopracowanej, co wpływa na jakość ich warstwy graficznej, liczne autokorekty (skreślenia, nadpisanie, dopiski) oraz składnię typową dla mówionej odmiany języka. Porównanie leksyki listów pożegnalnych z listami frekwencyjnymi pokazuje również charakterystyczną dla polszczyzny mówionej kolejność leksemów funkcyjnych: najpierw *w*, potem *i* (Zgółkova 1983: 352), oraz uporządkowanie pierwszych dziesięciu leksemów (Kamińska-Szmaj 1990: 158).

Zróznicowanie listów pożegnalnych pod względem nasycenia oralnością jest bardzo istotną cechą charakteryzującą idiolekty autorów listów pożegnalnych, a zależy m.in. od wykształcenia czy doświadczenia komunikacyjnego, ale także od stanu emocjonalnego nadawcy, który w trudnej sytuacji psychicznej wraca do tej odmiany języka, która była pierwsza w jego przyswajaniu języka.

Listy pożegnalne są bardzo ciekawym materiałem do badania ścierania się oralności i piśmienności w ramach jednego gatunku (por. *conversational writing*), co jest interesujące współcześnie zwłaszcza w kontekście rozwoju i szybkiej ewolucji gatunków internetowych (Jonsson 2015). Nie da się jednak badać tego typu tekstów bez gruntownej znajomości odmiany mówionej języka w jej najbardziej typowej, konwersacyjnej postaci.

### 3.2.3. Stylizacja na odmianę mówioną języka

W pierwszej dekadzie lat dwutysięcznych nad obszernym materiałem relacji historycznych pracowała grupa studentów, doktorantów i pracowników Uniwersytetu Wrocławskiego – pod opieką naukową i redakcyjną Stanisława Beresia. Badacz dotarł do zapisków Jana Bilińskiego, dziennikarza z Lubina, z pochodzenia lwowiaka, osiedlonego po II wojnie światowej na Dolnym Śląsku. Biliński przez 36 lat notował relacje powojennych mieszkańców regionu. Zebrał tysiące wspomnień, którym nadał charakter biogramów. Autoryzował ok. jednej trzeciej materiału, zdążył opracować tylko niewielką jego część (Bereś 2014a: 18).

Na podstawie opowieści świadków i krewnych dziennikarza Stanisław Bereś odtworzył nie tylko życiorys Bilińskiego, ale i specyfikę jego warsztatu. Przy ogromnej ilości materiału, który Biliński spisał, ujawnia się niekonsekwencja formalna – dziennikarz zastosował różne osoby gramatyczne; część biogramów opracował w 3. osobie liczby pojedynczej, a po pewnym czasie, wróciwszy do tekstów, zredagował je raz jeszcze w 1. osobie (Bereś 2014a: 36). Metodycznie i konsekwentnie podchodził jednak do spisanych treści – każda relacja ma nie więcej niż 1,5 strony maszynopisu. Jak mówią świadkowie jego pracy, dziennikarz najpierw zapisywał wszystko w notesie, następnie przenosił informacje na karty katalogowe. Nie wiadomo natomiast, kiedy na podstawie swych zapisków tworzył biogramy: „Wiele wskazuje na to, że w trakcie wywiadu posługiwał się rodzajem ankiety, bo większość relacji zbudowana jest według tej samej, dość schematycznej niestety zasady” (Bereś 2014a: 36). Braków informacyjnych, które ujawniają się w zapisanych wypowiedziach rozmówców Bilińskiego, nie da się już wypełnić<sup>5</sup>.

Nad relacjami – spisany na maszynie, w stanie surowym i półsurowym – grupa młodych adeptów filologii i dziennikarstwa pracowała przez kilka lat, starając się nadać często skrótowym i hasłowym opisom cechy relacji, z której przyszły czytelnik mógłby dowiedzieć się czegoś o realiach życia przesiedleńców na tzw. Ziemię Odzyskane. Dwa tomy opracowanych biogramów, zatytułowanych *Ocaleni z straty*, ukazały się w 2014 roku pod auspicjami Instytutu Pamięci Narodowej. Zgromadzony materiał nastroczał niemałych trudności osobom, które nad nim pracowały. Lapidarnie ujął to redaktor:

Łatwiej napisać własny tekst, niż opracować cudzą relację ustną. Zwłaszcza osoby prostej, niewykształconej. Nie przypadkiem Jan Biliński (...) zrezygnował w ogóle z indywidualizacji językowej i „wyprasował” wszystkie relacje do jednego standardu konstrukcyjno-stylistycznego (Bereś 2014b: 9).

Zadanie, które przed przystąpieniem do pracy postawili sobie uczestnicy projektu, było następujące: na kanwie surowych i zwięzłych relacji spisanych przez Bilińskiego stworzyć teksty, które – wierne oryginałowi, a jednocześnie unarracyjnione – oddałyby specyfikę opowieści i mówionej biografii tych, którzy podzielili się z dziennikarzem informacjami o sobie. Innymi słowy, każdy, kto zetknął się z materiałem, łączył zasygnalizowane w tekście wyjściowym fakty, zagłębiał się w tok przyczynowo-skutkowy, by z jak największym prawdopodobieństwem odtworzyć opowieść, którą kilkadziesiąt lat

<sup>5</sup> „Punktem ciężkości całości kronikarskiego przedsięwzięcia Bilińskiego był problem zsyłki i okresu jej trwania (...), a następnie powrotu do Polski i sytuacji w miejscu osiedlenia. (...) Skutkiem tej selekcyjnej »polityki« dokumentacyjnej są przykre braki w informacjach: świadkowie nie podają, skąd pochodzą, nie wiedzą, gdzie przebywali latami na zsyłce (...), nie pamiętają imion i zawodów własnych rodziców (co jest elementarne dla zrozumienia powodów zsyłki), nie rekonstruuja skomplikowanych powrotów z zesłania do kraju” (Bereś 2014a: 37).



wcześniej dana osoba mogła się podzielić z Bilińskim. Uprawdopodobnieniu i uspoźnianiu zapisków miała też służyć subtelna stylizacja na język mówiony. Dzięki temu zabiegowi choć w niewielkiej części można było wykroczyć poza sztywne ramy kartoteki i nadać relacjom cechy zbliżające je do żywej opowieści.

Opracowywanie materiału rozpoczynało się więc od zweryfikowania pojawiających się w relacjach szczegółów onomastycznych. Następnie niemałym wyzwaniem było przeformułowanie oryginalnej treści w spójną narrację o indywidualnych przeżyciach. Miało temu służyć: łączenie krótkich, hasłowych wypowiedzi w długie zdania (najczęściej parataktyczne), dodawanie sformułowań mogących określić stosunek emocjonalny mówiącego do opisywanych zdarzeń (np. *na domiar złego; przynaję ze smutkiem*), użycie określeń zapowiadających historię lub zdarzenie (np. *pewnego dnia; Oto najbardziej żywy obraz w mojej pamięci: jest 17 września 1939 r., w grupie gimnazjalistów ubranych w mundurki przysposobienia wojskowego maszerują do Lwowa* [t. 1: 278]), wkomponowanie fragmentów wprowadzających bądź wieńczących oryginalne sformułowania w formie wyliczeń (np. *Chciałbym, aby nazwiska osób, z którymi zetknąłem się w łagrach, nie popadły w zapomnienie, dlatego wymienię te, które sam pamiętam* [t. 1: s. 237]; *Ciągle zmiany, niepewność i „odwiedziny” różnych wojsk – tak się przedstawia krótka historia okupacji mojej małej, rodzinnej miejscowości* [t. 1: 283]).

Tok i subtelna dynamikę naturalnej wypowiedzi miały oddawać krótkie zdania, często dopowiadające coś do podanych już informacji (np. *Ale nasi najbliżsi sąsiedzi to są Polacy. Żyje się z nimi dobrze* [t. 1: s. 285]); wielokropki, wskazujące na zamyślenie podczas mówienia (np. *Nie pamiętam dokładnie, co spowodowało, że znalazłam się w łagrze, ale to był jakiś drobniaczek...* [t. 1: 237]); czy inwersja – z charakterystycznym podawaniem na końcu intensywności cechy (np. *Bał się jej okropnie* [t. 1: 237]; *Do szkoły chodziłam krótko* [t. 1: 214]; skróty myślowe (np. *mój małżonek zmarł na płuca* [t. 1: 233]).

Praca nad niełatwym do opracowania materiałem wymagała zatem nie tylko zaangażowania historycznego, aby rzetelnie oddać realia okupacyjne i powojenne, ale również wyczucia językowego, które pozwoliło na nadanie krótkim (i często niespójnym) fragmentom cech opowieści, indywidualnej narracji, zwierzeń autobiograficznych. Osoby opracowujące materiał musiały więc wykazać się przypisywanym współczesnym prozaikom dobrym słuchem językowym (Skudrzykowa 1994: 76), jak również dyscypliną warsztatową, która polegała na uatrakcyjnieniu tekstu przy jednoczesnym oddaniu charakteru oryginału – ascetycznej stylistyki, jaką wyróżniały się notatki lubińskiego dziennikarza Jana Bilińskiego.

Wszystkie zabiegi przywołane w odniesieniu do tomów *Ocaleni z zatury* wpisują się w strategię stylizacji tekstu pisanego na odmianę mówioną języka. Próba oddania w tekście pisanym cech spontanicznej wypowiedzi wykorzystywana jest w wielu kontekstach. W utworach literackich (przede wszystkim w prozie) włączone do narracji zjawiska parajęzykowe, kolokwializmy czy cechy gwarowe ujawniają sytuację komunikacyjną, elementy świata przedstawionego czy (używając terminu Borisa Eichenbauma) tworzą iluzję języka mówionego (Nowakowska 1978: 251–159). Podobnie jest w przypadku niektórych gatunków dziennikarskich. Szczególnie reportażu, którego cechą dystyngtywną jest dokumentarność, a autentyzm języka stawia się obok autentyzmu wydarzeń, postaci i następstwa zdarzeń (Wolny-Zmorzyński, Kaliszewski, Furman 2006: 68). Oddanie maksimum cech języka mówionego, przede wszystkim w słownictwie, morfologii czy składni, można zaobserwować w opisywanych przez reportażyistów tematach trudnych i środowiskowych.

Wiele zależy od funkcji, którą w danym tekście ma pełnić stylizacja językowa (Zdunkiewicz-Jedynak 2008: 180–189; Głowiński 2002: 538), jednak kluczową rolę odgrywa tu autor. To on decyduje o doborze środków, a w przypadku spisywania relacji czy wywiadu (dziennikarskiego) –

o wierności materiałowi. W jednej z rozmów nagranych dla Pracowni Polszczyzny Mówionej tajemnicami swojego warsztatu pisarskiego podzieliła się Violetta Nowakowska, autorka wielu wywiadów, relacji, wspomnień<sup>6</sup>:

VN: – Obiecałam sobie wielokrotnie, że nie będę spisywała tekstu *sauté*, że będę wybierała tylko fragmenty ciekawsze. Potem jednak te teksty spisuję, bo przekonuję się, że niektóre rzeczy by mi umknęły. Najlepiej swobodnie i naturalnie rozmawiać, następnie wrócić do domu i spisać główne wątki. Potem ewentualnie spisywać całą rozmowę, ale pracować już tylko na wybranych fragmentach.

MZZ: – Rozmawiając, słuchamy siebie nawzajem, skupiamy się na sobie. Jednocześnie jesteśmy rozproszeni. A kiedy zaczynamy to wszystko spisywać, to tak zanurzamy się w daną osobę, że jesteśmy w stanie lepiej ją zrozumieć. Z całości bierze się nasycenie dźwiękami, rozmową, atmosferą. Tego nie da się streścić na kartce, ale jest nam potrzebne do pracy.

Przykład pracy nad tomem *Ocaleni z zatury* zwraca uwagę na dwie ważne kwestie. Po pierwsze, na to, jak duże znaczenie w oddaniu atmosfery wywiadu ma współuczestniczenie w rozmowie bądź kontakt z nagraniem materiałem. Dzięki temu możliwe jest zanurzenie się w sytuację komunikacyjną, specyfikę wywiadu i spotkania. Kontakt wyłącznie z zapiskami, w dodatku lapidarnymi, wiedzie nas raczej w kierunku warsztatu literackiego bądź dziennikarskiego i sprawdzenia swoich umiejętności stylistycznych. Po drugie, doświadczenie płynące z opracowywania materiału sprzed dziesięcioleci pokazuje, jak istotne są wystandaryzowane opisy sytuacji, uczestników rozmowy, miejsca. Słowem: metadane. Bez tych narzędzi opisu, utrwalających szczegóły spotkania i relacji, pełne odtworzenie sytuacji wywiadu może okazać się – po wielu latach – niemożliwe.

### 3.2.4. Krajobraz językowy

Tak zwany krajobraz językowy – okreśłany też często angielskim terminem „linguistic landscape” – stał się, zwłaszcza w ostatnim dwudziestoleciu, chętnie podejmowanym tematem nie tylko wśród politologów, etnologów, socjologów, semiotyków czy specjalistów od komunikacji, lecz także przez lingwistów. Coraz więcej uwagi poświęcają mu także polscy językoznawcy (por. np.: Góral 2011; Pawłowski 2019a, 2019b)<sup>7</sup>, choć wciąż jeszcze trudno mówić o pewnym usystematyzowaniu zarówno w odniesieniu do merytorycznego, jak i metodologicznego aspektu prowadzonych analiz. Choć za oczywiste należy przyjąć, że krajobraz językowy to fenomen obejmujący język i przestrzeń, to między tymi dwoma desygnatami mogą uruchamiać się różnokierunkowe relacje, stanowiące obszar zainteresowania rozmaitych subdyscyplin językoznawstwa oraz nauk mu pokrewnych. Owa niestabilność potencjalnego obiektu analiz i wielość metodologicznych założeń kształtują aktualną specyfikę tego, co zwykło się nazywać stanem badań. Na pytanie, czym jest krajobraz językowy, znajdujemy bowiem w literaturze przedmiotu różne odpowiedzi. Za prekursorów w definiowaniu tego fenomenu uchodzą zazwyczaj Rodrigue Landry i Richard Bourhis, którzy w swoim artykule z 1997 roku *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study* przypisują szczególną rolę procesom percepcji wzrokowej języków obecnych w postaci publicznie dostępnych manifestacji

<sup>6</sup> Z wrocławską pisarką Violetta Nowakowską rozmawiała Monika Zaśko-Zielińska (12.07.2019, nagranie w archiwum PPM).

<sup>7</sup> Co ciekawe, autorzy ci posługują się terminem „pejzaż językowy” i odnoszą go do istotnie różnych desygnatów.

na określonym obszarze i wynikającym z nich mechanizmom wartościowania i hierarchizowania tychże języków. Wszystkie te cząstkowe założenia w kolejnych latach podlegały – i wciąż podlegają – interpretacjom i dyskusjom<sup>8</sup>, w których wyniku przede wszystkim zawężano (część) lub poszerzano (rzadziej) zakres ich stosowania. I tak na przykład ograniczanie badań do pojedynczych języków przesuwają ich istotę na fenomeny strukturalno-językowe. Ten sam skutek wywołuje ewentualne ograniczenie refleksji nad statusem obecnych w danych przestrzeniach języków. Nierzadko ograniczana w poszczególnych analizach bywa sama przestrzeń badawcza (na przykład do niewielkich pomieszczeń, klas szkolnych, sklepów itp.), co wymusza weryfikowanie założenia publicznej dostępności takich przestrzeni i obecnych w niej tekstów. I wreszcie najczęściej pojawiająca się modyfikacja dotyczy kanałów percepcji manifestacji językowych. Choć Landry i Bourhis proponowali zajmowanie się percepcją tylko tego, co widzialne (por. 1997: 23), łatwo można wyobrazić sobie rozszerzenie założenia badawczego o publicznie dostępne teksty mówione i ich percepcję audytywną<sup>9</sup> (por. np. Scarvaglieri et al. 2013).

Sprecyzowanie krajobrazu językowego jako obiektu zainteresowania geolingwistycznego<sup>10</sup> prowadzące do tego, by móc w sposób metodologicznie spójny przedstawić szeroko rozumianą obecność języków łącznie z podstawą ich funkcjonowania i co za tym idzie, kształtowania się relacji między nimi w odniesieniu do konkretnego regionu – czyli Śląska, stało się celem dociekań prowadzonych przez Artura Tworka. Autor przedstawił je m.in. w artykule *Krajobraz językowy współczesnego Śląska – uwagi wstępne* (2019), który stanowi z jednej strony swoiste dopełnienie śląskoznawczych badań prowadzonych w Instytucie Filologii Germańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego przede wszystkim z perspektywy literaturoznawczej i kulturoznawczej<sup>11</sup> oraz z drugiej strony – pewien punkt wyjścia do bardziej kompleksowych i systematycznych analiz naukowych, mających na celu szczegółowe przedstawienie współczesnej sytuacji językowej tego regionu.

W nadmienionym artykule (Twork 2019) podjęto próbę sformułowania metodologicznych zasad badania krajobrazu językowego, w której ramach dokonano sprecyzowania obszaru badawczego oraz ustalono roboczą typologię czynników determinujących ów obszar. Punktem wyjścia jest więc założenie, że badanie krajobrazu językowego finalnie ma na celu opisanie konkretnego krajobrazu<sup>12</sup> i ewentualne analizy strukturalno-językowe są temu zadaniu funkcjonalnie podporządkowane, co nie

<sup>8</sup> Wśród badaczy wypowiadających się w tych kwestiach warto wymienić choćby Gortera (2006, 2019), Shohamy et al. (2009), Bloomaerta (2013), Wardhaugh et al. (2015).

<sup>9</sup> Nie należy w tym miejscu ignorować percepcji tastatorycznej. Coraz częściej spotkać bowiem można zwłaszcza w miejskiej przestrzeni publicznej makiety najważniejszych budynków miast wraz z odpowiednio wypukłymi tekstami *stricte* językowymi, umożliwiające osobom niewidzącym – zarówno miejscowym, jak i turystom – poznanie ich kształtu i pozyskanie informacji o nich.

<sup>10</sup> Mimo że geolingwistyka bywa w literaturze przedmiotu traktowana jako tożsama z dialektologią, to jednak w niniejszych rozważaniach przyjmujemy, że o ile dialektologia zajmuje się wariantami języka z punktu widzenia ich terytorialnego usytuowania, o tyle geolingwistyka – nie rezygnując z perspektywy dialektologicznej – zajmuje się dodatkowo określonym terytorium z punktu widzenia funkcjonujących na nim języków (por. m.in. Goebel 1993; Finke, Kitabayashi 2015).

<sup>11</sup> Warto wymienić w tym miejscu choćby serię wydawniczą Śląska Republika Uczonych. Schlesische Gelehrtenrepublik. Slezská vědecká obec oraz dwujęzyczną monografię zbiorową *Mein Schlesien – meine Schlesiens: Zugänge und Sichtweisen. Mój Śląsk – moi Ślązacy: Eksploracje i obserwacje* (2011–2014) pod redakcją Marka Hałuba i Matthiasa Webera.

<sup>12</sup> Przypisanie prymarnej roli analizom języka, a nie krajobrazu, ma miejsce w wielu szczegółowych projektach, dla których ukuto wygodny zbiorczy termin w języku niemieckim – „Raumlinguistik” oraz angielskim – „Language and Space” (por. np. Auer, Schmidt 2010).

oznacza ich wykluczenia. Kryteria opisywania owego krajobrazu wyznaczają bowiem funkcjonujące w nim języki, a precyzując: określone czynniki je charakteryzujące. Prymarnie chodzi więc o tak zwane czynniki pozajęzykowe, do których należą m.in.:

- miejsce i forma obecności języka/języków w badanym krajobrazie;
- częstotliwość i konsytuacyjność ich użycia;
- prawny, polityczny, społeczny itp. status tych języków.

Sekundarnie zaś – także o czynniki wewnątrzjęzykowe, czyli strukturalne (np. fonetyczne, morfologiczne, składniowe, leksykalne) cechy języka/języków, charakterystyczne dla danego krajobrazu. Ekskluzywna obecność takich cech pozwala wyodrębnić rozmaite regionalne (np. dialekty, regiolekty) warianty określonego języka standardowego przypisane właśnie do analizowanego krajobrazu.

Terminu „krajobraz” używamy tu rzecz jasna jako rodzaju semantycznej etykiety odnoszącej się do obszaru o dowolnej wielkości (od kontynentów, państw, regionów po miasta lub ich części), na którym obecne są materialnie zmanifestowane teksty sporządzone za pomocą języka. Przyjmujemy jednak, że krajobraz językowy jest obszarem należącym do tzw. **przestrzeni publicznej** (por. Tworek 2019: 346). Z punktu widzenia krajobrazu językowego najistotniejszą cechą przestrzeni publicznej jest jej dostępność<sup>13</sup>. Przestrzenie określane jako otwarte pozostają dostępne dla każdego, przestrzenie zamknięte ograniczają natomiast na różne sposoby i z różną intensywnością dostęp do nich. Kreatywne kształtowanie krajobrazu językowego jest łatwiejsze i skuteczniejsze w przypadku przestrzeni otwartych. Są nimi drogi publiczne, ulice i place miast, dworce i lotniska, rozmaite budynki użyteczności publicznej itp., które z reguły nie wykluczają dostępu żadnych skonkretyzowanych grup ludzi, rozumianych jako nadawcy i odbiorcy tekstów językowych. Formalne lub nieformalne ograniczenia pojawiają się natomiast w przestrzeniach zamkniętych (miejsca kultu religijnego, rozmaite miejsca pracy, obiekty wojskowe, szkoły, szpitale, prywatne posesje i mieszkania) i przeważnie dotyczą one przeróżnie definiowanych mniejszych lub większych grup osób nieuprawnionych. Jak długo jednak w takich przestrzeniach pozostają użytkownicy języka, tworzą oni swoiste mikrokrajobrazy językowe, które – przez swoją publiczną niedostępność – w znikomym tylko sposobie przyczyniają się do kształtowania krajobrazu większej, publicznie dostępnej przestrzeni językowej, np. miasta.

Na dowolnie umiejscowiony krajobraz językowy składają się wreszcie wszystkie – czyli dwie<sup>14</sup> – materialne manifestacje języka: graficzna i dźwiękowa (por. Tworek 2019: 347). Obie bowiem pod postacią tekstów pisanych i mówionych kształtują krajobraz językowy w sposób w pełni komplementarny, wykorzystując z jednej strony możliwości kreacyjne nadawcy, z drugiej zaś – możliwości percepcyjne odbiorców. Obie te formy materialnej obecności języka/języków w konkretnej przestrzeni konstytuują wraz z innymi manifestującymi publicznie określone treści znakami – np. naturalnymi (rzeki, góry, rośliny) lub materialnymi (wszelkie wytwory człowieka) – szerzej rozumiany krajobraz semiotyczny danego miejsca. Szczególnie bogaty jest on w przypadku miast<sup>15</sup>, w których

<sup>13</sup> Choć owa dostępność pozostaje z wielu względów kategorią wielce nieostrą.

<sup>14</sup> Przywołane w przypisie 3 możliwości tasterycznego percypowania niektórych tekstów pisanych pozostają (podobnie jak wizualne kompleksy znaków należących do tzw. języka migowego/miganego) z systemowego punktu widzenia niepełną kompensacją dźwiękowej (prymarnej) bądź graficznej (sekundarnej) kompleksowej manifestacji konstytutywnych struktur języka jako systemu abstrakcyjnych znaków służących do przekazywania informacji.

<sup>15</sup> Nic dziwnego, że właśnie miasta stanowią szczególnie częsty obiekt analiz krajobrazu językowego. Warto tu wymienić choćby prace Backhousa (2006) o Tokio, Papen (2012) o Berlinie czy Grbavac (2013) o Mostarze.



teksty językowe niejako dopełniają skomplikowany (bo często niejednoznaczny treściowo) przekaz za pomocą mniej lub bardziej zuzualizowanych kodów niewerbalnych. Swoiste dodatkowe funkcje informacyjne w przestrzeni publicznej pełnią przecież na przykład ulice, place, parki, rzeki z mostami, budynki z ich cechami architektonicznymi, cmentarze czy tzw. mała architektura. Język w postaci tekstów – szczególnie pisanych – tworzy z nimi sieć kompleksowej ikonosfery kształtującej przestrzeń publiczną miasta, nierzadko też w wymiarze symbolicznym<sup>16</sup>, wykorzystując możliwości nadania zapisowi szczególnej formy graficznej. Za ilustrację rozszerzenia treści tekstu językowego przez wykorzystanie symboliki wynikającej z jego formy graficznej może posłużyć przykład z centrum dolnośląskich Ziębic, gdzie prawdopodobnie właściciel sklepu spożywczego użył fraktury we współczesnym zapisie na jego frontonie *Super Sam* (por. fot. 1). Czy chciał przez to – wykorzystując istniejące jego zdaniem skojarzenia z frakturą u potencjalnych odbiorców tego tekstu – dodatkowo wskazać np. na długą tradycję swojego sklepu albo na niemiecką historię miasta, a może na ciągłość funkcji tego budynku, tego nie wiemy, a każdy z odbiorców może tę symbolikę odczytać na swój indywidualny sposób. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że wykorzystywanie graficznych znaków w postaci liter<sup>17</sup> w przestrzeni publicznej, tworzącej krajobraz językowy, bywa wręcz manifestacją polityczną. Rolę we wzmacnianiu tożsamości narodowej przypisywano historycznie m.in. słowackiej literze <ä>. Charakter tożsamościowy nadają Kurdowie literze <w> obecnej w kurdyjskim wariancie alfabetu łacińskiego i jednocześnie nieobecnej w tureckiej. Ten sam mechanizm (obecność litery w ukraińskiej wersji cyrylicy i nieobecność w rosyjskiej) jest wykorzystywany przez wydawców lwowskiego czasopisma „І”, które zwłaszcza na początku lat 90. XX wieku było tytułem silnie propagującym proukraińskie treści niepodległościowe. Szczególnym polem tego typu napięć są wciąż relacje chorwacko-serbskie manifestowane odpowiednim używaniem alfabetu łacińskiego bądź cyrylicy. Gdy w 2014 roku tragiczna powódź dotknęła m.in. chorwacką Sławonię i okrutnie doświadczone losami wojny w końcu XX wieku miasto Vukovar, w wielu miejscach w publicznej przestrzeni całej Chorwacji pojawiał się napis, ostrzegający przed próbami serbskiej ingerencji w sprawę Vukovaru: *Vukovar nikad neće biti Буковар*.

Przyjmujemy więc, że krajobraz językowy tworzy każda manifestacja języka lub języków dostępna w przestrzeni publicznej na określonym obszarze, współtworząca w ten sposób realny kształt językowych relacji komunikacyjnych na nim panujących. Uszczegółowienie metody badawczej w odniesieniu do konkretnego obszaru prowadzi do wyodrębnienia trzech aspektów determinujących faktyczny obraz krajobrazu językowego: politycznego, personalnego i materialnego (por. Tworek 2019: 348–350). Aspekt **polityczny** związany jest bezpośrednio z przynależnością administracyjną danego obszaru lub miejsca do prawnie określonej jednostki terytorialnej wyższego rzędu, którą zazwyczaj jest państwo lub jakaś jego część. Na poziomie państwowym ustala się bowiem status danego języka jako urzędowego lub współurzędowego (jeśli taki status nadany jest więcej niż jednemu językowi). Z prawnego punktu widzenia urzędowy status języka/języków potwierdzony jest zazwyczaj w konstytucji danego państwa<sup>18</sup>, a niekiedy także szczegółowo doprecyzowany w tak

<sup>16</sup> Więcej na ten temat w odniesieniu do Wrocławia por. m.in. Grębowiec (2008).

<sup>17</sup> Z punktu widzenia strukturalno-językowego służących do budowania grafemów jako jednostek pisma w systemach alfabetycznych, pozostających w niesymetrycznych relacjach do fonemów jako jednostek podsystemów fonologicznych języka.

<sup>18</sup> Jak skomplikowane mogą być ustalenia dotyczące języków na poziomie zapisów konstytucyjnych, świadczy przykład Republiki Mołdawii. Uchwalona w 1994 roku konstytucja tego państwa odnosi się do Deklaracji Niepodległości z roku 1991, w której zapisano (na podstawie ustawy z roku 1989), że językiem państwowym w Moł-

zwanych ustawach językowych<sup>19</sup>. Dokumenty te stanowią prawną podstawę oficjalnie prowadzonej państwowej polityki językowej<sup>20</sup> i regulują także funkcjonowanie języków mniejszościowych<sup>21</sup> oraz obcych (np. w ramach edukacji szkolnej czy uniwersyteckiej) na danym obszarze. Aspekt polityczny wywiera więc – co oczywiste – wpływ na to, jakie języki są obecne w danym krajobrazie językowym i w jakich hierarchicznych relacjach pozostają one w stosunku do siebie. Aspekt polityczny determinuje zatem kreowanie tekstów w danych językach na danym obszarze, i to zarówno tekstów pisanych (w większym stopniu), jak i tekstów mówionych (w mniejszym stopniu). Nie ulega jednak wątpliwości, że pełnię obrazu językowego tworzą nie tylko teksty powstałe w zgodzie z istniejącymi regulacjami prawnymi, ale i takie, które powstały wbrew nim bądź nie zważając na nie. Ograniczenia polityczne nie zamykają przecież przestrzeni lokalnych przed innymi językami funkcjonującymi w nich bez statusu urzędowości. Faktyczne użycie języka/języków, tworzące określony krajobraz językowy, determinowane jest więc również przez czynnik **personalny**. Owo użycie należy w tym wypadku rozumieć jako aktywne produkowanie i świadome bądź nie percypowanie tekstów pisanych i mówionych w przestrzeniach publicznych danego obszaru. Mimo istniejących prób wciąż trudne pozostaje opisanie tego fenomenu za pomocą wiarygodnych i relewantnych danych ilościowych. Przedmiotem zainteresowania analiz krajobrazu językowego są więc możliwie zobiektywizowane interpretacje jakościowe, w których ramach stawiane są konkretne pytania, m.in.:

- Jakimi językami posługują się w komunikacji wewnątrz danego obszaru jego mieszkańcy?
- Czy każdy tym samym?
- Czy każdy tylko jednym, czy kilkoma?
- Jeśli więcej niż jednym, to jaki jest tego powód?
- Jakie języki obce preferowane są w zinstytucjonalizowanych formach edukacji?
- Jakie języki obce (i dlaczego) są natomiast obecne w publicznej przestrzeni danego obszaru?

W przypadku gdy analizowany jest krajobraz językowy jakiegoś regionu lub silnego ośrodka miejskiego, szczególnie interesujące jest zbadanie, czy dominujący język urzędowy bądź język(i) mniejszości odpowiada skodyfikowanym standardom języka ponadregionalnego, czy może tworzy swoje własne arealne warianty, np. w postaci dialektów lub regiolektów. Materiałem badawczym weryfikującym tak postawione hipotezy są w pierwszej kolejności teksty mówione zebrane i przeanalizowane zgodnie z konkretnymi metodologicznymi założeniami, o których mowa w kolejnych rozdziałach tej publikacji. I wreszcie aspekt **materialny**, który jako jedyny z trzech wymienionych nie odnosi się bezpośrednio do aktywnego użytkownika języka, kształtuje jednak pewien rodzaj kolektywnej

---

dawii jest rumuński, któremu przywraca się zapis alfabetem łacińskim. W artykule 13 konstytucji mówi się jednak o języku mołdawskim jako państwowym, ponownie podkreślając jego łaciński zapis. Dodatkowo jest w tym artykule zapis o przyznaniu przez państwo prawa do ochrony, rozwoju i funkcjonowania języka rosyjskiego oraz innych języków używanych na terytorium kraju. To ostatnie sformułowanie reguluje przede wszystkim status języka gagauskiego na Terytorium Autonomicznym Gagauzji w południowej części Mołdawii.

<sup>19</sup> Ustawy językowe nie są zjawiskiem powszechnym – nie ma ich choćby w żadnym kraju niemieckojęzycznym. Nierzadko są to dokumenty kontrowersyjne, np.: ustawa francuska restrykcyjnie zabrania używania anglicyzmów w przestrzeni publicznej i pozwala na penalizację osób ignorujących ten zakaz, a ustawa łotewska zmusza swoimi zapisami rosyjskojęzycznych obywateli Łotwy do poświadczenia znajomości języka łotewskiego w przypadku ich aktywności zawodowej w sferze publicznej (dotyczy to m.in. także sprzedawców w sklepach i na bazarach).

<sup>20</sup> Więcej o polityce językowej por. m.in. Gajda (1999), Pawłowski (2006), Tworek (2006a), Lubaś (2009).

<sup>21</sup> Z perspektywy prawa międzynarodowego najważniejszym dokumentem regulującym te kwestie jest Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona przez Radę Europy w roku 1995, podpisana przez wszystkie kraje członkowskie Rady poza Francją.

pamięci językowej<sup>22</sup> oraz indywidualną pamięć języka/języków<sup>23</sup> charakterystycznych dla niektórych krajobrazów językowych. Są one podtrzymywane i przekazywane przez pozostałości kultury materialnej, obecnej w określonej przestrzeni lokalnej. Ponieważ kultura ta mogła zostać wytworzona także w językach, które w tej przestrzeni we współczesnej sferze politycznej i personalnej są już zupełnie nieobecne lub obecne tylko w sposób ograniczony, jedyną formą ich manifestacji dokumentującą pewną ciągłość historyczną miejsca pozostają właśnie ślady materialne. Nie ulega wątpliwości, że na Śląsku tworzą one istotny i bogaty fragment regionalnego krajobrazu językowego.

We wspomnianym tu już kilkakrotnie artykule Tworka (2019) znajdujemy wstępne analizy wybranych elementów krajobrazu językowego Śląska bazujące na omówionych wyżej założeniach metodologicznych. Przytoczonych tam szczegółów badawczych nie będziemy w tym miejscu powtarzać, wskażemy jednak na wynikające z nich cząstkowe tematy, których podjęcie jest nieodzowne dla systematycznego opisu gwarantującego kompleksowe przedstawienie współczesnego krajobrazu językowego tego regionu. Regionu pod względem językowym niejednolitego, co wynika z procesów historycznych z różną intensywnością determinujących nie tylko polityczny i kulturowy, lecz także językowy rozwój poszczególnych jego części. Pierwotnie słowiańskojęzyczny – używając współczesnej nomenklatury: głównie polsko-<sup>24</sup> oraz częściowo czeskojęzyczny<sup>25</sup> – Śląsk już we wczesnym średniowieczu staje się obiektem trwającej z różną intensywnością przez kilka następnych stuleci kolonizacji niemieckiej stopniowo wypierającej polszczyznę na wschód. W efekcie niemczyzna<sup>26</sup> stała się na zachodzie i w centrum regionu językiem zdecydowanie dominującym<sup>27</sup>, w jego części wschodniej zaś współistniała obok polskiego, a w pasach południowo-wschodnich – obok czeskiego. Dopiero kończący II wojnę światową rok 1945 przyniósł diametralną zmianę. W jej wyniku współczesna językowa mapa Śląska stała się niejako lustrzanym odbiciem tej historycznej. Cofająca się na zachód niemczyzna pozostaje więc współcześnie językiem mniejszościowym we wschodniej i centralnej części regionu, wyparta została natomiast bez mała całkowicie z zachodu Śląska. Rolę języka dominującego w całym<sup>28</sup> regionie zajęła polszczyzna, co potwierdzają stosowne akty prawne i co

<sup>22</sup> Szczególne miejsce zajmują w niej toponimy.

<sup>23</sup> W terminologii niemieckojęzycznej używa się przez analogię do dobrze ugruntowanej w literaturze przedmiotu „Kulturgedächtnis” terminu „Sprach(en)gedächtnis” (por. np. Welzer 2002).

<sup>24</sup> Rolę pierwszego trwale zapisanego zdania w języku polskim symbolicznie przypisuje się słynnemu tekstowi z datowanej na 1270 rok tzw. Księgi henrykowskiej – *daj ut ia pobrusa a ti pozivaj*. Pamiętać należy, że księga ta (fundacyjny dokument klasztoru cystersów w dolnośląskim Henrykowie) napisana została po łacinie, a przytoczone zdanie, zapisane przez niemieckiego opata klasztoru, miał wypowiedzieć do swojej żony czeski kmięć. Zresztą z punktu widzenia językowego owo zdanie zawiera także elementy, które należy interpretować właśnie jako czeskie (por. np. Morciniec 2002).

<sup>25</sup> Języki łużyckie oraz słowacki były historycznie i pozostają w znacznym stopniu też współcześnie słowiańskimi językami obszarów sąsiadujących ze Śląskiem z różną siłą z nim zintegrowanych.

<sup>26</sup> Ponieważ niemieccy osadnicy przybywali na Śląsk z wielu różnych regionów i przynosili w ten sposób swoje lokalne dialekty niemczyzny, a sam proces kolonizacji był ekstremalnie rozciągnięty w czasie i dotyczył relatywnie dużego obszaru, nie doszło nigdy w historii do wykształcenia się jednolitego śląskiego wariantu niemczyzny.

<sup>27</sup> Nie należy jednak zapominać, że w północnych częściach Dolnego Śląska jeszcze w drugiej połowie XIX wieku obecne były skupiska ludności polskojęzycznej, a do samego wybuchu II wojny światowej Wrocław był miejscem zamieszkania polskich studentów, artystów, rzemieślników i robotników. W mieście działał polski konsulat, a wszelkie kontakty niemiecko-polskie były bardzo ożywione (by wymienić choćby towarzyski mecz piłkarski Niemcy–Polska we wrześniu 1935 roku).

<sup>28</sup> Południowo-wschodnie krańce Śląska należą administracyjnie do Republiki Czeskiej. Jest to obszar wokół Opawy oraz tereny rozciągające się na wschód od Ostrawy, obejmujące okolice Karwiny, Cieszyna, Trzyńca





Fot. 1. Witryna sklepu spożywczego w Żiębicach



Fot. 2. Widok do dziś nieodbudowanego budynku w Kłodzku ze słabo widocznym napisem z czasów niemieckich, świadczącym o jego funkcji hotelowej: *Pensionen zum ...*





Fot. 3. Świeżo odnowiona fasada kamienicy przy wrocławskiej ulicy św. Wincentego, gdzie błędnie zapisano formę *Nöhmaschinen* (prawidłowo *Nähmaschinen*, czyli 'maszyny do szycia')



Fot. 4. Prawdopodobnie plan ostatniego dyżuru radzieckiej wojskowej jednostki pożarniczej z widocznymi nazwiskami pełniących służbę żołnierzy





Fot. 5. Współczesne ogłoszenia na słupie oświetleniowym przy ul. Przyjaźni we Wrocławiu





Fot. 6. Polska i czeska wersja plakatu-zaproszenia wiszące obok siebie w przygranicznym Chełmsku Śląskim



Fot. 7. Nazwisko jednego z piłkarzy WKS „Śląsk” Wrocław zapisane na koszulce meczowej znakami pisma koreańskiego. Fot. Dawid Antecki, slaskwroclaw.pl

skutkuje jej statusem politycznym oraz odpowiednią obecnością w sferze materialnej. W przypadku języka polskiego wypełniającego kształt śląskiego krajobrazu językowego w aspekcie personalnym szczegółowych badań wymagają konkretne mechanizmy strukturalno-językowe charakteryzujące jego regionalną wariantywność. I choć literatura przedmiotu potwierdza silne tendencje dialektalne obecne na wschodzie regionu (por. np. Wyderka 2010) i ponadregionalny charakter polszczyzny dolnośląskiej (por. np. Tworek 2006b), to oba te zjawiska wymagają dalszych systemowych badań skierowanych zwłaszcza na fenomeny fonetyczno-fonologiczne tekstów mówionych oraz zjawiska morfologiczno-składniowe i leksykalno-pragmatyczne, a także na socjolingwistycznie motywowane modele ich percepcji. Przygotowywany w ramach prac Pracowni Polszczyzny Mówionej IFP i Pracowni Fonetyki IFG korpus materiałowy (por. też: rozdz. 7 i 8) będzie służył także tym celom. Aktualny status języka niemieckiego na Śląsku regulowany jest aktami prawnymi – przede wszystkim obowiązującą w Rzeczypospolitej Polskiej od 1999 roku Ustawą o języku polskim oraz będącą skutkiem ratyfikowania przez Polskę wspomnianej wcześniej Konwencji Rady Europy o ochronie mniejszości narodowych Ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym uchwaloną w 2005 roku. Ta ostatnia zawiera wyjątkowo liberalny jak na standardy europejskie zapis mówiący o prawie do posługiwania się językiem mniejszości nawet w przestrzeni urzędowej, jeśli mniejszość w danej gminie stanowi przynajmniej 20% jej mieszkańców. Na ile obecna na Śląsku – głównie na Opolszczyźnie – mniejszość niemiecka czyni z tego zapisu użytek, wymaga precyzyjnych obserwacji w poszczególnych powiatach i gminach w ramach badań politycznego i materialnego aspektu krajobrazu językowego tej części regionu. Dużym wyzwaniem pozostaje też systemowa analiza niemczyzny różnych pokoleń współczesnych Ślązaków w zależności od składników kształtujących personalną sferę jej użycia. Zebrania wiarygodnych danych wraz z ich metodologicznie ugruntowaną – np. wielostronnie porównawczą – interpretacją wymaga rola języka niemieckiego jako obcego w różnych częściach dzisiejszego Śląska. Egzemplifikacyjne uchwycenie symbolicznych funkcji niemczyzny obecnej w sferze materialnej regionu – fotografie 2 i 3 mogą służyć za jednostkowe przykłady – mogłoby pozwolić na wnioski nie tylko natury lingwistycznej. Warto dodać, że historycznie charakterystycznym elementem śląskiego krajobrazu językowego były tzw. wyspy językowe, czyli niewielkie (wsie, małe miasteczka) skupiska osób używających języka mniejszościowego – w śląskiej rzeczywistości zazwyczaj niemieckiego lub rzadziej czeskiego – otoczone przez region z dominującym językiem, przeważnie polskim. O ile takim dawnym wyspom językowym – np. niemiecki Schönwald/Bojków koło Gliwic, czeskie wyspy koło Sycowa i Strzelina – poświęcono już sporo uwagi (por. m.in. Lasatowicz, Tworek 2018; Lasatowicz 2019; Skawiński, Tworek 2003), na wieloaspektowe opracowania lingwistyczne czekają współczesne dolnośląskie wyspy języka rusińskiego (m.in. Michałów, Patoka). Inne języki dopełniające całościowy obraz śląskiego krajobrazu językowego funkcjonują w sferze materialnej w postaci inskrypcji odnoszących się do dawniejszej lub bliższej przeszłości. Dotyczy to m.in. łaciny, języków społeczności żydowskiej (hebrajskiego i jidysz), języka nowogreckiego (por. Tworek 2019: 360). Materialne ślady języka rosyjskiego odnoszą się zarówno do przeszłości, co widać na fotografii 4, przedstawiającej plan dyżurów w jednostce Armii Radzieckiej, który przetrwał do dziś w jednym z garaży na wrocławskich Sołtysowicach, jak też są współczesną skromną reklamą skierowaną do rosyjskojęzycznych migrantów z Ukrainy (por. fot. 5). Współczesne plakaty informacyjne w języku czeskim są coraz częstszym elementem

---

i sięgające po Jabłonków. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że obszar ten wymaga także analiz jego krajobrazu językowego, w którym oprócz urzędowego języka czeskiego (także w formie regionalnych wariantów) obecne są – choć w różnej postaci – także polszczyzna i niemczyzna.

krajobrazu językowego terenów przygranicznych (por. fot. 6), a język koreański wykorzystywany jest np. przez Wrocławski Klub Sportowy „Śląsk” (por. fot. 7), prawdopodobnie do zwiększenia zainteresowania swoją działalnością koreańskich przedsiębiorców aktywnych w aglomeracji wrocławskiej. Usystematyzowanie obserwacji dotyczących obecności różnych języków w materialnej ikonosferze regionu jest kolejnym postulatem badawczym. Taki sam postulat, lecz tym razem w odniesieniu do tekstów mówionych, dotyczy dwóch języków szczególnie silnie funkcjonujących w sferze personalnej. Chodzi o stabilnie obecny w regionie od dziesięcioleci język społeczności romskiej oraz intensywnie napływający na Śląsk w ostatnich latach język ukraiński. Otwarte pozostaje m.in. pytanie, jak oba te języki funkcjonują, rozwijają się lub zanikają w otoczeniu dominującego języka polskiego.

Sformułowane powyżej tematy w żadnej mierze nie wyczerpują potencjalnej listy wciąż niewystarczająco zbadanych fenomenów (ich form, częstotliwości i lokalizacji ich występowania, poszczególnych języków i ich statusu itd.) współkształtujących krajobraz językowy dzisiejszego Śląska. Ich badanie, obejmujące zarówno teksty pisane, jak i mówione, umożliwi bowiem nie tylko lepsze rozumienie mechanizmów wewnątrzjęzykowych i ich wykorzystanie w procesach komunikacji, lecz także pozwoli na wyciąganie wniosków natury politycznej, społecznej i kulturowej.

### 3.2.5. Badanie funkcji wyrazów *no*, *właśnie*, *jakby* w oficjalnych i nieoficjalnych wypowiedziach mówionych na tle opisu leksykograficznego

Analiza wykładników niepełnego mówienia (Majewska-Tworek 2014, por. też: rozdz. 2.2.1) wykazała szczególnie wysoką frekwencję wyrazów typu *no* (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2016: 447–463), *właśnie* (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2018: 203–219), *jakby* (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2020a: 103–117), *znaczy*, *właściwie*, *po prostu*, albo we wszystkich badanych wypowiedziach, albo jako wyraźna cecha idiolektalna występująca u pojedynczych mówców. Część z nich była wyraźnie zdeleksykalizowana i niewątpliwie pełniła funkcję retardacyjną.

Powtórzona, pogłębiona i nieco inaczej zaplanowana analiza funkcji wyrazów *no*, *właśnie* i *jakby* wykazała, że ich znacząca część w rozmowach oficjalnych i nieoficjalnych nie jest odnotowywana przez współczesne słowniki. Ponadto zostało stwierdzone, że słowniki nie opisują istotnego zróżnicowania użycia, które wyraźnie zależy od stopnia oficjalności wypowiedzi. Poniższa tabela ilustruje zróżnicowanie użycia leksemów o postaci *właśnie*.

WŁAŚNIE	w rozmowach oficjalnych	w rozmowach nieoficjalnych
przysłówek	2	9
partykuła	68	71
dopowiedzenie	4	20

Tabela 6. Funkcjonalne zróżnicowanie *właśnie* w rozmowie oficjalnej i nieoficjalnej (na podst. GeWiss i CLARIN)

Stwierdzenie odmiennego obciążenia funkcjonalnego jest niezwykle interesujące dla badacza polszczyzny mówionej. Inspiruje do poszukiwań kolejnych zależności w wypowiedziach odpowiednio dobranych mówców, np. grup zróżnicowanych ze względu na wiek, pochodzenie czy poziom sprawności językowej.



Badania nad leksemami o wysokiej frekwencji w polszczyźnie mówionej doprowadziły również do opracowania projektu hasła leksykograficznego jednostki mówionej (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2020c: 177–193). W idealnej realizacji tego projektu hasło jednostki mówionej jest częścią słownika elektronicznego, w którym możliwe by było odsłuchiwanie starannie dobranych egzemplifikacji. Trzeba bowiem podkreślić, że badaniom wypowiedzi mówionej musi towarzyszyć analiza jej intonacji. Wyłącznie odsłuch umożliwia właściwą interpretację znaczenia i funkcji poszczególnych części tekstu oralnego. Często zapis transkrypcyjny, choćby bardzo staranny, lecz oderwany od pliku dźwiękowego, uniemożliwia poprawne odczytanie semantyki i pragmatyki całej wypowiedzi lub też jej poszczególnych członów. Nierzadko nawet sugeruje interpretację błędną. Warto rozważyć rozwijanie i tego nurtu w ramach badań nad polszczyzną mówioną. Jak zwracają uwagę leksykografowie, obecność opracowanych danych mówionych w słownikach jest stosunkowo skromna. Wynika to także ze skromnej reprezentacji tekstów mówionych we współczesnych korpusach (por. m.in. Przybylska 2009).

Przeprowadzone badania składają się na większy, zaawansowany już w swej realizacji projekt poświęcony analizie wybranych wyrazów metatekstowych we współczesnej polszczyźnie mówionej: *Operatory metatekstowe w oficjalnym i nieoficjalnym tekście mówionym. Analiza na materiale korpusowym* (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska, w przygotowaniu). Są one współczesnym nawiązaniem do dawnych badań Kazimierza Ożoga (1990).

### 3.2.6. Badanie mowy późnej dorosłości – plan projektu

Mowa seniorów staje się przedmiotem coraz większego zainteresowania polskich lingwistów. W badaniach empirycznych – przedstawianych głównie w literaturze anglojęzycznej – wielokrotnie dowiedziono, że mowa starszych osób charakteryzuje się przesadnie dużą liczbą słów oraz niewielką koncentracją na temacie wypowiedzi (Off-Topic Speech, OTS). Potwierdzono też, że obie cechy nasilają się wraz z wiekiem (za: Świątek 2007: 69). Ważną analizę w tym zakresie składni wypowiedzi seniorów przeprowadziły Maria Kielar-Turska i Karolina Byczewska-Konieczny (2017). Polskie badaczki interesowały się zdolnością mówców w wieku 65–75 i 76–90 lat do budowania dłuższej odpowiedzi na postawione pytanie. Na podstawie transkryptów sprawdziły poprawność gramatyczną, stopień złożoności oraz koherencję uzyskanych odpowiedzi. Otrzymane dane skorelowały z wynikami badań nad stanem pamięci roboczej i sprawnością w zakresie fluencji słownej nagrywanych mówców.

W naszym projekcie, po opracowaniu korpusu przetranskrybowanych wypowiedzi seniorów, zbadamy powyżej wymienione cechy. Jednak planujemy rozszerzyć nasz opis. Oprócz Tip-of-the Tongue (TOT), Off Target Verbosity (OTV), Off-Topic Speech (OTS) oraz zmian w przetwarzaniu syntaktycznym zbadamy takie zjawiska, które dotąd w kontekście gerontolingwistyki nie były uwzględniane. Zamierzamy bowiem przeprowadzić analizę zjawisk nie płynności, które – jak to zostało już ustalone – występują w spontanicznej wypowiedzi zdrowego mówcy o dobrej sprawności językowej (por. rozdz. 2.2.1), a także cechy semantyczne i funkcję pragmatyczną wyrazów metatekstowych o szczególnie dużej frekwencji (por. rozdz. 2.2.5) w wypowiedziach monologowych i interakcji werbalnej osób starszych. Ponadto za warte analizy w wypowiedziach seniorów uznajemy stabilność kolokacji, czyli połączeń semantycznych w obrębie luźnych związków wyrazowych (Pęzik 2018a: 61–141; Lyse, Andersen 2012). Uczynimy to, zestawiając uzyskane dane z kolokacjami w korpusach



NKJP i Monco (por. m.in. Sinclair 1995: 109–121). Uważamy, że zachowana stabilność kolokacji jest również istotnym wyznacznikiem stanu języka u najstarszego pokolenia. Porównanie wybranych kolokacji (wyjętych z przetranskrybowanych rozmów) z istniejącymi korpusami referencyjnymi może przynieść interesujące dane lingwistyczne. Opracowany przez nas korpus wypowiedzi osób najstarszego pokolenia według wstępnych obliczeń będzie liczył ok. 100 000 wyrazów. Obliczenia te są możliwe dzięki badaniom pilotażowym, za które uznajemy projekt *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze* (por. rozdz. 3.1.2).

## **4. Od kwestionariusza do wywiadu biograficznego. O metodach zbierania danych mówionych na potrzeby badań lingwistycznych**

Niniejszy rozdział przedstawia (z konieczności w dużym skrócie) rozwój koncepcji zbierania materiału do badań mówionej odmiany języka na gruncie polskiej lingwistyki. Pierwszymi badaczami mówionego wariantu polszczyzny byli dawni dialektolodzy, którzy w swych poszukiwaniach terenowych skrzętnie – i niejako symultanicznie – transkrybowali ze słuchu odpowiedzi udzielane zgodnie z kwestionariuszem, który długo był podstawowym narzędziem pozyskiwania danych. Wyjście poza sztywne ramy strukturalizmu głoszącego ideę językoznawstwa wewnętrznego, rozwój teorii (głównie w tym przypadku myśli socjolingwistycznej i pragmalingwistycznej, doceniającej m.in. dane o użytkowniku języka i wszelkich uwarunkowaniach konsytuacyjnych w komunikacji) oraz wreszcie upowszechnienie sprzętu nagrywającego sprawiło, że w kolejnych dekadach XX wieku ewoluowała myśl na temat zbierania danych mówionych. Wszelkim zmianom w tym zakresie towarzyszyła zawsze główna idea naukowców, by zebrać materiał dobry: rzetelny i odpowiednio reprezentatywny.

### **4.1. Przemiany i rozwój zbierania danych mówionych w dialektologii**

Bronisław Wieczorkiewicz ważne i porządkujące spostrzeżenia na temat metodologii badania gwar miejskich rozpoczął w następujący sposób: „Do bardzo niedawna utrzymywało się pośród językoznawców naszych mniemanie, że poważne badania dialektologiczne dotyczą i dotyczyć winny tylko gwar ludowych” (1976: 6). Jednocześnie wymienił on wielu badaczy, którzy przyczynili się do nadania rangi naukowej badaniom nad terytorialnym zróżnicowaniem języka mówionego. Byli to m.in. Lucjan Malinowski, Jan Karłowicz, Antoni A. Kryński, Stanisław Stieber, Stanisław Urbańczyk, Witold Doroszewski, Mieczysław Karaś. Tym samym B. Wieczorkiewicz wskazał początki naukowych badań mówionej odmiany polszczyzny, choć w tych poszukiwaniach nie opozycja: oralność – piśmienność odgrywała najważniejszą rolę, lecz przeciwstawienie: język ogólny (literacki) – odmiany regionalne (dialekty i gwary). Już same początki wskazywały na różnice w podejściu do badań mówionego, ograniczonego terytorialnie, wariantu języka. Wśród dawnych dialektologów należy zauważyć przedstawicieli dwóch różnych szkół metodologicznych: krakowskiej i warszawskiej. Krakowska szkoła (Mieczysław Małecki, Stanisław Urbańczyk) skupiała się na dociekaniu cech najstarszej postaci gwary, bez naleciałości języka literackiego. Stąd ważne było poszukiwanie mówców, którzy nie mieli kontaktów z językiem ogólnym, czyli mało (albo wcale) mobilnych, najlepiej całe życie mieszkających w miejscu swego urodzenia. Inaczej sformułowała swoje cele szkoła warszawska: jej przedstawiciele (Henryk Friedrich, Halina Koneczna, Józef Tarnacki), stosując metodę synchroniczno-socjologiczną W. Doroszewskiego, dociekali współczesnego stanu gwary i jej wariantowości (<http://www.dialektologia.uw.edu.pl>).

Halina Karaś mocno podkreśliła, że należy odróżnić metodę badania gwar od tego, co musi owe badania poprzedzić, czyli metody zbierania danych mówionych (*Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, dostęp: [www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=podstawy-dialektologii&l2=glowne-nurty-mwr](http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=podstawy-dialektologii&l2=glowne-nurty-mwr)). Jest to ważna uwaga wprowadzająca porządek do opisu kolejnych etapów analizy ustnej odmiany języka. Klasycznym sposobem zbierania materiału było wypełnianie specjalnie przygotowanych kwestionariuszy (por. m.in. Doroszewski 1958; Koneczna 1959). Badacz wypełniał kwestionariusz, na bieżąco notując usłyszane odpowiedzi.

Tradycyjne sposoby zbierania materiału gwarowego to przede wszystkim metoda kwestionariuszowa, czyli uzyskiwanie od wybranego informatora odpowiedzi na pytania specjalnie dla tego typu badań skonstruowanego kwestionariusza, oraz zapis (w przeszłości fonetyczny dokonywany przez dialektologa ze słuchu w terenie, potem zapis na taśmie magnetofonowej, a dopiero później transkrypcja fonetyczna tekstów, także ze słuchu) dłuższych wypowiedzi informatora (Karaś, [www.dialektologia.uw.edu.pl](http://www.dialektologia.uw.edu.pl); dostęp: 6.02.2020).

Warto też podkreślić, że badanie gwar stanowiło silny nurt badań ówczesnego językoznawstwa, a rozwijający się strukturalizm stale modyfikował cele badawcze dialektologów. Ze względu na zmieniające się cele i podejścia badawcze, a przede wszystkim – dynamicznie zmieniającą się sytuację językową w terenie oraz rozwój warunków życiowych, w ramach dialektologii zmieniały się, oczywiście, metody zbierania materiału. Jak pisze H. Karaś, pojawiały się chociażby nowe kwestionariusze z pytaniami uwzględniającymi nowe realia życia na wsi. Ponadto zmiana stanu gwar, będących pod wpływem innych odmian polszczyzny, także wymagała zmiany w podejściu badawczym. W związku ze zwiększoną migracją ludności doceniono staranne odnotowywanie metadanych odnoszących się zarówno do samego mówcy, jak i sytuacji pozajęzykowej, w której funkcjonuje on na co dzień. Doceniono dane socjolingwistyczne, a także informacje o sytuacji, w której przebiegała rozmowa.

(...) kontekst społeczny i kulturowy (np. takie czynniki socjalne, typu płeć, wiek, pochodzenie społeczne, wykształcenie, wykonywany zawód czy sytuacja aktu mowy: oficjalna bądź nieoficjalna). Należy zebrać jak najpełniejsze dane dotyczące miejscowości (jej przeszłości i stanu obecnego) i respondenta, np. takie informacje biograficzne, jak: miejsce urodzenia i wiek, pochodzenie społeczne, wykształcenie i zawód, losy życiowe, np. podróże, pobyt w wojsku, migracje. Istotne są też dane na temat historii rodziny – rodziców i dziadków respondenta ([www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=podstawy-dialektologii&l2=sposob-i-metody-mwr](http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=podstawy-dialektologii&l2=sposob-i-metody-mwr)).

Zauważono, że trzeba rozszerzyć metodologię. Stosowanie metody historyczno-porównawczej czy nawet wprowadzenie perspektywy strukturalistycznej już nie wystarczało. Jednocześnie – co jest równie istotne i wiąże się z powyższym – zauważono, że metoda zbierania danych mówionych za pomocą kwestionariusza jest niewystarczająca. Już wtedy, jak się okazuje, zwrócono więc uwagę na wartość metody biograficznej w badaniach lingwistycznych. Umożliwia ona bowiem zbieranie materiału językowego na tyle bogatego i różnorodnego, by możliwa była jego interpretacja w ramach przywołanych powyżej paradygmatów.

Dialektolodzy stwierdzili, że tradycyjne metody dialektologiczne nie wystarczają, potrzebne jest łączenie ich z metodami wypracowanymi przez inne dziedziny nauki, m.in. przez socjolingwistykę, psycholingwistykę i etnolingwistykę czy teorię kontaktów językowych (Lubaś 1996: 46; Dunaj 1996b; Zagórski 2001: 28; za: [www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=podstawy-dialektologii&l2=sposob-i-metody-mwr](http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=podstawy-dialektologii&l2=sposob-i-metody-mwr)).

Sposób prowadzenia badań gwarowych powinien mieć obecnie – jak podkreśla wielu badaczy – charakter wieloaspektowy, a w związku z tym powinien uwzględniać różne metody zbierania materiału. H. Karaś przywołuje następujące sposoby gromadzenia danych mówionych: ukierunkowany wywiad na określone tematy, kwestionariusz (klasyczna metoda w dialektologii), obserwację uczestniczącą (bycie z mówcą i wsłuchiwanie się w jego swobodne zachowania językowe). W kontekście wspólnie prowadzonych badań polszczyzny mówionej metodą wywiadu biograficznego cenna jest poniższa uwaga badaczki.

Mnogość wywiadów na te same wybrane tematy z jednej strony weryfikuje i uściśla uzyskane informacje o charakterze ogólnym (etnologicznym, socjologicznym, historycznym, socjolingwistycznym), z drugiej – ułatwia obserwację zróżnicowania językowego informatorów (Smułkowa 1999: 60; Karaś 2002: 34; za: Karaś, [www.dialektologia.uw.edu](http://www.dialektologia.uw.edu)).

Podkreśla ona wagę wywiadu jako uniwersalnej metody zbierania materiału językowego. Jak widać, powinna mieć charakter bardzo otwarty, co nie znaczy – nieokreślony. Kierowana rozmowa przeprowadzona z wieloma, odpowiednio wybranymi osobami – wraz ze starannie zebranymi o nich metadanymi – spełnia te wymogi. Jak widać, pierwsi wśród lingwistów zwrócili na to uwagę dialektolodzy. Istotne też było dla wartości zebranego materiału, w jakiej relacji prowadzący wywiad pozostaje ze swoim współrozmówcą, a także ważne było to, czy posługuje się badaną gwarą, czy jest osobą ze środowiska, czy osobą zupełnie obcą. Są to zmienne na tyle istotne, że mogą mieć wpływ na sposób mówienia badanego uczestnika rozmowy: „mogą wpływać na dobór środków językowych czy nawet na zmianę kodu językowego” (Karaś, [www.dialektologia.uw.edu](http://www.dialektologia.uw.edu); por. też: Kaś 1986: 120). W świetle m.in. tych uwag szczególnie istotne i uzasadnione wydaje się wprowadzenie przez PPM do kompletu dokumentów archiwizujących nagranie Karty opisu sytuacji (por. rozdz. 7.5).

Gdy analizuje się metody zbierania materiału językowego na potrzeby badań dialektologicznych, nie sposób pominąć dorobku wrocławskiego badacza Władysława Paryła (2004: 8). W swych licznych pracach dociekał m.in. cech polszczyzny przesiedleńców z przedwojennych południowo-wschodnich kresów Polski. Oczywiście, zwracał przy tym uwagę na staranność metodologiczną już na pierwszym etapie badań, czyli w trakcie zbierania materiału językowego. Badacz podkreślał wagę trafnego doboru mówców. Z tego powodu, mimo że zawsze pracował w zespole (zazwyczaj ze swoimi magistrantami), o ostatecznym wyborze osoby do badania decydował osobiście. Cała metoda badania i sposób dobierania mówców przez W. Paryła wskazują na to, że był reprezentantem szkoły krakowskiej (por. rozdz. 3.1), ponieważ w eksplorowanym środowisku poszukiwał wyłącznie osób o najlepiej zachowanej gwarze, używanej w codziennych sytuacjach: „szukaliśmy takich osób, u których właściwości gwarowe zachowały się w najlepszym stanie i które miałyby dobrą pamięć połączoną ze znajomością realiów życia wiejskiego na kresach południowo-wschodnich. Nie bez znaczenia było też, czy potrafią one posługiwać się swoją rodzimą mową na co dzień w domu, a nawet poza domem” (Paryl 1998: 155). Do *Słownika gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna* (2004) zgromadził materiał dzięki zastosowaniu kwestionariusza-notatnika Karola Dejny (1987; cyt. za: Paryl 2004: 7). W. Paryl kwestionariusz K. Dejny scharakteryzował w następujący sposób: „(...) kwestionariusz-notatnik zawiera 2000 pytań; w przeważającej większości dotyczą one gwarowych nazw desygnatów. Są w nim także pytania o wybrane gwarowe zjawiska fonetyczne, fleksyjne (przede wszystkim od pytania 1951 do 2000) i słowotwórcze” (Paryl 1998: 157). W. Paryl rozszerzał metodę gromadzenia danych językowych. Z całą pewnością wielką zmianą było wprowadzenie

magnetofonu jako narzędzia utrwalającego wypowiedzi badanych: „dla celów badawczych zarejestrowaliśmy na wielu taśmach magnetofonowych teksty języka mówionego. Zaletą ich jest to, że studenci mogą je przesłuchiwać wielokrotnie, aż do zupełnego osłuchania się z wymową kresową i poznania jej właściwości” (1998: 156). Utrwalanie wypowiedzi na kasetach magnetofonowych zainspirowało dialektologa do postulowania pogłębionej analizy nagranej mowy spontanicznej. Traktował ją jako wyjątkowo cenne źródło wiedzy o mowie przesiedleńców.

Warto w tym miejscu podkreślić dużą wartość tekstów języka mówionego w badaniu gwarowych zjawisk gramatycznych (...). Zebrane przez nas teksty języka mówionego ilustrują ten sposób mówienia, który zazwyczaj spotyka się na co dzień u starszych przesiedleńców żyjących w środowisku wiejskim. Są one bardziej naturalne i bezpośrednie niż odpowiedzi na pytania kwestionariusza do mikrofonu, przy których informator stara się mówić „lepiej” i unika form gwarowych. Z tego też względu teksty te zapewniają większą wiarygodność naszych badań (Paryl 1998: 155).

Z całą pewnością zastosowanie magnetofonów zrewolucjonizowało gromadzenie i badanie mówionej odmiany języka. Spowodowało też to, że kwestionariusze powoli zaczęły odchodzić w zapomnienie. Trzeba jednak podkreślić, że były także próby przeniesienia metody kwestionariuszowej na badania dialektów miejskich, które zaczęły się rozwijać w latach 70. XX wieku.

## 4.2. Dyskusja metodologiczna w badaniach nad polszczyzną mówioną miast

Wzorem dialektologii w socjolingwistycznych badaniach dialektów miejskich próbowano zastosować metodę kwestionariuszową. Było to naturalne odwołanie się do dorobku i wykorzystanie metodologicznego doświadczenia badaczy dociekających istoty zróżnicowania terytorialnego polszczyzny.

Autorem kwestionariusza do badań zróżnicowania leksykalnego w obrębie dialektów miejskich<sup>29</sup> był Antoni Furdal. Badacz opracował listę<sup>30</sup> składającą się z 728 punktów. Kolejne punkty albo zawierają wyrazy (od dwóch do sześciu), które odnoszą się do jednego desygnatu (czy w przypadku czasowników – nazywają tę samą czynność), albo podają różne znaczenia jednego wyrazu hasłowego, np.: *bór: las iglasty, wielki las; czajnik, imbryk, sagan, herbatnik; łaskotać, łechtać, łachotać, łechotać, cliwić*. Stopień ich znajomości przez mówcę należało, oczywiście, sprawdzić w indywidualnym badaniu. Autor zauważył, że wybrane przez niego przykłady nie są jednorodne pod względem stylistycznym bądź też są formami przestarzałymi. Mimo to (a może raczej – właśnie dlatego) zastosowany w całości kwestionariusz powinien dać pewien obraz polszczyzny danej osoby (jej cech regionalnych) i wyznaczyć kierunek bardziej szczegółowym analizom. A. Furdal podkreślił, że bez zastosowania metody kwestionariuszowej nie można określić występowania (lub braku) cech polszczyzny regionalnej (1973: 42). Jednocześnie zdawał sobie sprawę z poważnych trudności towarzyszących konstruowaniu kwestionariuszowych zestawów pytań. Być może z tego powodu nie pokusił się już o opracowanie podobnego narzędzia do badań fonetycznych i fleksyjnych cech pol-

<sup>29</sup> A. Furdal pisał już wcześniej: „Dialekty miejskie, jakimi posługują się na co dzień niewykształceni mieszkańcy miast, stanowią w większości swych cech charakterystycznych mieszkankę właściwości dialektów wiejskich i dialektu kulturalnego” (1965: 234).

<sup>30</sup> Furdal (1973: 41) powołał się także na dorobek Danysza, Doroszewskiego, Nitscha.



szczyzny regionalnej. Natomiast wyznaczył 77 zjawisk, których przebadanie mogło w opinii badacza dać wiedzę o zasięgu polskich dialektów. Jak napisał, wyznaczone zjawiska różnicują współczesne dialekty kulturalne i miejskie (Furdal 1965). Mogłyby więc być podstawą do skonstruowania narzędzia kwestionariuszowego. Jednak kwestionariusz bezpośrednio i wyłącznie odwołujący się do pracy A. Furdala (1965) nie powstał. Najprawdopodobniej stało się tak z powodu coraz powszechniejszej możliwości utrwalania wypowiedzi spontanicznych: zaczęto szukać innych możliwości zbierania danych mówionych. Odpowiedzi na pytania z kwestionariusza zaczęły się jawić jako niewystarczające.

Poważna dyskusja, jak planować i jak zbierać mówiony materiał językowy, rozgorzała w związku z projektem *Polszczyzna mówiona mieszkańców miast* (lata 70., 80., 90. XX wieku). Pod wpływem myśli socjolingwistycznej przystępujący do badań w miastach (głównie w Katowicach, Krakowie, Łodzi, Wrocławiu) dużą wagę przywiązywali do reprezentatywności grupy wytypowanych mówców. Zwracano też uwagę na wiele zmiennych odnoszących się do charakterystyki nagrywanych osób oraz na cechy zróżnicowanych sytuacji komunikacyjnych, a także – co naturalne – związanych z nimi wariantów języka.

Za jeden z istotniejszych czynników decydujących o jakości danych uznano naturalność mówienia (Lubaś 1980). Jej gwarantem miały stać się rozmowy nagrywane z podsłuchu<sup>31</sup>. W Krakowie początkowo – wzorem badań dialektologicznych – planowano wykorzystywanie kwestionariuszy fonetycznych i leksykalnych (Dunaj 1981: 7). Po okresie pierwszych badań zrezygnowano z ich wykorzystywania na rzecz wywiadów lub nagrań z podsłuchu. Uznano bowiem, że w badaniu socjolingwistycznym najcenniejsze są spontaniczne wypowiedzi utrwalone w sytuacji nieoficjalnej: w gronie rodziny, przyjaciół czy znajomych (Dunaj 1987: 32–33). W Łodzi nagrywano dialog z eksploratorem lub dialogi między informatorami. Maria Kamińska podkreśla, że nagrywanie jest bardzo czasochłonne i trudne technicznie. Szczegółowo opisuje rolę nagrywającego rozmowę (Kamińska 1979: 90). Wskazówki dotyczą także etapu przygotowawczego. Kamińska podkreśla, że nie nagrywanie z ukrycia, ale umiejętne poprowadzenie rozmowy przez nagrywającego decyduje o wartości zebranego materiału: „przy silnym zaangażowaniu w treść wypowiedzi informator zapomina o formie, nie upiększa jej, ale używa codziennych, potocznych form” (1979: 80). Do każdego nagrania dołączano charakterystykę językową informatora: jakim wariantem polszczyzny się posługuje, czy zwraca uwagę na dobór środków językowych, czy w trakcie rozmowy zmienia rejestr polszczyzny. We Wrocławiu również uznano, że najlepszym materiałem do badań byłyby nieoficjalne wypowiedzi nagrywane z ukrycia bez udziału nagrywającego. Jednocześnie podkreślono, że jednak najważniejsza w czasie nagrania jest rola eksploratora, który może wpłynąć na swobodę wypowiedzi i zadbać o naturalną atmosferę całej sytuacji. Dopuszczano możliwość uzupełniania danych (w razie stwierdzenia takiej potrzeby), choć – jak wskazują studia dawnych materiałów – ostatecznie tego nie robiono.

<sup>31</sup> Ostatecznie zebrany materiał stanowią głównie rozmowy swobodne, ale tylko nieliczne z nich opatrzone informacją o nagrywaniu z podsłuchu, zazwyczaj też uczestniczyli w nich studenci polonistyki lub asystenci Zakładu Dialektologii w Instytucie Języka Polskiego Uniwersytetu Śląskiego.



### 4.3. Wywiad biograficzny jako sposób pozyskiwania danych mówionych

Wywiad biograficzny jest stosowany w badaniach socjologicznych, historycznych oraz lingwistycznych. Ponadto w literaturze w ogóle jest podkreślana powszechność wywiadu jako techniki pozyskiwania danych różnego typu: „Wywiad jest szczególną formą rozmowy, która rozwijała się w życiu codziennym przez stulecia i która w połowie XIX wieku zinstytucjonalizowała się w formie wywiadu dziennikarskiego, a na początku XX wieku w formie wywiadu terapeutycznego” (Kvale 2011: 55). Steinar Kvale przypomniał też w swej pracy różne typy wywiadów: faktograficzne (lekarskie, kryminologiczne), konceptualne (sprawdzające sposoby rozumienia pojęć), zogniskowane wywiady grupowe, tzw. fokusy, dyskursywne, konfrontacyjne, a także narracyjne, które „koncentrują się na historiach opowiadanych przez badanych, na fabule i strukturze ich opowieści” (2011: 127). Wyodrębnił wśród nich trzy podtypy: opowiadanie (odnoszące się do jakiegoś konkretnego wydarzenia), historię życia, inaczej wywiad biograficzny (dotyczący przebiegu całego życia narratora), i historię mówioną (w której informator opowiada historię społeczności).

Studia nad literaturą wykazują<sup>32</sup>, że bardzo zbliżone procedury badawcze (oraz ich rezultaty) określane są różnymi terminami. Obok „wywiadu biograficznego” mamy także „wywiad narracyjny” oraz „historię mówioną” („oral history”). Wywiad narracyjny jest techniką powstałą na gruncie nauk społecznych w latach 70. XX wieku i kojarzony z socjologiem Fritzem Schützem. Myśl F. Schützego przybliżyła Kaja Kaźmierska, wielka zwolenniczka wywiadu jako sposobu pozyskiwania materiału w badaniach naukowych.

Mimo określenia „wywiad” zbieranie materiału, jakim są opowiadane historie życia, różni się od tradycyjnego, stosowanego w naukach społecznych narzędzia badawczego. Istotą wywiadu narracyjnego jest bowiem otrzymanie opowieści o życiu, nie będącej sumą odpowiedzi na stawiane pytania, lecz spontaniczną narracją, która nie jest zakłócana interwencją badacza. Celem wywiadu jest zatem uzyskanie od jednostki – nazywanej tu narratorem, a nie respondentem – relacji o życiu lub wybranych jego fazach (Kaźmierska 1996: 35).

W literaturze – także językoznawczej – pojawia się jeszcze inny termin: „biografia językowa”. Anna Zielińska (2013), autorka ważnej i cennej monografii o zróżnicowaniu językowo-kulturowym regionu lubuskiego, podała definicję w opisowej formie: „biografia językowa to historia przyswajania i używania języków w ciągu całego życia człowieka, uwzględniająca po kolei fazy jego życia (dzieciństwo, młodość, wiek dojrzały, starość) oraz wydarzenia, które wpłynęły na zmianę języka w rodzinie” (2013: 68). Tak rozumianą biografję językową można badać metodą wywiadu, w którym prowadzący rozmowę zadaje głównie pytania o kontakty językowe głównego mówcy (np. z odmianami regionalnymi czy społecznymi rodzimego języka czy też w ogóle z różnymi etnolektami, w których środowisku wzrastał i się rozwijał (por. też: Misiak 2018: 92–98)<sup>33</sup>. Biografia językowa jest więc ściśle związana z życiem osoby udzielającej wywiadu. Stanowi istotny składnik jego niepowtarzalnego biolektu (Zaśko-Zielińska 2009: 117–123), który może stać się obiektem odrębnych dociekań.

<sup>32</sup> Szczegółowo m.in. to zagadnienie podjęła Michalina Jaworska w swej pracy magisterskiej pt.: „Wywiad biograficzny w badaniach lingwistycznych. Metody pozyskiwania danych mówionych oraz sposoby ich analizy w teorii i praktyce” (praca pisana pod kierunkiem Anny Majewskiej-Tworek).

<sup>33</sup> Cytaty i odwołania za pracą Michaliny Jaworskiej.

Pracownia Polszczyzny Mówionej wraz z Pracownią Fonetyki stosują technikę wywiadu właśnie po to, by zgłębić biografię językową mówcy. W tym celu PPM i PF opracowały specjalny scenariusz oraz inne dokumenty umożliwiające odpowiednią archiwizację danych. Ich struktura i funkcja zostaną opisane w następnych rozdziałach. Kolejne części niniejszej publikacji przybliżą również całą procedurę przygotowań do wywiadu, a także sposób przeprowadzenia go, który musi być zgodny ze sprawdzoną już koncepcją obu Pracowni.



## 5. Nagrywanie – wskazówki techniczne i organizacyjne

Każde nasze spotkanie z rozmówcą to mozaika szczegółów. Obojętnie, czy trwa ono kilkanaście minut, czy wiele godzin; czy ma bardzo oficjalną oprawę, czy jesteśmy z rozmówcą w familiarnych stosunkach; czy odbywa się w przestrzeni publicznej, czy w kameralnym dwuosobowym gronie. Rozmowa to ciąg zdarzeń zaplanowanych i zupełnie spontanicznych, których powodzenie zależy od wielu czynników. Jeśli efektem spotkania ma być pozyskanie materiału dźwiękowego, to dużą wagę należy przywiązać do kwestii organizacyjnych i technicznych.

### 5.1. Wskazówki organizacyjne

Kwestie związane z sytuacją komunikacyjną wywiadu zostały zasygnalizowane już wcześniej (zob. też: *Karta opisu sytuacji* oraz *Miejsce, Relacja nadawczo-odbiorcza*), natomiast w tym miejscu warto ten wątek rozwinąć<sup>34</sup>. Nagranie wypowiedzi to punkt kulminacyjny w pracy badacza. Spotkanie z rozmówcą poprzedza faza przygotowań do wywiadu, podczas której badacz pozyskuje najbardziej podstawowe informacje o swoim rozmówcy, dotyczące np. płci, wieku, miejsca zamieszkania, pochodzenia. To na podstawie tych danych badacz weryfikuje przydatność materiału, który pozyska. W projekcie *Biografie językowe Dolnoślązaków* kryteria doboru mówców były wystandaryzowane i ściśle określone – o podzielenie się swoją historią poproszono osoby w określonym wieku, które osiedliły się na Dolnym Śląsku w pierwszych dziesięcioleciach po wojnie. Dobór mówców przez badacza zależy więc od aspektu, który analizuje, i od celu, który chce osiągnąć.

Zaaranżowanie sytuacji komunikacyjnej zależy w głównej mierze od osoby przeprowadzającej wywiad. Spoczywa na niej podwójna odpowiedzialność. Z jednej strony musi ona (i chce) wykonać swoje zadanie, czyli poprowadzić spotkanie tak, aby osiągnąć cel: pozyskać materiał dźwiękowy. Z drugiej strony wymaga się od niej świetnego przygotowania, empatii, wysokiej kultury osobistej i taktu. Badacz powinien stworzyć taką atmosferę, by nagrywany czuł się komfortowo i bezpiecznie, gdy mówi o swoim życiu. Uczestnicy projektów Pracowni Polszczyzny Mówionej kierowali się kilkoma wytycznymi, które z czasem – wraz z każdym kolejnym wywiadem – stały się uniwersalnymi zasadami przygotowywania się do rozmów<sup>35</sup>.

<sup>34</sup> Warto wspomnieć, że na *entourage* wywiadu i tego, w jakim miejscu się on odbywa, zwracano uwagę już u początków polskich refleksji nad specyfiką wywiadu dziennikarskiego. W gorącej dyskusji nad jednym z artykułów nadesłanych w latach 70. do „Zeszytów Prasoznawczych” Stefan Ciepły, publicysta „Gazety Krakowskiej”, mówił: „Drugą uwagę praktyczną dotyczy pewnej intymności warunków przeprowadzania wywiadu. Dotyczy to szczególnie radia. Dziennikarz musi znaleźć sytuację, w której rozmówca czuje się najlepiej. Optymalnym miejscem jest miejsce pracy czy zamieszkania rozmówcy” (*Dyskusja o wywiadzie dziennikarskim* 1974: 50). Do tego, jak dużą rolę odgrywa miejsce, wracał m.in. Zbigniew Bauer (Bauer 2004: 189–190).

<sup>35</sup> Projekt *Biografie językowe Dolnoślązaków* był przedsięwzięciem, w które zaangażowała się duża grupa osób w różnym wieku (pracownicy naukowcy, doktoranci, studenci). Sprzyjało to inspirującej wymianie uwag i doświadczeń. W trakcie trwania każdego projektu i tuż po jego zakończeniu warto organizować spotkania robo-

Najbardziej istotną kwestią jest to, aby **poinformować rozmówcę, że będzie nagrywany**. Warto zrobić to wcześniej, przy okazji umawiania się na wywiad, a także na początku spotkania. Zdarzało się, że mimo wcześniejszych zapowiedzi rozmówca wydawał się zaskoczony, gdy nagrywający tuż przed wywiadem wyciągnął dyktafon. W ślad za informacją o nagrywaniu powinny iść dwie kolejne wiadomości – wyjaśnienie, **czemu ma służyć nagranie** rozmowy i **jak zostanie ono wykorzystane**. Z doświadczeń uczestników projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków* wynika, że rozmówcy czuli wyraźną ulgę, gdy zostali zapewnieni, że celem nagrania jest prześledzenie losów danej osoby jako mieszkańca regionu, otoczenia językowego, w którym dorastała, kontaktów językowych etc. – rozmówcy obawiali się bowiem tego, że będzie oceniany ich sposób mówienia oraz poprawność językowa. Nie należy w tym miejscu zapomnieć o poinformowaniu, że nagranie zostanie **zanonimizowane**.

Jak zaobserwowali uczestnicy projektów PPM, rozmówcy dużą wagę przywiązywali do tego, że biorą udział w projekcie naukowym. Chętnie słuchali o podmiotach zaangażowanych w przedsięwzięcie (Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Łódzki), a namacalnym potwierdzeniem spotkania było dla nich to, co otrzymali od prowadzącego wywiad: drobne materiały promocyjne, takie jak ołówek, teczka, zakładka, a także list z informacjami o prowadzonym projekcie (zob. *List*). Wszystko opatrzone było logotypami Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Pracowni Polszczyzny Mówionej. Te fizyczne dowody obecności badacza, mimo że drobne i symboliczne, odgrywały dużą rolę zwłaszcza podczas spotkań ze starszymi osobami, dla których zagadnienie korpusów i baz danych jest często zbyt abstrakcyjne i trudne do wyobrażenia. Nagrywający, jeśli mieli po spotkaniu kontakt ze swoim rozmówcą, słyszeli niejednokrotnie, że teczkę z listem oglądali jego krewni i gratulowali mu udzielenia wywiadu.

O tym, że seniorzy, którzy wzięli udział w projekcie *Biografie językowe Dolnoślązaków*, przywiązywali dużą wagę do spotkania, świadczą relacje nagrywających. Opowiadali oni o odświętnym stroju swoich rozmówców, specjalnie na tę okazję udekorowanym stole czy poczęstunku czekającym na gościa. Dostrzeżenie, że spotkanie było dla rozmówców czymś tak ważnym, okazało się dużym przeżyciem zwłaszcza dla osoby, która prowadziła pierwszy w swoim życiu wywiad.

Tak poważne potraktowanie wywiadu przez rozmówcę skłania nagrywających do skoncentrowania na nim maksimum uwagi. Swoje zaangażowanie badacz może oddać przede wszystkim poprzez: bycie punktualnym, uprzejmym, otwartym na interlokutora, zaangażowanym w swoje działania. Ważna jest postawa nagrywającego: uważna, życzliwa, skupiona na rozmówcy, niezdradzająca zniecierpliwienia. Dlatego też kontrolowanie czasu przez nagrywającego powinno odbywać się w sposób dyskretny i nie za częsty. Podobnie z realizacją scenariusza wywiadu – dobrze, jeśli badacz kolejne pytania ma w pamięci (zob. tabela 7) i podczas rozmowy spogląda na rozmówcę, nie na kartkę.

Nie będzie przesadą stwierdzenie, że badacz jest również ambasadorem swojej instytucji – reprezentuje miejsce, dla którego zbiera biografie językowe. Zaangażowani w projekty PPM studenci i doktoranci często podkreślają, że ich rozmowa z seniorem to zetknięcie się różnych pokoleń, fascynujące spotkanie dwóch światów. W relacjach nagrywających pojawiały się także stwierdzenia, że dopiero podczas nagrywania bliskiej im osoby dowiadywali się o niej rzeczy, o których – mimo długoletniej znajomości i częstych kontaktów – nigdy wcześniej nie słyszeli.

---

cze wszystkich osób nagrywających, ponieważ tworzy to wyjątkowe forum dyskusji nad warsztatem badacza oraz problemami, z jakimi nagrywający mógł się zetknąć. Po wymianie zdań w grupie zwykle okazuje się, że doświadczenia, które mogły się komuś wydawać nadzwyczajne, zaskakujące, nietypowe, przydarzyły się też innym uczestnikom projektu.

Kolejną ważną kwestią podczas nagrywania jest umiejętne zakończenie rozmowy. Zwykle zbiega się ono z wyczerpaniem kolejnego wątku i przekonaniem badacza o zrealizowaniu wszystkich punktów scenariusza. Przed wyłączeniem dyktafonu można powiedzieć: *dziękuję, myślę, że możemy już zakończyć naszą rozmowę; cieszę się, że zechciała Pani/zechciał Pan podzielić się ze mną swoją historią.*

Po zakończeniu nagrania warto jeszcze poświęcić kilka chwil na rozmowę, nie szykować się od razu do wyjścia. Podczas nagrań w ramach projektów PPM zdarzało się tak, że rozmówcy przypominały się kolejne interesujące wątki, o których chciałby opowiedzieć przy wyłączonym mikrofonie. Czasami dopowiedzenia te były tak ciekawe, że rozmówcy zgadzali się na powtórne włączenie dyktafonu. Ważne też, by po skończonej rozmowie badacz nie zapomniał o dwóch dokumentach, które ma ze sobą: karcie z metadanymi (zob. *Karta metadanych*) i zgodzie na wykorzystanie nagrania (zob. *Zgoda*).

## 5.2. Wskazówki techniczne

We wspomnieniach znanych reporterów wiele jest anegdot poświęconych technicznej stronie prowadzenia wywiadów. I choć wywiad prasowy różni się od wywiadów, które do badań lingwistycznych gromadzi Pracownia Polszczyzny Mówionej, to warto przytoczyć pewne wspomnienie znanej polskiej dziennikarki. Anna Żebrowska, przygotowując się do rozmowy z Tadeuszem Różewiczem, zdawała sobie sprawę z niechęci poety do udzielania wywiadów. Jednocześnie zależało jej na utrwaleniu jego słów, uciekła się więc do podstępu i ukryła dyktafon w przyniesionym na rozmowę pączku. Pytano potem dziennikarkę, co by się stało, gdyby Różewicz sięgnął po ciastko. „Autor *Kartoteki* nie cierpi zarówno udzielania wywiadów, jak i słodczy” – odparła. Wywiad Anny Żebrowskiej z Tadeuszem Różewiczem otrzymał w 2006 roku Nagrodę im. Barbary N. Łopieńskiej za najlepszy wywiad prasowy (Chyliński, Russ-Mohl 2007: 80).

Przytoczona anegdota, barwna i wymowna, pokazuje, że nieśmiałość oraz niechęć przed nagrywaniem mogą dotyczyć osób znanych szerokiemu gronu odbiorców. Nieobce są też niekiedy osobom przyzwyczajonym do udzielania wywiadów, publicznego wyrażania swoich poglądów i mówienia o sobie<sup>36</sup>.

Obawa (a nawet lęk) przed nagrywaniem własnego głosu i własnej wypowiedzi towarzyszy wielu ludziom, bez względu na to, czy byli już kiedyś nagrywani, czy nie. Niektórych może paraliżować świadomość, że nie mówią wystarczająco elegancką, literacką polszczyzną, innych, że mogą mimochodem powiedzieć coś niemądrego, czego nie będą mogli cofnąć. Kiedy u rozmówców pojawią się pierwsze fizjologiczne oznaki stresu (szybsze bicie serca, przyspieszony oddech, ucisk w gardle, pocenie się dłoni, rumieńce na twarzy), często powodują one dyskomfort i stają się przyczyną kolejnych niedogodności – rozmówca pod wpływem stresu może mieć wrażenie, że mówi niespójnie, nie może zebrać myśli, brzmi nienaturalnie. Gdy przedmiotem opowieści jest czyjeś życie i różne jego aspekty, nagrywający powinien liczyć się z tym, że myśli naszego rozmówcy mogą skierować się w stronę bolesnych przeżyć, o których nie sposób mówić bez emocji. Dlatego tak ważna jest odpowiednia postawa badacza, pełna życzliwej otwartości.

<sup>36</sup> Za jeden z istotnych czynników powodujących stres uważa się wystąpienia publiczne, niezależnie od stażu pracy, kwalifikacji czy talentu występujących osób (Bargiel 1997: 19).



Skupienie uwagi na rozmówcy oznacza ponadto, że nagrywający już przed rozmową powinien mieć opanowane kwestie techniczne związane ze sprzętem. Przed spotkaniem warto upewnić się, czy: **(1)** sprzęt, który posłuży do nagrywania, działa sprawnie; **(2)** jest na nim wystarczająca ilość miejsca (pamięci), aby zapisać rozmowę; **(3)** miejsce zapisu nagrania jest łatwo dostępne – folder, który tuż po nagraniu szybko uda się znaleźć, a następnie skopiować nowo utworzony plik dźwiękowy w inne miejsce. Nie można zapomnieć jeszcze o kontrolowaniu poziomu naładowania baterii w urządzeniu.

Nawet osoby o wysokich kompetencjach technicznych mogą nie przewidzieć nagłej awarii sprzętu, dlatego warto być przygotowanym na różne ewentualności. Poziom przezorności wzrasta zwykle wtedy, gdy docierają do nas opowieści o uszkodzonych plikach dźwiękowych, rozładowaniu telefonu czy zniknięciu danych. W Instytucie Filologii Polskiej UWzr zdarzyła się sytuacja, gdy cztery autorki pewnego słownika udzielały wywiadu do jednego z czasopism. Osoba nagrywająca dyskusję położyła swój telefon na środku stołu i całkowicie zaangażowała się w rozmowę, nie zapisując głównych wątków. Spotkanie trwało dwie godziny i przez wszystkich uczestników zostało ocenione jako niezwykle owocne, ponieważ padło na nim wiele kluczowych tez interpretacyjnych. Kolejnego dnia do autorek zadzwonił dziennikarz i powiedział, że... niestety, nic się nie nagrało. Propozycję ponownego spotkania autorki odrzuciły, twierdząc, że nie uda się odwzorować dyskusji w takiej postaci jak wcześniej.

Inna pouczająca historia stała się udziałem jednej z członkiń PPM, która na nagranie wywiadu biograficznego pojechała ze swoją studentką. Kilka dni wcześniej obie przedyskutowały wszystkie szczegóły organizacyjne spotkania. Studentka była bardzo rzetelnie przygotowana do rozmowy – miał to być jej pierwszy wywiad, który poprowadzi, nagra i opracuje. Sprawdzając sprzęt, odkryła, że w swoim telefonie nie ma funkcji dyktafonu, ściągnęła więc ogólnie dostępną aplikację i przetestowała ją, nagrywając osoby ze swojego otoczenia – odtworzenie dźwięku nie stanowiło żadnego problemu. Spotkanie z rozmówcą przebiegło bardzo dobrze, badaczki zrealizowały scenariusz i nagrały bardzo ciekawy materiał dźwiękowy. Następnego dnia rano studentka odkryła, że z ponadpółgodzinnej rozmowy w telefonie zostało 22-minutowe nagranie. Na szczęście towarzysząca jej osoba również miała podczas rozmowy włączony dyktafon. Często dzięki działaniom „na wszelki wypadek” udaje się ocalić to, czego powtórzenie byłoby trudne – a czasem nawet niemożliwe.

Warto jeszcze przyjrzeć się samej obecności sprzętu nagrywającego. Uruchomienie dyktafonu może być przyjęte przez rozmówcę milcząco, a może też budzić zainteresowanie, czego śladem są nagrane komentarze. Rozmowa na jednym z nagrań zaczyna się w momencie, gdy badaczka informuje o włączeniu dyktafonu, na co rozmówczyni odpowiada: *można było mi nie mówić* [MM\_rozm\_DW\_Złotniki\_K\_70]. W rozmowie z inną nagrywającą pierwsze słowa rozmówcy również są reakcją na dyktafon: *maszyna odpalona*. Nie zdarzyło się (wśród wywiadów dla PPM), by świadomość bycia nagrywanym paraliżowała rozmówcę, choć czasem nagrywający dostrzegali u nich (zwłaszcza u osób, które znali wcześniej) częstsze niż zwykle autokorekty i dbałość o styl wypowiedzi.

Interesujące jest spojrzenie na to, jakie emocje wzbudza towarzyszący rozmowie sprzęt, z perspektywy czasu. W dobie wielofunkcyjnych telefonów i wszechobecnych środków masowego przekazu nagrywanie dźwięku jest czynnością bardziej naturalną niż kilkadziesiąt lat temu, na co wpływ ma oczywiście fakt rozmiaru urządzeń do nagrywania. Jaskrawym przykładem wielkiego zainteresowania sprzętem jest nagranie transkrybowane w projekcie *Mowa\_Wrocław*, pochodzące z lat 90. XX wieku. Nagranie ma być zapisem naturalnej sytuacji rodzinnej przy obiedzie. Okazuje się jednak, że jest to sytuacja raczej nadzwyczajna – za sprawą postawionego na stole magnetofonu. Na nagraniu słychać głosy dzieci: *nie jest wyłączone, bo się kręci; Tekla, mów wyraźnie, trochę seplenisz; przez*

ten magnetofon; zachowujemy się normalnie, mamusiu; no ale my chcemy posłuchać, a następnie zniecierpliwiony głos matki: *wszystko zamażę, nic nie będzie słuchane, dlatego że nie zachowujecie się tak jak zwykle* [MW\_003].

Jedną z ważniejszych kwestii technicznych jest jeszcze format pliku, który przygotowujemy do transkrypcji. Program ELAN, w którym transkrybowane były rozmowy w projektach *Mowa\_Wrocław* i *Biografie językowe Dolnoślązaków*, wymagał plików w formacie wav. Każde urządzenie nagrywające ma swój zdefiniowany format plików, dlatego warto korzystać ze sprawdzonych aplikacji bądź programów do konwertowania plików dźwiękowych. Można to zrobić również w Internecie, korzystając ze stron umożliwiających darmową konwersję. Nie należy przy tym zapominać o konieczności zrobienia kopii zapasowej pliku.

Poniżej w formie tabeli przedstawiono najważniejsze wskazówki dotyczące spraw organizacyjnych i technicznych związanych z wywiadem. Podpowiedzi mogą stać się uniwersalną inspiracją dla osób, które planują prowadzić wywiady biograficzne.

	<b>Interakcja: nagrywający – rozmówca</b>	<b>Sprzęt</b>
<b>Zanim umówisz się na wywiad</b>	<p><b>1)</b> Ustal: jaki ma być cel twojego wywiadu? Na jakich informacjach najbardziej ci zależy? Kim ma być rozmówca?</p> <p><b>2)</b> Zapoznaj się ze scenariuszem wywiadu.</p>	<p><b>3)</b> Dowiedz się, jaki format zapisanego dźwięku będzie najkorzystniejszy dla późniejszej transkrypcji.</p>
<b>Przed wywiadem</b>	<p><b>4)</b> Jeśli nie znasz swojego rozmówcy, postaraj się czegoś o nim dowiedzieć (ile ma lat?; czy ma dzieci, wnuki?; czy mieszka sam?). Jeśli znasz rozmówcę, zweryfikuj to, co już wiesz (być może nie znasz jakichś szczegółów z opowieści, którą kiedyś się z tobą podzielił?).</p> <p><b>5)</b> Spróbuj wyobrazić sobie sytuację waszej rozmowy. Wypowiedz na głos kilka pierwszych pytań. Staraj się nie mówić ani za szybko, ani za wolno.</p> <p><b>6)</b> Na umówione spotkanie przyjdź punktualnie. Nie zapomnij dokumentów – formularza metadanych, zgody na nagrywanie etc.</p>	<p><b>7)</b> Sprawdź sprzęt, z którego skorzystasz podczas wywiadu. Przetestuj go wcześniej, nagrywając siebie lub kogoś z twojego otoczenia. Jeśli nagrywasz rozmowę na telefonie, sprawdź, czy potrafisz szybko znaleźć na urządzeniu plik z nagraniem dźwiękiem.</p> <p><b>8)</b> Zanim przyjdiesz na spotkanie, wyłącz w telefonie dźwięk dzwonek i powiadomień.</p>
<b>Zanim włączysz dyktafon</b>	<p><b>9)</b> Zachowuj się uprzejmie i przyjaźnie. Porozmawiaj o czymś zwyczajnym – opowiedz o tym, jak ci się jechało do rozmówcy, możesz też podyskutować o pogodzie. Unikaj tematów drażliwych i ironii.</p> <p><b>10)</b> Opowiedz o celu swojej wizyty – zwróć szczególną uwagę na to, że wszystkie dane będą anonimowane. Możesz wyrazić radość z faktu, że rozmówca chciał się z tobą spotkać i porozmawiać.</p>	<p><b>11)</b> Przypomnij rozmówcy, że będziesz nagrywać rozmowę.</p> <p><b>12)</b> Połóż dyktafon (telefon) w widocznym miejscu, możliwie blisko rozmówcy, ale też nie aż tak blisko, by rozmówca czuł się skrzępowany.</p>
<b>Podczas nagrywania</b>	<p><b>13)</b> Słuchaj z zainteresowaniem tego, co mówi rozmówca. Staraj się utrzymywać z nim kontakt wzrokowy. Zachęcaj rozmówcę do opowiedzenia swojej historii. Jeśli rozmówca potrzebuje namysłu, daj mu czas. Nie bój się ciszy. Nie zasypuj go pytaniami. Gdy rozmówca poczuje się bezradny lub straci wątek, dopytaj o coś, co mówił wcześniej.</p> <p>Dyskretnie kontroluj czas.</p>	<p><b>14)</b> Dyskretnie kontroluj, czy dźwięk się nagrywa.</p>

<p><b>Po nagraniu</b></p>	<p><b>15)</b> Podziękuj za rozmowę. Możesz spytać rozmówcę o wrażenia. Możesz nawiązać krótko do tego, co mówił.</p> <p><b>16)</b> Wypełnij niezbędne dokumenty. Jeśli przy wypełnianiu Karty metadanych potrzebujesz dodatkowych informacji, spytaj o nie rozmówcę.</p> <p><b>17)</b> Poproś rozmówcę o podpisanie zgody na wykorzystanie nagrania.</p> <p><b>18)</b> Możesz wręczyć rozmówcy coś na pamiątkę (dyplom, podziękowanie) lub zaproponować zostawienie kopii pliku, tak aby rozmówca mógł go odsłuchać.</p>	<p><b>19)</b> Zanim wyłączysz sprzęt, sprawdź czas nagrania (czy jego długość pokrywa się z tym, ile czasu trwała rozmowa).</p> <p><b>20)</b> Po wyjściu od rozmówcy jak najszybciej (najlepiej jeszcze w tym samym dniu) skopiuj plik z nagraniem na inny nośnik lub do chmury danych – tak aby uniknąć utraty materiału.</p>
---------------------------	--	--

**Tabela 7. Nagrywanie – wskazówki organizacyjne i techniczne (oprac. Pracownia Polszczyzny Mówionej UW)**

## 6. Problemy etyczne w badaniach prowadzonych metodą wywiadu biograficznego

Wywiad biograficzny to metoda zbierania materiału do badań naukowych oraz metoda analizy danych podlegająca zasadom tradycyjnie uznanym za wartości etyczne w nauce, takim jak: rzetelność, uczciwość, staranność, sumienność (Galewicz 2009: 49). Szanowanie tych wartości opisywane jest także jako **dobre praktyki badawcze**, a przedstawiono je w wielu dokumentach poświęconych etyce badań, m.in. w *Kodeksie etyki pracownika naukowego* (2017) czy publikacji *Dobre obyczaje w nauce* (wyd. 3). Kwestie etyczne uwzględniane są też w formularzach do projektów badawczych, dlatego Narodowe Centrum Nauki opracowało szczegółowe wskazówki na ten temat<sup>37</sup>.

Realizacja zasad etycznych w badaniach prowadzonych metodą wywiadu biograficznego wiąże się z odpowiednim planowaniem i dokumentowaniem badań. Tym zagadnieniom właśnie poświęcona jest niniejsza publikacja, w której przedstawiamy zarówno zasady przeprowadzanych wywiadów, jak i sposób ich dokumentowania w Pracowni Polszczyzny Mówionej. Wszystkie te informacje zapewniają bowiem stosowną jakość i jawność procedur oraz ułatwiają weryfikację wyników i dają możliwość kontynuowania i porównywania badań prowadzonych przez różne osoby.

Wywiad biograficzny jako sytuacja interakcyjna wiąże się przede wszystkim z respektowaniem zasad wynikających z przeprowadzania badań z udziałem ludzi, a są to: dobrowolność, prawo do anonimowości, zasada szacunku i niekrzywdzenia.

### 6.1. Dobrowolność, świadoma zgoda

Właściwe traktowanie uczestników badań wyraża się już w ich prawie do dobrowolnego i świadomego wyrażania zgody (por. *Zgoda*) na udział w badaniu, a także w prawie do odstąpienia od wyrażonej zgody na każdym etapie procedury badawczej, czyli także już po zakończonym nagraniu. Dobrowolna zgoda interlokutora obejmuje zarówno udział w rozmowie, jak i przekazanie nagrania do archiwizacji, jego przechowywanie oraz udostępnianie na ustalonych warunkach.

Nagrywany powinien być świadomy, co go czeka, jaki cel będzie miała rozmowa. Te informacje przekazujemy interlokutorowi jeszcze przed właściwym spotkaniem w formie ustnej, a także w specjalnie skierowanym do niego liście (por. *List*). Zakładamy też, że badacz stara się zawsze wyjaśnić wszystkie wątpliwości przed nagraniem, ale może jednak na część pytań odpowiedzieć nieco później, aby zapobiec sytuacji, w której badany zbyt pieczołowicie przygotowuje się do spotkania i nagranie straci tym samym walor naturalności. Dlatego też czas na dokładne odpowiedzi na dodatkowe pytania związane z nagraniem planujemy również po zakończeniu rozmowy.

---

<sup>37</sup> Wytyczne dla wnioskodawców do uzupełnienia formularza dotyczącego kwestii etycznych w projekcie badawczym – [https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/regulaminy/wytyczne\\_dla\\_wnioskodawcow\\_kwestie\\_etyczne.pdf](https://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/regulaminy/wytyczne_dla_wnioskodawcow_kwestie_etyczne.pdf).

Ze względu na to, że badania językoznawcze kojarzą się polskim użytkownikom języka przede wszystkim z kulturą języka, warto uświadomić interlokutorom, że badanie nie ma na celu oceny ich poprawności językowej. Dzięki temu unikniemy mylącego wpływu stereotypu na proces podejmowania decyzji przez badanego, zapewnimy mu większy komfort w czasie rozmowy, a także możemy zapobiec formułowaniu przez osobę nagrywaną wypowiedzi zbyt oficjalnych i hiperpoprawnych.

## 6.2. Anonimowość

W Pracowni Polszczyzny Mówionej dbamy, aby osoby nagrywane miały zawsze zagwarantowaną anonimowość, tzn. zarówno w metadanych, jak i w nagraniu oraz transkrypcji anonimizowane są dane poufne. Metadane obejmują tylko ogólne informacje, które nie są połączone z danymi osobowymi. W nagraniu wszelkie informacje umożliwiające identyfikację osoby są maskowane przez zaburzenie utrwalonych dźwięków, a w transkrypcji dane te są pomijane. Aby anonimizacja nie powodowała trudności w łączeniu ze sobą dokumentów, transkrypcji oraz nagrania powiązanych z jednym nagraniem, stosujemy literowo-liczbowe identyfikatory rozmów.

Tym samym sposób gromadzenia danych o mówcach odpowiada rozumieniu anonimizacji w motywie 26 preambuły RODO: „Niniejsze rozporządzenie nie dotyczy więc przetwarzania takich anonimowych informacji, w tym przetwarzania do celów statystycznych lub naukowych”.

## 6.3. Szacunek, prawo do niekrzywdzenia

Mimo że badacz przystępuje do rozmowy z przygotowanym uprzednio scenariuszem, to w trakcie spotkania ze względu na szacunek dla rozmówcy, jego prawo do intymności czy wazenie korzyści i strat, z jakimi może wiązać się badanie, powinien on w sposób elastyczny podchodzić do przygotowanych pytań i je odpowiednio modyfikować lub nawet z nich rezygnować. Scenariusz zaplanowany do zbierania wywiadów na temat biografii językowej nie jest nastawiony na zadawanie pytań trudnych (por. *Scenariusz*). Choć może się zdarzyć, że rozmówca podejmie jakiś wątek ze swojej biografii, który jest dla niego bolesny. Nagrywający może w tej sytuacji zaproponować kolejny temat ze scenariusza i nie kontynuować opowieści na temat traumatycznych wydarzeń. Założyliśmy jednak, że rozmowa, w czasie której ktoś starszy może opowiedzieć swoje wspomnienia, będzie chętnie podejmowanym zadaniem. Według naszych doświadczeń z projektu pilotażowego tak właśnie uczestnicy rozmów traktują sytuację rozmowy z nimi i jej nagrywania.

Badacz powinien pamiętać również, w jakiej roli występuje i jaki jest cel przeprowadzanej rozmowy. Nagranie ma bowiem służyć badaniom lingwistycznym, a nie np. psychologicznym (Dzwonkowska-Godula, Stempień 2014: 139–162). Szacunek do interlokutora wyraża się także w poświęconym na spotkanie czasie, który nie powinien być w żaden sposób limitowany, a obejmuje rozmowy wstępne związane z planowanym spotkaniem, rozmowę poprzedzającą nagranie, sam wywiad, rozmowę po wyłączeniu dyktafonu, ewentualne kolejne spotkania związane z przekazaniem nagrania czy transkrypcji (por. Kaźmierska 2014: 232).



Gwarancją realizowania prawa do niekrzywdzenia w czasie badań z udziałem ludzi są odpowiednie kompetencje (Golczyńska-Grondas 2019: 186), które osoba współpracująca z Pracownią Polszczyzny Mówionej zdobywa w czasie odpowiednich szkoleń, cyklicznie organizowanych przez członków Pracowni.



## 7. Nasze materiały do pozyskiwania danych mówionych

Krótko po powstaniu Pracowni Polszczyzny Mówionej i Pracowni Fonetyki okazało się, że niezwykle potrzebne są oryginalne, samodzielnie opracowane dokumenty, które będą służyły wszystkim osobom podczas pozyskiwania odpowiedniego materiału językowego, w pełni nadającego się do realizowania różnorodnych celów badawczych obu Pracowni. Wiedza teoretyczna, a także doświadczenie praktyczne wyniesione m.in. z projektów *Ocaleni z zatury* (rozdz. 3.2.3), *Krajobraz językowy Wrocławia* (rozdz. 3.2.4), *Mowa\_Wrocław* (rozdz. 3.1.1) umożliwiły sprawne przygotowanie kompletu na potrzeby kolejnego projektu: *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze* (rozdz. 3.1.2).

Całość jest współtworzona przez następujące dokumenty: List, Scenariusz rozmowy, Tekst do przeczytania, Karta metadanych, Karta opisu sytuacji, Zgoda na nagranie i Podziękowanie (wzory dokumentów znajdują się w Aneksie oraz na stronie PPM pod adresem: <http://ppm.uni.wroc.pl/wzory>).

### 7.1. List

List służy nawiązaniu kontaktu z osobami, które wstępnie wyraziły zgodę na rozmowę (bezpośrednio lub przez osobę trzecią). Zazwyczaj osobiście tłumaczymy, na czym polega spotkanie i czego będzie dotyczyło. Jednak uznajemy, że należy zostawić wstępnie zainteresowaną osobę z pisemnymi informacjami (sformułowaliśmy je właśnie w formie listu), by mogła ona jeszcze dowolną ilość razy przypomnieć sobie wszystkie najważniejsze sprawy związane z nagraniem.

List przede wszystkim zawiera prośbę o zgodę na nagranie i bardzo syntetyczne przedstawienie jego celu. Wyjaśniamy: „Rozmowa będzie dotyczyła Państwa biografii językowej. Zapytamy na przykład o to, jakim językiem mówiło się u Państwa w domu, z jakimi językami obcymi mieli Państwo kontakt w szkole, w podróży, w pracy”. Podanie przykładów służy zapewnieniu, że nie pytamy nigdy o sprawy osobiste<sup>38</sup>, bo – mniej lub bardziej świadomie – tego zazwyczaj każdy się obawia, ani też nie sprawdzamy wiedzy szkolnej. Wiemy już na pewno, że głównymi obawami niezdecydowanych jest właśnie przymus odpowiadania na pytania nazbyt osobiste lub niechęć przed pytaniami kojarzonymi ze szkolnym testowaniem. Dość mocno utrwalony jest bowiem w naszej świadomości sposób oceny wypowiedzi ustnej przez stosowanie normatywnych zasad, które zostały opracowane dla tekstów pisanych. Nie zajmujemy się poszukiwaniem błędów w utrwalonej wypowiedzi ani w trakcie nagrania, ani po nim. Jednak stres szkolnego oceniania pozostaje w człowieku na bardzo długo, jeśli nie na zawsze. Staramy się obniżyć jego poziom.

---

<sup>38</sup> Jak wiadomo, sama idea wywiadu biograficznego polega na tym, że to nagrywany zakreśla granice swojej wypowiedzi, o czym proszona osoba może nie wiedzieć. Nakłada się na to także nasz cel zbierania danych mówionych (tego typu informacje nie są nam w ogóle potrzebne) czy wreszcie – etyka badań.

Przez podanie prostych przykładów chcemy też pokazać, że na pewno proszona osoba jest dla nas interesującym mówcą. Proszeni przez nas ludzie często przekonują nas argumentem, że nie zapraszamy do rozmowy wystarczająco ważnej czy ciekawej osoby. Wcale nie łatwiej mają nagrywający zwracający się do osób bliskich, związanych więzami rodzinnymi. Słyszymy często odpowiedzi typu: „dziecko, ty już wszystko wiesz”. Staramy się pokazać, że nasze problemy badawcze są tak sformułowane, iż każdy może się w nie wpisać w istotny sposób.

Wzbudza zaufanie informacja o anonimizowaniu danych. Wiemy, że to jest nasz obowiązek. Przekonaliśmy się również, że to bardzo uwiarygadnia członka Pracowni. Proszona osoba przekonuje się, że całe zadanie traktujemy z powagą. O anonimizacji danych również więc przypominamy w naszym liście.

List zostawiamy osobie, która zgodziła się umówić na rozmowę. Zdarza się, że prosi ona o kolejny egzemplarz (szczególnie często dzieje się to po wywiadzie, po którym każdy czuje dużą satysfakcję). Zachęcona spotkaniem postanawia bowiem nam pomóc i zachęcić koleżankę czy kolegę. Za wyrażony w ten sposób życzliwy stosunek do naszej idei jesteśmy zawsze bardzo wdzięczni. List sprawia, że pozyskujemy kolejnych – choćby wstępnie – zainteresowanych nagraniem mówców. Uwiarygadnia nas, uczłowiecza i zachęca do współpracy.

## 7.2. Scenariusz rozmowy

Główną rolę w przygotowaniu do wywiadu odgrywa scenariusz. To w nim powinny się zawierać kolejne etapy rozmowy. Jeśli wywiady biograficzne są częścią większego projektu i są przeprowadzane seryjnie, przez większą grupę osób, to każdy z nagrywających powinien otrzymać ten sam scenariusz, przedyskutowany i zaaprobowany przez uczestników projektu.

Scenariusz jest odzwierciedleniem tego, do czego dążymy w wywiadzie – i jakie informacje chcemy od rozmówców uzyskać. Nie jest on bynajmniej zestawem pytań, które w niezmiennym kształcie powinny paść w trakcie rozmowy – wręcz przeciwnie, spis pytań jest zasygnalizowaniem tematów i zagadnień, jakie chcielibyśmy poruszyć podczas spotkania. Porządek scenariusza warto zapamiętać przed wywiadem, tak aby przy rozmówcy nie sprawiać wrażenia nieobecnych myśli, szukającego na kartce ze scenariuszem kolejnych kwestii do poruszenia.

Na etapie przygotowań do projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków* członkinie Pracowni Pol-szczyzny Mówionej opracowały projekt scenariusza, który okazał się bardzo użyteczny i uniwersalny. Sprawdził się podczas trwania projektu – korzystali z niego wszyscy, którzy przeprowadzili swój wywiad, zarówno doświadczeni badacze, jak i osoby nagrywające po raz pierwszy. Dzięki podobnej ścieżce, po której poruszali się nagrywający, udało się uzyskać wypowiedzi o wystandaryzowanym toku – spójne i o podobnym przebiegu, a jednocześnie zindywidualizowane.

Podstawowym założeniem scenariusza opracowanego przez PPM było podzielenie wywiadu na trzy etapy, odpowiadające kolejnym etapom życia rozmówców, istotnym dla zmian językowych, które mogły powodować (zob. Aneks I – Scenariusz rozmowy). Pierwsza grupa pytań inspirowała rozmówców do tego, aby opowiedzieli o swoim domu, o tym, jakim językiem mówili rodzice, dziadkowie, krewni. Druga grupa pytań koncentruje się na sposobie komunikowania się w otoczeniu rówieśniczym, sąsiedzkim, towarzyskim. Trzecia grupa pytań obejmuje przeprowadzki, podróże, kontakty z obcokrajowcami, czyli wszystko to, co w dłuższej lub krótszej perspektywie mogło mieć wpływ na język, którym posługują się rozmówcy. W każdej z trzech grup zagadnień – oprócz pytań bezpośred-

nich – sformułowano jeszcze kategorię *Opowiedz mi...*, mogącą ułatwić poprowadzenie rozmowy. Pytania w tej kategorii jednocześnie stymulują wypowiedź. W dodatku nie stanowią listy zamkniętej – mogą być urozmaicane i rozszerzane, trzeba jednak pamiętać o tym, aby każdorazowo nawiązywały do krótkich pytań umieszczonych wyżej, które wywodzą się z siatki metadanych i służą poprawnemu wypełnieniu Karty metadanych już po rozmowie.

Najważniejsze informacje o rozmówcach warto zdobyć przed spotkaniem, by zastanowić się nad wyborem pytań z listy i ich hierarchią. Zbiór pytań w scenariuszu ma być przede wszystkim inspiacją do rozmowy, dlatego tak ważne jest, by zadawać je w sposób zachęcający do dłuższej wypowiedzi, rozpoczynający się od słów *Opowiedz mi.../Proszę mi opowiedzieć....* Żadne pytanie nie jest obligatoryjne, a kolejność ich stawiania jest dowolna. Główny cel każdego pytania to zachęcenie do mówienia.

### 7.3. Tekst do przeczytania

Jedną z podstawowych analiz – zarówno z punktu widzenia miejsca w hierarchii podsystemów języka, jak i prymarnej funkcji w jego percepcji – tekstów mówionych jest analiza fonetyczna. Materiał do tego typu analiz stanowią zbierane celowo lub wykorzystywane pośrednio nagrania. Wartość poznawcza tak pozyskanych materiałów wynika przede wszystkim<sup>39</sup> z doboru tekstu (musi gwarantować określoną frekwencję występowania zjawisk relewantnych badawczo) i ze spójnej charakterystyki mówców produkujących ów tekst w postaci dźwiękowej (musi gwarantować rozpoznanie związków między typem mówcy a obecnością konkretnych realizacji/wariantów fonetycznych).

Praca analityczna z nagraniem tekstem obejmuje kilka etapów, z których część zależna jest od przyjętych celów badawczych. Wśród nich wyróżnić możemy:

- a. utrwalenie w postaci nagrania określonego stanu fonetycznych realizacji;
- b. transkrypcje egzemplifikujące realizacje fonetyczne w obrębie zebranego materiału;
- c. analizy transkrypcji umożliwiające kwantytatywne i kwalitatywne uporządkowanie zebranego materiału fonetycznego;
- d. interpretację analiz prowadzącą do formułowania systematyzujących wniosków o charakterze strukturalno-językowym (mechanizmy, tendencje) na temat wybranych zjawisk fonetycznych i ich dalszą ekstrapolację;
- e. powiązanie wniosków strukturalno-językowych z danymi biograficzno-językowymi mówców w formie przesłanek socjofonetycznych, umożliwiających aplikację danych lingwistycznych na poziomie socjologicznym, co z kolei otwiera metodologiczne możliwości systematycznych obserwacji takich procesów, jak akwizycja bądź zanik języka, substytucja języków, językowa manifestacja rozmaitych form tożsamości itp.

Prezentowany w tym podrozdziale tekst został wykoncypowany na potrzeby projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze* realizowanego przez Pracownię Polszczyzny Mówionej

<sup>39</sup> Nie należy demonizować jakości technicznej nagranego materiału. Ważne, by intensywność obecnych w nagraniach zakłóceń akustycznych nie uniemożliwiała audytywnie kompetentnemu słuchaczowi skutecznej identyfikacji i/lub dyskryminacji faktycznie zrealizowanych zjawisk fonetycznych. Każdy realny akt komunikacji narażony jest bowiem na takie akustyczne zakłócenia i umiejętność ich swoistego abstrahowania percepcyjnego należy do naturalnych sprawności słuchacza.



UWr. Przy okazji przeprowadzanych wywiadów uczestnicy projektu proszeni byli o przeczytanie tekstu bez uprzedniego przygotowania. W założeniu pozwoliło to zebrać interesujący materiał fonetyczny (dostępny na stronie Pracowni: <http://ppm.uni.wroc.pl/czytanie>), który z jednej strony stanowi ilustrację regionalnej wymowy dolnośląskiej, z drugiej zaś – pozwala doszukiwać się w tych konkretnych realizacjach śladów fonetycznych, których źródła winny dać się wywieść z przedstawionych w wywiadach biografii językowych poszczególnych mówców. Wspomnianą wyżej współczesną wymowę dolnośląską – a w szczególności wrocławską – charakteryzuje daleko idąca aregionalność (por. m.in. Paryl 1990; Peisert 1992; Tworek 2002a, 2006b). Jej istotą jest brak historycznie zakorzenionych realizacji fonetycznych typowych dla pozostałych obszarów polskojęzycznych, które do 1945 roku tworzyły model komplementarnie binarny, obejmujący dwa wielkie regiolekt<sup>40</sup> fonetyczne: warszawsko-mazurski i krakowsko-poznański (por. m.in. Karaś, Madejowa 1977). Fonetyczna aregionalność współczesnej polszczyzny wrocławskiej polega na tym, że z istniejących regiolektalnie alternatywnych możliwości wymowy polskiej nie przejmuje w całości żadnej z nich i preferuje pojedyncze realizacje istniejące w jednym z owych wariantów lub odrzuca niektóre z mechanizmów, rozwijając w ich miejscu własne (por. Tworek 2002a: 57). Co ciekawe, zapisy kodyfikacyjne w polskich słownikach wymowy (Karaś, Madejowa 1977; Lubaś, Urbańczyk 1993) najczęściej nadają status normy ogólnopolskiej tym właśnie formom, które preferowane są w regionalnej wymowie dolnośląskiej. Oznacza to, że tutejsza aregionalna wymowa może być traktowana jako wzorzec dla ponadregionalnej normy fonetyczno-fonologicznej współczesnego języka polskiego (por. Tworek 2002a, 2002b).

Choć przeznaczony do nagrania tekst inspirowany był fragmentem mistrzowskiej prozy Andrzeja Stasiuka pomieszczonej w wydanym w 2016 roku przez Wydawnictwo Czarne tomie *Osiółkiem*, to jednak o jego ostatecznym – bardzo dalekim od Stasiukowego oryginału – kształcie<sup>41</sup> decydowała określona frekwencja i konkretne dystrybucje przewidywanych do analizy wybranych zjawisk fonetycznych na poziomie segmentalnym i intersegmentalnym. Zjawiska te to z jednej strony niestabilne fenomeny współczesnej fonetyki języka polskiego (jak np. wymowa samogłosek nosowych), z drugiej zaś – potencjalne ilustracje regionalnych tendencji wymawianiowych (np. dystrybucyjne uwarunkowania wymowy welarnego [ŋ]), a także mechanizmy dające się przypisać do obu wymienionych obszarów (jak np. asymilacje dźwięczności). We wszystkich tych przypadkach interesujące są też ewentualne powiązania konkretnych realizacji fonetycznych z zebranymi danymi biograficzno-językowymi. Ich idiolektalny charakter może okazać się czynnikiem współdeterminującym normatywność oraz regionalność realnej wymowy dolnośląskiej na początku XXI wieku.

Poniżej prezentujemy, arbitralnie uznany za standardowy (por. Tworek 2012), wariant wymowy nagrywanego tekstu przedstawiony za pomocą transkrypcji IPA<sup>42</sup> przy funkcjonalnym dopasowaniu znaków diakrytycznych. Przyjęto zatem m.in., że:

<sup>40</sup> Terminem „regiolekt” opisujemy relatywnie duże obszary, na których występują – szczególnie w obszarze fonetyki – zjawiska odbiegające od przyjętego standardu ponadregionalnego. Od dialektów regiolekt różnią się właśnie dużo większym terytorium ich występowania (może on obejmować kilka obszarów dialektalnych), mniejszą liczbą charakteryzujących je zjawisk oraz znikomym stopniem uświadomienia sobie własnej regiolektalności wśród użytkowników takich arealnych wariantów języka.

<sup>41</sup> Tekst w postaci przewidzianej do nagrania przygotowano w Pracowni Fonetyki UWr.

<sup>42</sup> Skrót IPA oznacza transkrypcję za pomocą znaków ustalonych przez International Phonetic Association. Ponieważ to Międzynarodowe Towarzystwo Fonetyczne powstało pod koniec XIX wieku w Paryżu, jego oryginalna nazwa jest francuska: Association Phonétique Internationale. Dlatego też ten rodzaj transkrypcji oznaczany jest również często skrótami API.

- spośród różnych możliwości manifestowania nosowości samogłoskowej w pozycjach wygłosowych oraz przed spółgłoskami szczelinowymi za najbardziej rozpowszechniony należy uznać wariant dyftongoidalny, gdzie dopiero w ostatniej fazie artykulacji następuje opuszczenie języczka gwarantujące wymowę z finalnym rezonansem nosowym – stąd zapis transkrypcyjny w postaci [ɔ̃] lub [ɛ̃], np. [zɔbat̪ɔ̃] dla *zobacz*, [tɛ̃] dla *tę*, [kɛ̃s] dla *kęs*;
- w przypadku nosowego /ɛ̃/ w absolutnym wygłosie coraz częstsza jest całkowita denazalizacja samogłoski w takich frekwencyjnie częstych leksemach jak np. *się* – stąd zapis transkrypcyjny: [ɛɛ];
- potencjalne samogłoski nosowe w pozycji przed spółgłoskami zwarto-wybuchowymi bądź afrykatomami rozkładają się na sekwencje złożone z ekwiwalentnej samogłoski oralnej oraz dopasowanej do następującego segmentu spółgłoskowego spółgłoski nosowej – stąd zapisy transkrypcyjne typu: [ɔtkɔnt] dla *odkąd*, [bɛ̃ndzɛ] dla *będzie*, [vɛ̃grax] dla *Węgrach*;
- zgodnie z tendencją w wymowie dolnośląskiej graficzne <n> przed [k] lub [g] w leksemach rodzimych wymawiane jest jako alweolarne lub dentalne [n]<sup>43</sup>, a w leksemach pochodzenia obcego jako welarne [ŋ] – stąd np. transkrypcja [jabwɔnci] dla *jabłonki* i [riŋgu] dla *ringu*;
- fonem /i/ jest jedyną polską samogłoską napiętą<sup>44</sup> – oznaczaną w transkrypcji jako [i], wszystkie pozostałe samogłoski polszczyzny są zaś nienapięte, co wymaga m.in. konsekwentnego zapisu [ɨ]<sup>45</sup>, np. dla *stary*: [starɨ];
- spółgłoska szczelinowa [j] występuje tylko w pozycjach nagłosowych, w pozostałych realizowana jest spółgłoska gładowa [j]<sup>46</sup> – stąd zapisy transkrypcyjne typu: [jest] dla *jest*, [pɔvjɛm] dla *powiem*, [ɔbɔjɛntɨ] dla *obojętny*;
- w palatalnych afrykatach również ich fazy początkowe są artykułowane palatalnie mimo braku takich samodzielnych fonemów w polskim systemie spółgłoskowym – stąd zapisy transkrypcyjne [tɛ] oraz [dʒ], np. [jɛzdʒitɛ] dla *jeździć*;
- przyimki łączą się z następującymi po nich rzeczownikami bądź zaimkami raczej konsekwentnie, spójniki (lub inne części mowy) zaś mniej konsekwentnie – stąd takie zapisy transkrypcyjne jak np.: [vɲɛvɔɛɛ] dla *w niewolę*, [atɛ] dla *a te*, [ɲɛmɔʃɛ̃] dla *nie muszę*, ale [i pɔvjɛm] dla *i powiem*;
- wydłużona wymowa spółgłoski wypiera uciążliwą artykulacyjnie realizację potencjalnej sekwencji dwóch identycznych spółgłosek w ciągu obok siebie – stąd zapisy transkrypcyjne: [kɛ̃s:wɔɲinɨ] dla *kęs słoniny* i [z:afiranci] dla *zza franki*;
- wiele czynników (brak pauzy, subklasa spółgłoski, zleksykalizowanie sekwencji itp.) decyduje o asymilacji dźwięczności – stąd typowe dla wymowy dolnośląskiej zapisy transkrypcyjne, np.: [jɔʃ zɔbat̪ɔ̃] dla *już zobacz*, [jaknas] dla *jak nas*, [bjeʃmɨ] dla *bierzmy*, [zbɛspjɛkɔ̃] dla *z bezpieką*;
- niestabilna jest tendencja do wymawiania lub unikania samogłosek nosowych w leksemach obcego pochodzenia typu: *instynktownie* [instɨktɔvɲɛ], *tramwajarz* [tramvajaʃ], *konszachty* [kɔ̃ʃaxɨ].

<sup>43</sup> W dołączonej transkrypcji nie różnicujemy graficznie miejsca artykulacji przy spółgłoskach typu [n], [t] lub [d].

<sup>44</sup> Samogłoski napięte artykułowane są przy silniejszym napinaniu mięśni narządów mowy oraz mięśni tych części naszego ciała (np. szyi, policzków), które mechanicznie współuczestniczą w procesie produkcji głosek. W większości opisów artykulacji polskich samogłosek ignoruje się obecność tej cechy, gdyż typowe interpretacje fonologiczne nie wykorzystują jej jako cechy dystynktywnej w obrębie polskiego systemu wokalicznego.

<sup>45</sup> W literaturze przedmiotu nierzadko spotkać można dla tej samogłoski znak transkrypcyjny [i]. Jest to jednak znak ilustrujący jej napięty wariant.

<sup>46</sup> Por. m.in. Pullum, Ladusaw 1986; Pompino-Marschall 1995.

## Transkrypcja

*Wolność w niewolę się zamieniła, odkąd na każdym rynku jest jakiś punkt bankowy,*  
[vɔlnɔɕɛɫɛ vɲɛvɔɫɛŋ ɛɛ zamjɛɲiwa ɔtkɔnt nakaʒdɪm rɪnku jɛst jacie pɔɲkt baɲkɔvɪ

*a te wszystkie koleżanki zamiast jeździć na sankach,*  
atɛ vʃɪstɕɛ kɔɫɛʒanci zamjast jɛʒdʒɪɕɛ nasankax

*bląkają się bez celu i bez głowy, tylko instynktownie, jakby na krawędzi.*  
bɔwɔɲkajɔŋ ɛɛ bɛstɕɛɫɔ i bɛʒgɔvɪ tɪɫkɔ instɪɲktɔvɲɛ jakbɪ nakravɛɲdʒɪ

*Jak nas już zobaczą, to będą od razu chcieli,*  
jaknas juʃ zobatʃɔŋ tɔbɛndɔŋ ɔdrazu xɕɛɫɪ

*żebyśmy zaśpiewali tę debilną piosenkę o pięciu Węgrach i Polakach na jednym ringu.*  
ʒɛbɪɛmɪ ʒaɕpɛvalɪ tɛŋ dɛbɪlnɔŋ pɲɔsɛnkɛŋ ɔpɲɛɲtɕɔ vɛɲgrax ipɔlakax najɛdnɪm rɪɲgɔ

*Potem dadzą nam trochę kaszanki, ja zrobię głupią minę*  
pɔtɛm dadʒɔŋ nam trɔxɛŋ kafanci ja ʒɔbɲɛŋ gwɔpɲɔŋ minɛŋ

*i powiem, że wolę kęs słoniny z czosnkiem.*  
i pɔvɲɛm ʒɛ vɔɫɛŋ kɛŋs:wɔɲɪnɪ ʃɕɔsɲɛm

*A ten stary tramwajarz będzie to wszystko obserwował zza firanki.*  
atɛn starɪ tramvajɔʃ bɛɲdʒɛ tɔ vʃɪstɕkɔ ɔpsɛrvɔvaw z:aɲiranci

*Na śmierć zapomniałem, że on miał podobno jakieś konszachty z bezpieką.*  
naɕmjɛɕɛ ʒapɔɲɲawɛm ʒɛ ɔɲɲjaw pɔdɔbɲɔ jacɛɛ kɔŋʃaxɪ ʒbɛspɲɛkɔŋ

*Pies go drapał, nie muszę się z nim kolegować, jest mi obojętny.*  
pɲɛsgɔdrapaw ɲɛmɔʃɛŋ ɛɛ ʒɲɪm kɔɫɛgɔvatɕɛ jɛstɲɪ ɔbɔjɛɲɲɪ

*Bierzmy się za te stare jabłunki, trzeba im zrobić na zimę przycinkę.*  
bɲɛʃɲɛɛ ʒatɛ starɛ jabɔɲɔɲɪ tʃɛba im ʒɔbɪɕɛ na ʒɪmɛŋ pʃɪɕɪɲkɛŋ]

W miejscu wielu spośród wymienionych wyżej, przyjętych za standardowe, wariantów pojawiają się w analizowanych nagraniach także inne realizacje artykulacyjne, wskazując m.in. na niestabilność standardu, chwiejność wariantu regionalnego, różne wykorzystanie tendencji asymilacyjnych na poziomie intersegmentalnym. Jednocześnie owa wielość wariantów nie kreuje wyraźnych ponadindywidualnych preferencji. Wśród przyczyn wariantywności w obrębie realizacji poszczególnych fenomenów fonetycznych wymienić można m.in.:

- przyczyny o charakterze motorycznym, obejmujące np.:
  - indywidualne zdolności artykulacyjne,
  - indywidualne tendencje koartykulacyjne (akomodacyjne),

- indywidualne preferencje prozodyczne,
- różnie rozwinięte skłonności do starannej wymowy;
- przyczyny o charakterze genetycznym, decydujące o sile trwania przyzwyczajęń wymawianio-  
wych (artykulacyjnych, koartykulacyjnych, akcentuacyjnych, intonacyjnych) nabytych w fazie  
przyswajania i ugruntowywania sprawności fonetycznej;
- przyczyny o charakterze socjalnym, obejmujące przede wszystkim motywacje socjofonetyczne  
oparte na dwóch mechanizmach:
  - pasywnym – mówię w określony sposób, bo należę do określonej grupy społecznej  
i/lub
  - aktywnym – mówię w określony sposób, bo chcę być zaakceptowanym członkiem danej grupy  
społecznej.

Wszystkie wymienione wyżej elementy stanowią pewien kompleksowy – acz wciąż otwarty – zbiór kryteriów, pozwalający nie tylko analizować szczegółowo fonetyczną postać tekstów mówionych i wyciągać z takich analiz wnioski natury strukturalno-językowej z perspektywy synchronicznej, lecz także umożliwiającą prognozowanie dynamiki kształtowania struktur fonetyczno-fonologicznych języka w dobie wielopłaszczyznowych, intensywnych kontaktów językowych. Swoista interdyscyplinarność tych kryteriów skłania też do wyciągania wniosków i formułowania opinii wykraczających poza obszar zainteresowania językoznawstwa, a dotyczących m.in. aspektów socjologicznych, co może prowadzić chociażby do optymalizacji istniejących, a nawet konstruowania nowych, pełniejszych i trafniejszych modeli komunikacyjnych.

## 7.4. Karta metadanych

### 7.4.1. Metadane w tworzeniu korpusu tekstów mówionych

Metadane to informacje na temat zgromadzonych danych. W korpusie tekstów mówionych obejmują one dane pozwalające na identyfikację konkretnej rozmowy oraz dane poszczególnych uczestników nagrań. Bardzo ważne jest, aby możliwe było sprawne łączenie metadanych mówców z metadanymi konkretnej rozmowy, w której brali udział, a także z danymi projektu. Dlatego też arkusz metadanych obejmuje dwa rodzaje informacji: metadane rozmowy oraz metadane mówcy.

### 7.4.2. Metadane rozmowy

Dane na temat rozmowy pozwalają łączyć ze sobą nagrania powstałe w ramach poszczególnych projektów, jak też przypisywać mówców do rozmów. Umożliwiają kontrolowanie tworzenia dokumentacji, jej kompletności oraz wprowadzanych zmian. Metadane rozmowy pozwalają również na przeglądanie informacji na temat zgromadzonych nagrań i ewentualny wybór materiałów, które mogą być interesujące, a zatem można z nich skorzystać lub wybrać je do badań i uzupełnić np. o transkrypcję, która wzbogaci gromadzony zasób.

Do rejestracji danych na temat rozmowy wykorzystaliśmy zestaw Dublin Core (Brachfogel 2010) w jego podstawowej, piętnastoelementowej wersji (Filipek 2006), która zawiera takie elementy, jak:

tytuł, twórca, temat, opis, wydawca, współtwórca, data, rodzaj, format, identyfikator, źródło, język, relacja, zasięg, prawa. Schemat ten został przystosowany do celów Pracowni Polszczyzny Mówionej, a uszczegółowienia wynikają ze specyfiki dokumentowanych danych, jakimi są nagrania i ich transkrypcje, z tematyki rozmów oraz możliwych lingwistycznych celów badań. Do dokumentacji każdego projektu używamy wzorca dokumentu, który zawiera częściowo uzupełnioną tabelę z danymi wspólnymi dla realizowanego projektu lub elementami, które trzeba obligatoryjnie uzupełnić (por. Aneks – Wzory dokumentów). Proces adaptacji schematu opisywanych danych Dublin Core na potrzeby projektów PPM obejmuje więc poniższe elementy.

### **Tytuł**

W tytule opisu wpisujemy tytuł projektu, który zdecydował o doborze zbieranych materiałów. Jest to zawsze tytuł, który pojawia się w publikacjach towarzyszących projektowi. Wykorzystanie tego tytułu jest ograniczone czasowo (ramami projektu).

### **Twórca**

Uznajemy, że najważniejszą osobą, która odpowiada za gromadzony materiał, czyli konkretną rozmowę, jest ten, kto odpowiada za nagranie, organizuje nagranie, uczestniczy w nim oraz opracowuje dokumentację rozmowy wymaganą do jej archiwizacji. Twórcą jest zatem osoba nagrywająca.

### **Temat**

Najbardziej skrótową formą przedstawienia tematu jest opis rozmowy za pomocą słów kluczowych, oddzielanych średnikami. Pojawiają się tutaj geograficzne nazwy własne charakterystyczne dla treści rozmowy.

### **Opis**

W opisie przedstawiamy krótkie streszczenie nagranej rozmowy, które zazwyczaj rozpoczyna się od słów: *Rozmowa dotyczy biografii...*

### **Wydawca**

Wszelkie informacje na temat zbieranych nagrań upubliczniane są na stronie Pracowni oraz w publikacjach przygotowywanych przez członków Pracowni Polszczyzny Mówionej IFP UWr.

### **Współtwórca**

Przygotowanie rozmowy jako materiału badawczego obejmuje jej nagranie oraz przygotowanie transkrypcji, dlatego osobę transkrybującą uznajemy za współtwórcę dokumentowanego materiału. W tym miejscu podajemy imię i nazwisko tej osoby, a przypisane jej unikalne oznaczenie w ramach projektu można znaleźć w punkcie IDENTYFIKATOR.



## **Data**

Dokumentujemy cały proces tworzenia oraz archiwizowania materiału, dlatego w metadanych podajemy: datę powstania nagrania, datę przekazania nagrania (wraz z wymaganą dokumentacją, czyli Kartą metadanych i Kartą opisu sytuacji), datę przekazania transkrypcji oraz ewentualne daty wprowadzania poprawek w dokumentacji w wyniku sprawdzania jej poprawności.

## **Rodzaj**

Na zbierany materiał składa się: dokument dźwiękowy – nagranie; dokument elektroniczny – transkrypcja; dokument elektroniczny – Karta metadanych oraz dokument elektroniczny – Karta opisu sytuacji. Przy przeglądaniu zarchiwizowanych danych widać, czy w naszych zasobach istnieje jedynie nagranie, czy też dostępna jest także transkrypcja rozmowy.

## **Format**

Cyfrowa postać materiału opisywana jest: dla nagrania jako format przekazywanego dokumentu dźwiękowego, ewentualnie jego pierwotny format przed przekonwertowaniem; dla Karty metadanych i Karty opisu sytuacji, które mają postać dokumentów elektronicznych – pdf. Natomiast dla transkrypcji podajemy wykorzystany do zapisu program oraz jego wersję, np. ELAN 5.2. W ramach tego punktu zwyczajowo podawany jest też rozmiar dokumentu, czyli dla nagrania będzie to czas jego odtwarzania.

## **Identyfikator**

W naszej dokumentacji rozbudowany jest punkt poświęcony dokumentacji nagrania. Uwzględniamy w nim bowiem zarówno sygnaturę docelową w projekcie CLARIN, jak i wewnętrzną sygnaturę Pracowni. Identyfikator w projekcie CLARIN ma bardziej ogólny charakter i odnosi się jedynie do regionu pochodzenia nagrania, np.: DS – Dolny Śląsk, SO – Śląsk Opolski. Identyfikator Pracowni jest bardziej szczegółowy i odnosi się do planowanych badań. Sygnatura odwołuje się do układu liter stosowanego na tablicach rejestracyjnych: wskazuje miejsce obecnego zamieszkiwania rozmówcy (np. DW – Wrocław), konkretną dzielnicę miasta (np. Złotniki, Psie Pole). Ponadto w sygnaturze znajdują się płeć i wiek rozmówcy (ewentualnie dla dwóch osób te same informacje połączone znakiem plus)<sup>47</sup>. Dane geograficzne są niezbędne, gdyż celem Pracowni jest stopniowe pokrywanie nagraniami wyznaczonego do badań obszaru (por. Mapa Śląska na stronie Pracowni Polszczyzny Mówionej: <http://ppm.uni.wroc.pl/slask/mapa-slaska/>). Wiek i płeć uczestników rozmowy mają szczególne znaczenie w badaniach o charakterze socjolingwistycznym oraz analizach biolektów. Poza sygnaturami nagrań w punkcie poświęconym identyfikacji dokumentu podajemy identyfikatory: osoby nagrywającej, głównego uczestnika rozmowy, pozostałych uczestników rozmowy oraz identyfikator transkrybenta.

<sup>47</sup> Por. Wskazówki na temat tworzenia sygnatur, opracowane dla projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*: <http://ppm.uni.wroc.pl/sygnatury>.

### **Źródło**

W naszych opisach rubryka ŹRÓDŁO pozostaje niewypełniona, gdyż nagrana rozmowa nie pochodzi z żadnego innego pierwotnego źródła.

### **Język**

Doprecyzowaliśmy punkt JEZYK, gdyż wpisujemy tutaj nie tylko informacje o języku, w którym była prowadzona rozmowa, ale także o językach i gwarach wspomnianych przez rozmówcę. Są to zarówno języki, których sam się uczył lub zetknął się z nimi w pracy czy w trakcie podróży, jak i wymienione w ramach refleksji na temat krajobrazu językowego, w którym dorastał. Wspomnienia te mogą stanowić obszerniejsze fragmenty, np. na temat relacji językowych polsko-ukraińskich czy polsko-niemieckich, ale też nawet pojedyncze obrazy odzyskiwane z pamięci, jak niemiecki napis na ścianie piwnicy w zasiedlanym po wojnie we Wrocławiu domu.

### **Relacja**

W dokumentacji wskazujemy powiązanie między nagraniem rozmowy a odczytywanym tekstem, gdyż główny rozmówca przy okazji nagrania proszony jest także o przeczytanie przygotowanego tekstu (por. *Tekst do przeczytania*). Zgodnie z procedurami CLARIN raz nadany identyfikator (transkrybenta czy uczestnika nagrania) jest wykorzystywany przy każdej kolejnej aktywności tej osoby. Dzięki temu możliwe jest odnalezienie w gromadzonych zasobach rozmów nagrywanych przez te same osoby oraz uczestników rozmów, którzy wzięli udział w kilku nagraniach.

### **Zasięg**

Opis zasięgu obejmuje informacje na temat pojawiających się w nagraniu obszarów geograficznych lub miejscowości (zasięg geograficzny). Odnotowywane są one zgodnie z chronologią (w odniesieniu do toku rozmowy). Wskazywany jest również zakres czasowy, którego dotyczy rozmowa: najczęściej granice stanowią rok urodzenia mówcy, rok przyjazdu na Dolny Śląsk oraz data nagrania.

### **Prawa**

Każdy główny uczestnik rozmowy jest proszony o wyrażenie na piśmie zgody na udostępnienie nagrania do celów naukowych (por. *Zgoda*). Informacja na temat zakresu tej zgody umieszczana jest właśnie w niniejszym punkcie.

Metadane Dublin Core z projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze* dostępne są w Aneksie książki, a także na stronie PPM (<http://ppm.uni.wroc.pl/metadane>).

### 7.4.3. Metadane mówcy

W odniesieniu do wywiadów biograficznych najobszerniejsze dane dotyczą rozmówcy, a nie osoby prowadzącej wywiad. Ta dysproporcja informacji odpowiada też wkładowi konwersacyjnemu poszczególnych osób. Zakres metadanych dostosowany jest zawsze do celu badań. Jeśli korpus przygotowywany jest z myślą o konkretnym projekcie, to metadane zawierają zazwyczaj tylko informacje niezbędne do badań. Gdy jednak zbieramy materiał, który może być później wykorzystany w realizacji różnych tematów badawczych i przez badaczy reprezentujących odmienne dyscypliny, to zakres metadanych jest znacznie większy. Tak właśnie jest w wypadku metadanych do *Biografii językowych* gromadzonych przez Pracownię Polszczyzny Mówionej. Jako że w Pracowni gromadzone są też nagrania powstające w ramach prowadzonych w Instytucie Filologii Polskiej UW r zajęć, np. seminariów licencjackich bądź magisterskich, czy też w wyniku warsztatów organizowanych dla sekcji polszczyzny mówionej Studenckiego Koła Naukowego Językoznawców – zdarza się, że konieczne jest uszczegółowienie metadanych. Zakładamy, że istnieje możliwość takiej modyfikacji wynikająca z konkretnego zadania badawczego, które trudno jest przewidzieć przy planowaniu ogólnego zestawu metadanych.

### 7.4.4. Zbieranie metadanych

W projekcie *Biografie językowe Dolnoślązaków* zbieranie metadanych odbywało się w trakcie wywiadu biograficznego. Osoba przeprowadzająca rozmowę dostawała papierową ankietę, którą należało uzupełnić stosownymi informacjami. Ze względu na to, że zestaw metadanych był stosunkowo rozbudowany, dane do ankiety pochodzą zarówno z treści wywiadu biograficznego, jak i z odpowiedzi na pytania, które zadane zostały bezpośrednio po przeprowadzeniu rozmowy. Prowadzący przegląda wtedy ankietę i decyduje, które odpowiedzi już usłyszał, a o które powinien jeszcze dopytać. Dzięki takiej procedurze uzupełniania danych osoba, która poświęciła już pewien czas na opowieść, nie musi powtarzać tych samych informacji, a jedynie jest proszona o uzupełnienie luk w ankiecie.

Po wywiadzie prowadzący uzupełnia ankietę w formie elektronicznej, a następnie przekazuje do archiwizacji metadane w formie papierowej i elektronicznej.

### 7.4.5. Znaczenie metadanych w opisie biografii językowej

Metadane z całą pewnością stanowią integralną całość z resztą zgromadzonego materiału do badań. Bez nich nagrania i transkrypcje (choćby doskonale zrobione) mają wartość jedynie sentymentalną. Przy współczesnym stanie wiedzy o metodologii analizy języka osobniczego jest oczywiste, że nagrania bez metadanych nie będą wykorzystane w pogłębionych badaniach nad idiolektem.

Na najwyższym poziomie ogólności można stwierdzić, że w zależności od celu i profilu projektów, w których są uwzględniane wypowiedzi mówione, interesujące dla badacza jest albo CO mówi, albo JAK mówi nagrywana osoba. W badaniach lingwistycznych na plan pierwszy zazwyczaj wysuwa się indywidualny sposób mówienia lub sposób kształtowania interakcji werbalnej w dialogu czy polilogu. Nie bez znaczenia jest, oczywiście, sama treść opowieści. Ona również jest bardzo istotna dla językoznawcy z wielu powodów. W tym miejscu wyeksponujemy jeden: na podstawie opowieści

(stymulowanej przez nagrywającego zgodnie ze Scenariuszem) w znaczącym stopniu można zrekonstruować część informacji z Karty metadanych, dzięki czemu unikamy męczącego i niezręcznego wypytywania osoby poproszonej do nagrania.

Karta składa się z czterech części i w znacznym stopniu koresponduje ze strukturą Scenariusza rozmowy. Kolejne części dotyczą: danych bezpośrednio odnoszących się do osoby (część A), jej najbliższej rodziny (B), języków i ich odmian, z którymi nagrywana osoba miała czy też wciąż ma kontakt (C), mobilności nagrywanego mówcy, czyli ewentualnych zmian miejsca zamieszkania lub podróży o różnym charakterze (D). Zbierane informacje koncentrują się na zagadnieniu kontaktów z językiem czy częściej – językami: od dzieciństwa po wiek dorosły. Zakładamy, że proces przyswajania pierwszego i kolejnych języków jest warunkowany szeroko rozumianym kontekstem socjolingwistycznym, który z kolei jest jednym z fundamentalnym czynników decydujących o sposobie mówienia na danym etapie życia człowieka.

Można tu, oczywiście, przyjmować różne założenia, jednak co najmniej od badań prowadzonych w ramach projektu *Polszczyzna mówiona mieszkańców miast* wiadomo, że bezwarunkowo należy zanotować dane o wieku, płci i wykształceniu oraz wykonywanym zawodzie (w Karcie metadanych pytamy o biografię zawodową, która może być w różnym stopniu skomplikowana). Wiadomo, że są to istotne czynniki mające wpływ na sposób budowania wypowiedzi.

W ramach biolektów wskazuje się odmiany języka wyróżniane ze względu na płeć – genderlekt, wiek – agelekt czy stan zdrowia – dyslekt (Łuczyński 2019), które łączy wpływ czynników biologicznych, często warunkujących się wzajemnie, np. płeć i wiek, wiek i stan zdrowia, płeć i stan zdrowia. W opisie biolektów istotne są jednak także czynniki pozabiologiczne: społeczne czy kulturowe (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2020b, w druku; por. też: Zaśko-Zielińska 2009).

Współcześnie nie pytamy już o pochodzenie społeczne (częste pytanie w dawnych badaniach), lecz o pochodzenie geograficzne (pytanie bardzo istotne m.in. na Dolnym Śląsku) oraz doświadczenie podróży, zmiany miejsca zamieszkania. Uznajemy, że mobilność w znaczący sposób wpływa na doświadczenie językowe, które przekłada się na sposób mówienia. Widać to szczególnie nie w badaniach pojedynczych osób, lecz w analizie pewnej grupy pokoleniowej, dla której zmiana miejsca zamieszkania jest wspólnym doświadczeniem pokoleniowym:

Warto również zauważyć, że w trakcie badania języka wybranych grup wiekowych często nie wystarczy się skupić na konkretnym etapie życia jednostek, ale trzeba również uwzględnić charakterystyczne dla ich pokolenia biografie językowe. Osoba starsza ma za sobą wieloletnie doświadczenie językowe, które albo w całości może rzutować na sposób jej wypowiedzi, albo wręcz przeciwnie – zostawić w języku ślady tylko pewnych kontaktów językowych, być może najwcześniejszych (Majewska-Tworek, Zaśko-Zielińska 2020b, w druku).

Karta metadanych została opracowana przy dużym wkładzie intelektualnym Pracowni Fonetyki, która działa w Instytucie Filologii Germańskiej, przez co jest siłą rzeczy częściej zaangażowana w badania materiału językowego pochodzącego od osób co najmniej dwujęzycznych czy też badania o charakterze kontrastywnym. Dzięki temu Karta metadanych zawiera szczegółowe pytania o znajomość języków obcych i poziom tej znajomości. Pytanie okazało się bardzo ciekawe także w kontekście zgromadzonych nagrań i metadanych do projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*. Wspólnym doświadczeniem pokoleniowym nagranych seniorów była nauka

(z bardzo różnymi efektami) języka rosyjskiego w szkole, a znajomość innych języków – zazwyczaj bardzo słaba i zwykle bierna – wynikała z kontaktów językowych z rówieśnikami na podwórku (Ukraińcami, Niemcami, Czechami).

Z myślą o danych różnego typu, które (mamy nadzieję) będą zasilać zbiory PPM, w Karcie metadanych pytamy o znajomość gwar czy dialektów i o ewentualne kontakty z nimi przez osoby z najbliższego otoczenia. Ma to znaczenie zarówno w analizie idiolektu badanej osoby czy całej grupy analizowanych rozmówców, jak i w szczegółowych badaniach językowych, np. mieszczących się w nurcie fonetyki artykulacyjnej.

Studia nad literaturą prowadzą do jednoznacznych wniosków, że staranne i szerokie informacje o mowie umożliwiają badanie cech jego wypowiedzi, właściwe stawianie hipotez, a następnie ich weryfikację.

W języku jednostki zmiany języka w czasie motywowane są jednocześnie przez kilka czynników (m.in. wiek, wykształcenie, zawód, zainteresowania), więc bardzo trudno je wyodrębnić, ale jest to możliwe, zwłaszcza gdy dysponujemy odpowiednim materiałem porównawczym (...) (Zaśko-Zielińska 2006: 122).

Odpowiednio bogaty materiał porównawczy z całą pewnością pozwala na odważniejsze i pewniejsze formułowanie wniosków wynikających z pogłębionej analizy. Jest to kolejna, bardzo istotna uwaga skłaniająca do starannego archiwizowania odpowiednio bogatych danych mówionych.

## 7.5. Karta opisu sytuacji

Karta opisu sytuacji jest jednym z dokumentów wypełnianych przez osobę nagrywającą po przeprowadzeniu rozmowy. Znajdują się tutaj dane na temat sytuacji rozmowy oraz na temat interlokutorów. Dzięki zapisom w Karcie opisu sytuacji można połączyć informacje zawarte w metadanych na temat wszystkich uczestników rozmowy. Dokument ten jednak nie tylko utrzuca niezbędne informacje na temat rozmowy, o których nagrywający z czasem może zapomnieć, ale jest bardzo ważny również dla osoby transkrybującej, zwłaszcza jeśli to nie ona dokonywała nagrania, a także dla badaczy różnych dyscyplin, którzy w przyszłości będą korzystali z udostępnionych nagrań i transkrypcji. Bez informacji na temat sytuacji komunikacyjnej nie można bowiem ocenić relacji między powstałym tekstem a warunkującymi ją czynnikami zewnętrznymi. Dawniej, gdy materiały do badań były wykorzystywane najczęściej przez jedną osobę, badaczowi wystarczyły pozostałe po nagraniu notatki lub własna pamięć. Niezbędne do analizy informacje np. na temat sytuacji komunikacyjnej były spisywane dopiero na potrzeby przygotowywanej publikacji. Dzisiaj, jak przypomina Kaja Kaźmierska, kierujemy się zasadami ekonomii w badaniach. Zatem kosztochłonne dane mówione mogą jeszcze raz posłużyć innym badaczom, stać się materiałem porównawczym lub zostać poddane reanalizie (Kaźmierska 2014: 226). Taki wielokrotny sposób wykorzystania materiału narracyjnego możliwy jest jednak tylko wtedy, gdy wraz z nim przechowywane są wszystkie niezbędne dane o sytuacji komunikacyjnej, w jakiej wywiad powstał. W archiwizacji materiałów Pracowni Polszczyzny Mówionej taką funkcję pełni m.in. Karta opisu sytuacji (por. też: *Karta metadanych*).



### 7.5.1. Sytuacja w wywiadzie biograficznym

W niniejszym opracowaniu posługujemy się terminem *sytuacja*. Pozostawiamy określenie *kontekst* dla szerszych, przede wszystkim kulturowych, uwarunkowań wypowiedzi (por.: Pisarkowa 1978: 7; Warchała 2003: 90–91). Sytuację rozumiemy jako tło pozajęzykowe (por. Pisarkowa 1978: 8–9), którego składniki mają wymiar:

1. fizyczny – narzędzia i warunki przekazu, kod dźwiękowy (telefon, dyktafon), uczestnicy rozmowy i niemi świadkowie, miejsce, czas, czynności towarzyszące;
2. demograficzno-społeczny – charakterystyka uczestników pod względem wieku, płci, relacji (znajomość, pokrewieństwo, obcość) i rangi<sup>48</sup>.

Te dwie grupy czynników mają na tyle odmienny charakter, że bywają opisywane osobno jako sytuacja komunikacyjna zewnętrzna – otoczenie nagrania i sytuacja komunikacyjna wewnętrzna – interakcja między uczestnikami (Szczysek 2013: 53).

Warto zwrócić uwagę, że celem wywiadów zbieranych na potrzeby opisu biografii językowej jest uzyskanie wypowiedzi nieoficjalnej, która nigdy nie jest autonomicznym tekstem, zawsze jest uwarunkowana czynnikami zewnętrznymi, więc może być jedynie analizowana w odniesieniu do sytuacji, w której powstała. Dlatego też za jeden z najistotniejszych wyznaczników tekstów ustnych uznaje się sytuacyjność (por. Beaugrande, Dressler 1990; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009: 102–104), której werbalnym śladem w wypowiedzi mówionej są np. zaimki powiązane z deikszą czasu i przestrzeni, natomiast jej niewerbalną konsekwencją może być m.in. częste występowanie pauz.

Z perspektywy etnometodologii, która wypracowała zasady badania rozmów codziennych, uznaje się, że rozmowa nie tyle zanurzona jest w sytuacji, ile sytuację tworzy. Dzieje się to w odniesieniu do trzech scen: tej, w której uczestniczą interlokutorzy; tej, o której mówią; a także tej przeszłej, do której się odwołują, np. ważne minione doświadczenia, rozmowy (Rancew-Sikora 2007: 19–20).

### 7.5.2. Karta opisu sytuacji w perspektywie analiz interakcji

Karta opisu sytuacji (por. Aneks) opracowana w Pracowni Polszczyzny Mówionej zbiera najważniejsze informacje na temat tła rozmowy, które mogą mieć wpływ na transkrypcję tekstu oraz późniejszą jego analizę.

Karta opatrzona jest identyfikatorem rozmowy, który występuje również na arkuszu metadanych, oraz datą nagrania. Do wypełnienia pozostają informacje na temat prowadzącego rozmowę oraz pozostałych jej uczestników (wiek, płeć, wykształcenie). Dodatkowo osoby te w momencie transkrypcji uzyskują także identyfikatory, którymi sygnowane są w programie linie zawierające wypowiedzi poszczególnych mówców. W Karcie znajduje się też tabela z pytaniami na temat relacji między rozmówcami: czy nagranie było pierwszym spotkaniem interlokutorów?; czy rozmówcy są spokrewnieni?; czy rozmówcy są znajomymi?; czy rozmówcy znają się z pracy? Dodatkowo w tabeli jest miejsce na komentarz na temat częstości wcześniejszych kontaktów oraz typu relacji. Pozostałe miejsca do uzupełnienia dotyczą: ewentualnego audytorium, świadków rozmowy; miejsca spotkania

<sup>48</sup> Pomijamy w Karcie opisu sytuacji wyróżniony przez K. Pisarkową (1978: 9) składnik merytoryczny, gdyż zakresy tematyczne nagrywanych rozmów zostały wyróżnione w Scenariuszu do wywiadu na temat biografii językowej, opracowanym w Pracowni Polszczyzny Mówionej.

i znaczących w rozmowie przedmiotów, czasu rozmowy (pora dnia, okres roku, np. przed świętami, inne wydarzenia kalendarzowe istotne w rozmowie); tła dźwiękowego.

Dla wygody wypełniającego dokument ten mógłby mieć formę zamkniętej ankiety. Uznaliśmy jednak, że zaplanowanie miejsc przeznaczonych do wpisywania informacji sprawi, iż będzie się on kierował nie tylko sugestiami pomysłodawców Karty, ale także sformułuje uwagi, które według niego są istotne i w jego opinii mogły mieć znaczący wpływ na przebieg rozmowy. Zamieszczone w niniejszej publikacji refleksje na temat opisywanego dokumentu w kontekście przeprowadzonych badań mają nieco inną kolejność niż zamieszczane tam dane. O ile w Karcie najpierw zamieszczane są informacje na temat rozmówców, a następnie opisy czasu, miejsca, audytorium i tła dźwiękowego, o tyle poniżej dopiero ostatnim etapem tego rozdziału są analizy relacji nadawczo-odbiorczych, które uwarunkowane są czynnikami zewnętrznymi. Taka kolejność opisu z pewnością charakterystyczna będzie również dla analiz nagranych rozmów, które będą przeprowadzane przez innych badaczy.

### 7.5.3. Czas

Zawarte w Karcie opisu sytuacji dane obejmują informacje na temat długości trwania rozmowy oraz jej usytuowania w czasie.

#### 7.5.3.1. Czas trwania rozmowy

Rozmowy na temat biografii językowej prowadzone były według zaplanowanego scenariusza i ich struktura jest odmienna od typowych wywiadów narracyjnych. Więcej jest tutaj sytuacji dialogowych, a cała wypowiedź wyczerpuje się po uzyskaniu przez prowadzącego odpowiedzi na zadane pytania. Tym samym czas trwania nagrania to zazwyczaj około 30 minut (najwięcej rozmów trwających od 25 do 35 minut). Oczywiście, nagrywający w żaden sposób nie ograniczali czasowo swoich rozmówców, więc w zasobach PPM mamy też dwa nagrania dłuższe, prawie godzinne (59:16, 58:27). Ze względu na specyfikę doboru osób do nagrań (powyżej 65 roku życia) widoczny był także wpływ wieku na czas rozmowy. Czasami trudno było mówcom budować spójną wypowiedź, gubili podejmowane wcześniej wątki lub zdarzało się, że nie mogli przypomnieć sobie konkretnych informacji i zastępowali je ogólnymi stwierdzeniami. To wszystko sprawiało, że rozmowa była nieco krótsza, gdyż mówiącemu trudniej było budować spójny tekst. Rozmowy, które nie zostały ostatecznie uwzględnione w korpusie, to nagrania krótsze, kilkunastominutowe. Jakość tego materiału nie odpowiadała założeniom projektu, gdyż nagrania te nie odpowiadały warunkom rozmowy nieoficjalnej, ale raczej stanowiły rodzaj ankiety w formie pytanie – odpowiedź. Rezultatem tego było bardzo szybkie wyczerpanie się scenariusza spotkania i zakończenie spotkania po wymianie kilku replik.

#### 7.5.3.2. Usytuowanie rozmowy w czasie

W Karcie opisu sytuacji podawana jest dokładna data nagrania oraz jest miejsce na wpisanie informacji na temat czasu rozmowy. Mimo że z daty nagrania można je wywnioskować, to nagrywający jako jeden z interlokutorów sam wskazuje, jakie czynniki związane z czasem mogły być znaczące.

Na jakość rozmowy oraz jej treść może mieć bowiem wpływ jej usytuowanie w czasie, np. pora dnia (np. *wieczór, południe, pora kolacji*), pora roku, miesiąc (np. *dzień grudniowy*), dzień tygodnia czy wydarzenia kalendarzowe (np. *Boże Narodzenie, sylwester, krótko po Nowym Roku, Trzech Króli*), które decydują o uroczystym charakterze spotkania lub związane są z tym, że rozmowa odbywa się w dniu wolnym od pracy lub dniu roboczym. Czynniki te mogą wpływać na kondycję interlokutorów, np. ich zmęczenie, znużenie czy też świeżość. Termin spotkania staje się także często jednym z tematów rozmowy.

#### 7.5.4. Miejsce

W opisie tła wypowiedzi mówionej Krystyna Pisarkowa uwzględniła: plener, dom i podróż (1978: 17). Ważne jest bowiem, czy rozmowa odbywa się w pomieszczeniu zamkniętym, czy na zewnątrz. Decyduje to m.in. o możliwym wpływie tła dźwiękowego odmiennego dla przestrzeni otwartej i zamkniętej. Doprecyzowania domaga się jednak informacja o nagraniu w domu, gdyż szczególnie wpływ na jakość rozmowy, samopoczucie interlokutorów oraz relację między nimi ma przynależność do miejsca, np. to, że rozmowa odbywa się w mieszkaniu osoby nagrywanej, czyli na jej własnym terytorium. W opinii nagrywających jest to ważna informacja, którą odnotowują np. jako: *w mieszkaniu nagrywanego, w domu rozmówczyni, w domu koleżanki mojej rozmówczyni*. Wszystkie nagrane rozmowy odbyły się na terytorium znanym badanym: były to ich własne mieszkania lub znana wcześniej przestrzeń, np. domy przyjaciół.

#### 7.5.5. Tło dźwiękowe

Mimo że pomieszczenia zamknięte, w których odbywały się wszystkie wywiady, są mniej narażone na hałasy, to także i tu mogą pojawiać się dźwięki wpływające na jakość nagrania czy też wtapiające się w treść rozmowy. Nie da się np. czasami wyeliminować odgłosów rozmów dobiegających z sąsiednich pokoi czy mieszkań, gdy nagrania odbywają się w domu zamieszkanym przez więcej osób lub w budynkach wielorodzinnych. Rezygnujemy z nagrań w studiu, które zapewniłoby idealną jakość dźwięku, ale mogłoby negatywnie wpłynąć na samopoczucie rozmówców lub też swobodę ich wypowiedzi.

Z doświadczeń nagrywających wynika jednak, że jeszcze przed rozpoczęciem rozmowy warto sprawdzić, czy w pomieszczeniu wyłączony jest telewizor lub radio. Nawet wyciszony odbiornik może bowiem z powodu rezonowania nieco wpływać na jakość wywiadu, chociaż osoby biorące udział w nagraniu w ogóle nie słyszą żadnych dźwięków lub one im nie przeszkadzają. Inny rodzaj tła dźwiękowego związany jest z czynnościami towarzyszącymi rozmowie. Zapisany w kartach kilku rozmów dźwięk filiżanek czy szklanek stanowi charakterystyczne tło rozmów przy stole. Podobnie typowy dla spotkań przyjacielskich lub rodzinnych jest szelest przeglądanych zdjęć, wyciąganych do pokazania bibelotów. Dobrze jest, gdy osoba transkrybująca nie musi identyfikować odgłosów, a jedynie odnotowuje czas ich trwania.

Jeszcze inną grupą dźwięków towarzyszących rozmowom nagrywanym w naturalnych warunkach są ślady obecności innych osób uczestniczących w spotkaniu (np. śmiech, odgłosy wchodzenia lub wychodzenia z pokoju) czy też zwierząt rozmówców (szczekanie psa).

W transkrypcjach wykonywanych na potrzeby analizy konwersacyjnej odgłosy tła zawsze stanowiły istotny element, który może wpływać na głośność mówienia czy też stosowanie pauz. Czasami też zjawiska dźwiękowe są komentowane przez interlokutorów. Karta opisu sytuacji pomaga te sygnały nazwać i wydobyć z nagrania, a także przypomina o uwzględnieniu ich w analizie warstwy werbalnej komunikacji.

### 7.5.6. Audytorium

Nagrywane wywiady przeprowadzane były zazwyczaj z jednym rozmówcą. Czasami jednak głównemu interlokutorowi towarzyszył ktoś z rodziny (mąż, żona, synowa, córka, babcia), ze znajomych lub z przyjaciół. Były to zazwyczaj osoby, które pomagały zorganizować spotkanie. Czasami też użyczały swojego mieszkania na nagranie. Uważamy, że taka milcząca obecność, drugoplanowa rola czy też bezpośrednio zaangażowanie w rozmowę kogoś bliskiego ma wpływ na atmosferę w czasie wywiadu, komfort interlokutora, pozwala zmniejszyć dystans między rozmówcami oraz wpływa na bardziej nieoficjalną formę rozmowy. Informacje o świadkach rozmowy są wykorzystane w transkrypcji do zidentyfikowania dodatkowych mówców, mogą też wyjaśnić zmiany sposobu wypowiedzi w pewnych jej fragmentach, gdy interlokutor nagle zwraca się nie do przeprowadzającego wywiad, ale do kogoś innego, np. członka rodziny. Śladem tej sytuacji jest zwykle zmiana dystansu i odzwierciedlające ją użycie nieco innych środków językowych, nagła zmiana liczby w opowieści (np. z liczby pojedynczej na *my inkluzywne*). Jako że przedstawiciele audytorium raczej rzadko angażowali się w rozmowę, mogą być – zgodnie z opisem Małgorzaty Kity – określani jako „uczestnicy bierni, których obecność jest uczestnikom aktywnym znana (i brana pod uwagę)” (Kita 1998: 175).

### 7.5.7. Relacja nadawczo-odbiorcza

Karta opisu sytuacji pozwala na odtworzenie interakcji między uczestnikami wywiadu. Oprócz wymienionych powyżej przedstawicieli audytorium w analizie sytuacji komunikacyjnej warto się skupić na relacjach między głównymi interlokutorami, czyli osobami, których wkład konwersacyjny w rozmowę był największy. W metadanych do nagrywanych do badań rozmów zazwyczaj koncentrowano się na osobie, z którą wywiad był przeprowadzany, gdyż to ona była głównym aktorem spotkania. Wiadomo jednak, że nasz sposób mówienia jest bardzo uzależniony od naszych rozmówców. Dlatego też w Karcie opisu sytuacji odnotowujemy informacje na temat osoby przeprowadzającej wywiad: jej wieku, płci, wykształcenia. Te dane zestawione z informacjami na temat rozmówcy pozwalają dokładniej opisać uwarunkowania interakcji. Wiemy np., czy uczestnicy rozmowy byli tej samej płci, jaka była między nimi różnica wieku, czy ich poziom wykształcenia był taki sam, czy różny. Jako że zrealizowany przez Pracownię Polszczyzny Mówionej projekt pilotażowy nastawiony był na zbieranie materiału od osób najstarszych (powyżej 65 roku życia), to różnica wieku między rozmówcami była dość duża (np.: kobieta 49 lat – kobieta 83 lata; kobieta 31 lat – kobieta 79 lat; kobieta 22 lata – mężczyzna 83 lata). W interakcjach brały udział osoby tej samej płci lub różnej, z takim samym poziomem wykształcenia (wyższe – wyższe), ale także zupełnie różnym (wyższe – zawodowe, wyższe – podstawowe). Na relację między interlokutorami miały wpływ również inne czynniki. W Karcie opisu sytuacji odnotowywano m.in. informacje na temat znajomości między rozmówcami. Często

wywiady były przeprowadzane z krewnymi, znajomymi, znajomymi znajomych, kimś z rodziny znajomych (ojciec koleżanki, teściowa koleżanki) czy też sąsiadami. Były to zazwyczaj osoby dobrze znane przeprowadzającym wywiad lub znane z widzenia. Ważne znaczenie w nawiązywaniu relacji mają też rozmowy wstępne (por. *List*), które poprzedzają nagranie. Rozmówcy dowiadują się z nich m.in., że spotkają się z kimś, kto związany jest z uniwersytetem, poznają cel rozmowy, a tym samym miejsce pracy lub nauki tej osoby oraz jej zainteresowania. Na określenie relacji pozycji między rozmówcami (Kita 1998: 176), czyli symetria (równość) lub komplementarność (nierówność), ma także wpływ inicjatywa w zakresie proponowania tematów oraz decydowanie o strukturze dialogu (por. *Scenariusz*). Ze względu na to, że osoba przeprowadzająca wywiad jest do niego w pewien sposób przygotowana, można przypuszczać, że będzie to miało wpływ na przewagę jednej ze stron. Jednak w relacji między nadawcą i odbiorcą w wywiadzie biograficznym w żadnym stopniu nie powinna się zdarzyć asymetria mocy (Nęcki 1996: 120), gdyż to rozmówca zupełnie dobrowolnie wyraża zgodę na wywiad oraz podejmuje bądź nie proponowane mu tematy. Ponadto w relacji nadawczo-odbiorczej na drugą stronę przechyla się asymetria wiedzy, gdyż jedynie interlokutor ma pełną wiedzę na temat swej biografii. We wszystkich nagraniach naszego projektu nagrywający miał status gościa, gdyż rozmowy odbywały się na terytorium gospodarza, w jemu znanej przestrzeni. Ostatecznie w rozmowach widoczne są ślady kooperacji oraz poczucie zadowolenia ze znalezienia rozmówcy, co jest charakterystyczne zwłaszcza dla osób starszych.

### 7.5.8. Karta opisu sytuacji w kontekście badań projektowych

Dokumentacja w badaniach projektowych jest uzupełniana przez wiele osób, co może powodować pojawianie się usterek w jej końcowej wersji. W projektach związanych ze zbieraniem wywiadów biograficznych często różni wykonawcy pracują w czasie poszczególnych etapów prac: jedne osoby tylko nagrywają rozmowy, inne zaś wyspecjalizowane są w transkrypcji. Dlatego też po zakończeniu zlecenia często tracimy kontakt z wykonawcami konkretnego etapu pracy, a w przypadku nagrań nie można powtórzyć rozmowy czy zapisać niezapamiętanych danych. Z tego powodu na każdym etapie projektu konieczne jest zaplanowanie osób, które będą nadzorowały prace i sprawdzały jakość tworzonej dokumentacji. Zaczynamy od informowania o konieczności i czasie wypełniania Karty przez osoby nagrywające. Uznajemy, że Karta opisu sytuacji powinna być wypełniana przez nagrywającego możliwie szybko po zakończeniu rozmowy, gdy spotkanie związane z wywiadem stanowi jeszcze świeży ślad w jego pamięci. Kolejny krok to dostarczenie Karty wraz z nagraniem. Bardzo trudno bowiem uzyskać niezbędne dane, gdy zakończony już został proces nagrań, a rozpoczyna się transkrypcja. Zaraz po dostarczeniu kart niezbędna jest weryfikacja zapisów. Wtedy jeszcze możliwy jest kontakt z osobami nagrywającymi odpowiedzialnymi za uzupełnienie dokumentów. Następnie osoby transkrybujące korzystają z kart i nanoszą na nie identyfikatory mówców zgodne z oznaczeniami zastosowanymi w programie do transkrypcji. W zwróconych do archiwum kartach te dane powinny zostać sprawdzone.

Dane zawarte w Karcie opisu sytuacji są niezbędnym materiałem dla osób analizujących zebrany i przetranskrybowany materiał. Zgodnie z przedstawionym powyżej wstępnym opisem interakcji badacz uwzględnia także zapisy w pozostałych dokumentach, zwłaszcza w Karcie metadanych. Na ich podstawie interpretuje sytuację komunikacyjną i relacje nadawczo-odbiorcze, aby właściwie odtwo-



zyć powiązania między składnikami tła a wytworzonym tekstem, mimo że nie był uczestnikiem nagrywanej rozmowy.

## 7.6. Zgoda

Współcześnie Zgoda jest obligatoryjną częścią kompletu dokumentów należących do zbierającego dane mówione. Nagrywany podpisuje przygotowany wcześniej dokument, w którym jest jasna formuła, że wyraża zgodę na nagranie wypowiedzi, wykorzystanie jej do badań, a także publikację oraz archiwizację (por. [http://katarzyna.klessa.pl/wp-content/uploads/2014/10/Bazy\\_danych\\_Klessa\\_slajdy\\_05\\_BazyJezykowe1.pdf](http://katarzyna.klessa.pl/wp-content/uploads/2014/10/Bazy_danych_Klessa_slajdy_05_BazyJezykowe1.pdf); dostęp: 1.03.2020). Autorzy projektów muszą zwracać uwagę na aktualnie obowiązujące przepisy dotyczące gromadzenia danych poufnych (np. nie wolno już spisywać numerów dowodów osobistych, co zdarzało się jeszcze nie tak dawno). Oczywiście, czynią to, co ewidentnie wynika ze studiów literatury o charakterze metodologicznym. Studia nad literaturą wykazują wyraźną ewolucję w tym zakresie (por. *Etyka*).

Świadomość ochrony danych osobowych, a w naszym przypadku w szczególności sposób – obowiązek ochrony głosu, wizerunku (przy nagraniach wideo), czyli wszystkich cech, po których można człowieka rozpoznać, jest współcześnie bardzo podnoszona. Troska o ochronę danych tego typu stanowi także istotny element oceny projektu, jego pryncypałów. Wiąże się z uwzględnieniem etycznego aspektu badań w humanistyce. Nagrywany musi być poinformowany o celu nagrania oraz zapewniony o tym, że chociaż jego imię i nazwisko zostaną zapisane w Karcie metadanych, to dla postronnych osób zostaną zanonimizowane, czyli nie będą ogólnodostępne. Zastąpi je sygnatura ID. Ponadto w nagranej rozmowie maskowaniu, czyli także szczególnej ochronie, podlegają nazwiska osób prywatnych. Jeśli takowe wybrzmiały w wypowiedzi mówcy, zostaną w specjalny sposób ukryte zarówno w nagraniu, jak i transkrypcji. Natomiast trzeba pamiętać, że w naszych badaniach nie możemy zniekształcić brzmienia głosu, ponieważ jest on przedmiotem badania. Z tego powodu na zarchiwizowanie nagrania rozmowy w niezmiennym pod tym względem kształcie rozmówca musi świadomie podpisać zgodę.

Dla rozpoczynających gromadzenie danych mówionych często problemem jest sam kształt Zgody. Zależy on od specyfiki projektu, czyli o ostatecznej postaci Zgody decydują autorzy badań. Najważniejsze jest, by była ona zredagowana prostą polszczyzną. Musi być bowiem zrozumiała dla podpisującej osoby.

## 7.7. Podziękowanie

Ostatnim dokumentem w teczce osoby przeprowadzającej nagranie jest Podziękowanie. Ma on oczywiście postać oficjalnego podziękowania za udział w rozmowie z osobą reprezentującą Pracownię Polszczyzny Mówionej. Dziękujemy, ale i przypominamy o celu całego spotkania. Uczestnik rozmowy, gdy już zostanie sam po naszym wyjściu, może wielokrotnie przeczytać, że właśnie utrwalona rozmowa stanie się częścią korpusu mówionego wariantu współczesnej polszczyzny budowanego przez PPM. Podziękowanie ma być więc formalną pamiątką, którą zostawiamy naszemu rozmówcy.



## 8. Przechowywanie danych i metadanych. Archiwizacja (zasilanie dużych zbiorów). Dzielenie się danymi

Współcześnie zwykle nie wyobrażamy sobie sytuacji, w której materiał z wielkim trudem zebrany do badań naukowych miałby ulec zapomnieniu i pozostać w szufladzie biurka, na strychu czy w garażu. O podobnych sytuacjach możemy przeczytać w artykule *Po co nam „stare wywiady”* (Karkowska, Bielińska 2019). Odpowiedzi na pytanie: dlaczego taki los spotkał wiele nagrywanych niegdyś materiałów?, może być wiele. Po pierwsze, czasami nagrany materiał stawał się podstawą zaplanowanego opracowania i jego funkcja na tym się kończyła, np. po nagraniach w ramach projektów *Polszczyzna mówiona miast* miały pozostać publikacje w formie wyboru tekstów (transkryptów). Po drugie, nagrania czy inne materiały badawcze miały zazwyczaj swojego właściciela – osobę lub grupę osób, które zebrały dane niezbędne przede wszystkim do własnych publikacji (Kaźmierska 2014: 225). Po trzecie, nie istniały procedury czy specjalne miejsca związane z przechowywaniem materiałów badawczych, do których by je przekazywano po zakończeniu prac czy w ich trakcie. Ze względu na zmiany w technologii nawet dane, które zostały niegdyś nagrane (np. na płyty czy kasety), wymagają przenoszenia na nowsze nośniki (Sierociuk 2009: 179). Natomiast Internet pozwala na przechowywanie nieograniczonych ilości danych. Współcześnie wiemy, że ekonomiczniej jest, gdy jeden zasób może być wykorzystany przez wiele osób, oraz że ogromną wartość mają porównania i nawiązania do badań wcześniejszych. Dlatego też obecnie dbamy zarówno o bieżącą archiwizację danych mówionych, jak i staramy się dygitalizować nagrania zgromadzone dawniej (Rodasik, Skórzak 2015). Niestety, w Polsce odszukiwanie i dygitalizacja nagrań zebranych niegdyś na potrzeby badań lingwistycznych nie są prowadzone w formie zorganizowanych działań koordynowanych przez instytucję państwową<sup>49</sup>.

### 8.1. Zasady archiwizowania

Archiwizacja danych mówionych to proces wieloetapowy związany z zaangażowaniem wielu osób na różnych etapach ich wytwarzania i organizacji. Zaraz po utrwaleniu nagrania, gdy jeszcze jego dokumentacja nie jest uzupełniona, ważne jest, aby niezwłocznie przesłać je do miejsca wstępnego przechowywania. Takie działanie zapobiega niespodziewanej utracie pliku, którego nie da się powtórnie uzyskać. Następnie po skompletowaniu pełnej dokumentacji i ewentualnym przekonwertowaniu nagrania do oczekiwanego formatu wav całość może być przekazana do tymczasowego lub ostatecznego miejsca przechowywania lub udostępniania.

Dane, zarówno w formie elektronicznej, jak i papierowej (wypełnione kwestionariusze Karty metadanych i Karty opisy sytuacji), są weryfikowane przez osoby nadzorujące, a następnie opracowywane i przekazywane do zespołu CLARIN, gdyż nagrania zbierane w ramach Pracowni Polszczyzny

---

<sup>49</sup> Dotyczy to głównie materiałów z badań jakościowych o charakterze społecznym: Qualidata Archive w Wielkiej Brytanii (Filipkowski 2005: 36).

Mówionej ostatecznie udostępniane są online w ramach wyszukiwarki Spokes Mix (<http://spokes.clarin-pl.eu/>).

Archiwizowanie danych mówionych wiąże się z gromadzeniem coraz większych zasobów, które muszą być uporządkowane, co polega nie tylko na tworzeniu katalogów nagrań audio czy wideo, ale także metadanych mówców. Badania językoznawcze nie wymagają gromadzenia danych osobowych. Niezbędny jest jedynie identyfikator mówcy, który pozwala odróżnić go od innych mówców oraz połączyć związane z nim metadane z właściwymi nagraniami. Archiwizowanie ma ułatwić opracowywanie zbieranego materiału. Jest także formą wstępnego przygotowania go do badań. Dlatego w archiwach oprócz nagrań znajdujemy np. transkrypty, listy wyrazów czy też bardziej specjalistyczne zestawienia, np. listę trifonów w bazie danych artykulograficznych (Wielgat, Jędryka, Lorenc, Mik, Król 2017).

Odpowiednio archiwizowane materiały dają możliwość przeglądania informacji o zbiorach i selektywnego wybierania potrzebnych materiałów na podstawie np. danych o mówcach. Na taki dostęp do danych mówionych pozwalają m.in. reguły zbierania metadanych, np. w systemie Dublin Core, które w odniesieniu do *Biografii językowych Dolnoślązaków* wiążą się z odnotowaniem: tytułu projektu, słów kluczowych, krótkich opisów, informacji o językach przywołanych w wywiadach oraz regionie, który jest reprezentowany w nagraniu (por. rozdz. *Karta metadanych*).

## 8.2. Udostępnianie danych mówionych

Decyzja o sposobie udostępniania danych to dzisiaj przede wszystkim uwzględnianie jak najszerszej grupy odbiorców, do których mogą trafić materiały. Są to zarówno badacze reprezentujący różne dyscypliny: studenci, uczniowie, dziennikarze, twórcy, jak i osoby prywatne, które są zainteresowane konkretnymi nagraniami. Największe możliwości udostępniania danych daje współcześnie Internet. Nie ma tutaj żadnych ograniczeń pojemności archiwów czy korpusów, można publikować nagrania, metadane czy też materiały dodatkowe, np. skany dokumentów, zdjęcia osób czy przedmiotów. Ponadto częścią tych zasobów są materiały będące wizytówką zbiorów: streszczenia, transkrypcje czy fragmenty nagrań. Czasami bywa, że strona internetowa reklamuje jedynie zasób i w celu skorzystania z materiałów trzeba dotrzeć na miejsce ich przechowywania. Dla osób, które nie uczestniczyły w zbieraniu materiałów, bardzo ważne są możliwości przeszukiwania zasobu, np. Korpus Spiski umożliwia wyszukiwanie: „lematów, postaci tekstowej, form gramatycznych oraz metadanych (identyfikator, wiek, płeć, miejscowość, wykształcenie, narodowość) – <https://www.spisz.ijp.pan.pl/#!/>. Natomiast statystyki umieszczone na stronie wyszukiwarki Spokes Mix pokazują także kontekst metadanych wszystkich zgromadzonych w tym miejscu zasobów korpusowych.

Wszystkie etapy przechowywania: od archiwizacji bieżącej aż po ostateczne przygotowanie do udostępnienia, są zawsze planowane i powinny przebiegać według ściśle ustalonych zasad, co zapobiega utracie danych i zapewnia odpowiednią jakość udostępnianych materiałów. Dlatego też przedstawienie opisu procedur archiwizowania danych wymagane jest w obrębie przygotowanych wniosków grantowych.

## 9. Zakończenie

Zawarte w książce informacje służą przede wszystkim podzieleniu się starannie opracowanym warsztatem zbierania danych mówionych. Jest on na tyle uniwersalny, że może być stosowany w różnych projektach zgłębiających istotę mówionego wariantu języka. Ponadto książka eksponuje wagę starannego archiwizowania gromadzonych informacji zarówno o mówcach, jak i o całej rozmowie, w której nagrane osoby wzięły udział.

Warto podkreślić: jeśli zależy nam na pogłębianiu i upowszechnianiu wiedzy o oralności, powinniśmy intensywnie rozwijać szczegółowo zaplanowane badania podstawowe w ramach językoznawstwa korpusowego. Tylko wtedy gromadzonymi danymi można się dzielić w owocny sposób.

Odpowiednio opracowany materiał językowy (będzie to temat naszej kolejnej monografii), zebrany zawsze z niemałym wysiłkiem, może być bowiem wielokrotnie wykorzystywany jako główny bądź porównawczy zbiór danych przez dialektologów, leksykografów, socjolingwistów czy psycholingwistów.

Badanie mówionej odmiany języka jest bardzo czasochłonne już na etapie, który został przez nas opisany. Jednocześnie odważnie można stwierdzić, że wytwarzanie i porządkowanie zebranego materiału językowego decydują o sukcesie kolejnych kroków w postępowaniu badawczym: transkrybowaniu w programach do tego przeznaczonych, analizowaniu uzyskanych danych z cyfrowych transkrypcji, formułowaniu hipotez na ich podstawie. Chcemy podkreślić, że tutaj – jak zawsze – ważny jest każdy szczegół. Zależy nam przecież na utrwaleniu rozmowy odpowiednio długiej i spontanicznie naturalnej. Oczekujemy, by zapisany plik dźwiękowy był obudowany informacjami o kontekście, w którym nagranie przebiegało. Staramy się uzyskać wyczerpujące informacje o głównym mówcy. Są one po prostu niezbędne do badań. Jednocześnie są ulotne. Trudne lub – po czasie – niemożliwe do odtworzenia.

Dzięki Pracowni Polszczyzny Mówionej odnajdujemy stare, interesujące nagrania z dawnych projektów. Niestety, trudno z nich dzisiaj skorzystać. Największym problemem nie jest to, że są jednostkowe i nie stanowią już większej całości (choć wiemy, że utrwalony niegdyś materiał był bogaty). Trudność tkwi w braku dokumentacji: są one całkowicie pozbawione metadanych, których z różnych powodów nie można już uzupełnić. Wiadomo, że dawno temu na pewno były sporządzone. Jednak nie przetrwały do naszych czasów. Takie nagrania mają już wartość wyłącznie sentymentalną. Mamy nadzieję, że elektroniczne archiwizowanie danych mówionych według wystandaryzowanych wzorów ułatwi, a tym samym przyspieszy dociekanie cech mówionej odmiany polszczyzny w różnych perspektywach badawczych.

Niniejsza praca zawiera wiele przekierowań do strony Pracowni Polszczyzny Mówionej, która jest na bieżąco aktualizowana, więc informuje o wszystkich zrealizowanych oraz prowadzonych w ramach Pracowni badaniach. Zapraszamy do lektury i współpracy z nami: <http://ppm.uni.wroc.pl/>.





## Bibliografia

- Anusiewicz J., Skawiński J., 1998, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław.
- Auer P., Schmidt J.-E. (eds), 2010, *Language and Space. Theories and Methods. An International Handbook of Linguistic Variation*, Berlin–New York.
- Auderska H., Lempicka Z., Skorupka S. (red.), 1968, *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Backhaus P., 2006, *Multilingualism in Tokyo. A Look into the Linguistic Landscape*, [w:] D. Gorter (ed.), *Linguistic Landscape. A New Approach to Multilingualism*, Clevedon et al., s. 52–66.
- Bańko M., 2009, *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*, Warszawa.
- Bańko M. (red.), 2014, *Inny słownik języka polskiego PWN*, wyd. 2, Warszawa.
- Bańko M., Kłosińska A., 1994, *Polszczyzna mówiona nieobecna w słownikach*, [w:] Z. Kurzowa, W. Śliwiński (red.), *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, Kraków, s. 89–96.
- Bańko M., Zygmunt A., 2010, *Czule słówka: słownik afektonimów*, Warszawa.
- Bargiel Z., 1997, *Stres – problem otwarty*, Toruń.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., 2009, *Tekstologia*, Warszawa.
- Bauer Z., 2004, *Wywiad prasowy. Gatunek i metoda*, [w:] Z. Bauer, E. Chudziński (red.), *Dziennikarstwo i świat mediów*, wyd. 3, Kraków.
- Beaugrande R.A. de, Dressler R., 1990, *Wstęp do lingwistyki tekstu*, tłum. A. Szwedek, Warszawa.
- Bereś S., 2014a (red.), *Ocaleni z zatury. Biografie mieszkańców ziemi lubińsko-legnickiej*, t. 1, Wrocław.
- Bereś S., 2014b (red.), *Ocaleni z zatury. Relacje mieszkańców ziemi lubińsko-legnickiej*, t. 2, Wrocław.
- Blommaert J., 2013, *Ethnography, Superdiversity, and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity*, Bristol.
- Bloomfield L., 1933, *Language*, London.
- Brachfogel A., 2010, *Terminy metadanych DCMI – nowe zalecenie dla metadanych Dublin Core*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 1, s. 57–64.
- Całek A., 2019, *Nowa teoria listu*, Kraków.
- Chyliński M., Russ-Mohl S., 2008, *Dziennikarstwo*, Warszawa.
- Czarnecka K., Zgólkowa H., 1991, *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań.
- Czeszewski M., 2001, *Słownik slangu młodzieżowego*, Piła.
- Czeszewski M., 2006, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa.
- Dąbrowska A., 1998, *Słownik eufemizmów polskich, czyli w rzeczy mocno, w sposobie łagodnie*, Warszawa.
- Dejna K., 1987, *Atlas gwar polskich. Kwestionariusz-notatnik*, Łódź.
- Demenko G., Klessa K., Szymański M., Bachan J., 2007, *The Design of Polish Speech Corpora for Speech Synthesis in Boss System, Proceedings of XII Symposium Podstawowe Problemy Energoelektroniki, Elektromechaniki i Mechatroniki*, Wisła, Poland, s. 253–258.
- Długosz K., 2002, *Słownictwo współczesnych listów prywatnych*, „Studia Językoznawcze”, t. 1: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, Szczecin.
- Doroszewski W. (red.), 1958, *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*, cz. 1–4, Wrocław.
- Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Dunaj B., 1981, *Badania języka mówionego mieszkańców Krakowa*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa I*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, nr 70, Kraków, s. 7–10.

- Dunaj B., 1986, *Dialektologia a socjolingwistyka*, „Folia Linguistica” 12, s. 15–23.
- Dunaj B., 1987, *O kilku problemach metodologicznych socjolingwistycznych badań języka mówionego (w świetle dotychczasowych doświadczeń)*, „Socjolingwistyka” 6, s. 29–37.
- Dunaj B., 1996b, *Przedmiot i kierunki badań dialektologicznych*, „Studia Dialektologiczne” I, pod red. B. Dunaja i J. Reichana, Kraków, s. 21–29.
- Dunaj B. (red.), 1996a, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Dyskusja o wywiadzie dziennikarskim*, 1974, „Zeszyty Prasoznawcze”, nr 1 (59), Kraków, s. 45–56.
- Fandrych Ch., Tschirner E., Meissner C., Rahn S., Slavcheva A., 2009, *Gesprochene Wissenschaftssprache kontrastiv: Deutsch im Vergleich zum Englischen und Polnischen. Vorstellung eines gemeinsamen Forschungsvorhabens*, „Studia Linguistica” XXVIII, Wrocław, s. 7–30.
- Filipek A., 2006, *Dublin Core, czyli metadane w nowej formie*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej”, nr 2, s. 50–58.
- Filipkowski P., 2005, *Historia mówiona i wojna*, Warszawa, [http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/Content/9618/Historia\\_mowiona\\_i\\_wojna.pdf](http://biblioteka.teatrnn.pl/dlibra/Content/9618/Historia_mowiona_i_wojna.pdf).
- Filipkowski P., 2005, *Po co archiwizować dane jakościowe i jak robią to inni*, „ASK. Społeczeństwo. Badania. Metody” 14, s. 31–52.
- Finke W., Kitabayashi H. (eds), 2015, *Multilingual Perspectives in Geolinguistics*, Morrisville.
- Fromkin V., Ratner N.B., 2005, *Wytwarzanie mowy*, [w:] J.B. Gleason, N.B. Ratner (red.), *Psycholingwistyka*, tłum. J. Bobryk i inni, Gdańsk, s. 333–374.
- Furdal A., 1965, *W sprawie zasięgu niektórych właściwości polskiego dialektu kulturalnego*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” V, s. 233–254.
- Furdal A., 1973, *Materiały do kwestionariusza do badania dialektów kulturalnych i miejskich w Polsce*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” IX, s. 41–59.
- Gajda S., 1999, *Program polskiej polityki językowej*, [w:] J. Mazur (red.), *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, Lublin, s. 11–18.
- Głowiński M. i in., 2002, *Słownik terminów literackich*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Goebel H., 1993, *Probleme und Methoden der Dialektometrie. Geolinguistik in globaler Perspektive*, [w:] Viereck W. (Hrsg.), *Verhandlungen des Internationalen Dialektologenkongresses*, Bamberg 1990, Bd. I. (Beihefte der Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 74), Stuttgart, s. 31–81.
- Gorter D. (ed.), 2006, *Linguistic Landscape. A New Approach to Multilingualism*, Clevedon et al.
- Gorter D., 2019, *Methods and Techniques for Linguistic Landscape Research: About Definitions, Core Issues and Technological Innovations*, [w:] M. Pütz, N. Mundt (eds), *Expanding the Linguistic Landscape. Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource*, Bristol, s. 38–57.
- Góral B., 2011, *Czym jest pejzaż językowy (linguistic landscape)?*, „Investigationes Linguisticae” 24, s. 41–59.
- Grochola-Szczepanek H., von Waldenfels R., Górski R., Woźniak M., 2019, *Korpus języka mówionego mieszkańców Spisza*, „LingVaria” R. XIV, 1(27), s. 165–180.
- Grochowski M., 1995, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa.
- Grbavac I., 2013, *Linguistic landscape in Mostar*, „Jezikoslovlje” 14, s. 501–515.
- Grębowiec J., 2008, *Inskrypcje w przestrzeni otwartej Wrocławia na tle jego ikonosfery (do 1945 r.)*, Wrocław.
- Hałub M., Weber M. (red./Hrsg.), 2011–2014, *Mein Schlesien – meine Schlesier: Zugänge und Sichtweisen. Mój Śląsk – moi Ślązacy: Eksploracje i obserwacje*, Teil/część 1–2, Leipzig.
- Hajnicz E., 2011, *Najbardziej znane korpusy tekstów. Opracowanie przeglądowe*, Warszawa.
- Haugh M., Ruhi S., Schmidt Th., Worner K. (red.), 2014, *Best Practices for Spoken Corpora in Linguistic Research*, Cambridge.
- Jonsson E., 2015, *Conversational Writing. A multidimensional Study of Synchronous and Supersynchronous Computer-Mediated Communication*, Peter Lang Edition.
- Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S., 1994, *Słownik gwary studenckiej*, Lublin.
- Kałkowska A., 1982, *Struktura składniowa listu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

- Kamińska M., 1979, *Założenia metodyczne badania polszczyzny mówionej w Łodzi*, „Socjolingwistyka” 2, s. 77–94.
- Kamińska-Szmał I., 1990, *Różnice leksykalne między stylami funkcjonalnymi. Analiza stylistyczna na materiale słownika frekwencyjnego*, Wrocław.
- Karaś H., 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa–Puńsk.
- Karaś H., 2010, *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, www.dialektologia.uw.edu.pl.
- Karaś M., Madejowa M. (red.), 1977, *Słownik wymowy polskiej PWN*, Warszawa.
- Karkowska M., Bielińska M., 2019, *Po co nam „stare wywiady”. O ponownym wykorzystaniu danych z badań jakościowych (rewizytach, reanalizach i nie tylko)*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 15(2), s. 12–39.
- Kaźmierska K., 1996, *Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne*, [w:] *Biografia a tożsamość narodowa*, M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (red.), Łódź, s. 35.
- Kaźmierska K., 2014, *Autobiograficzny wywiad narracyjny – kwestie etyczne i metodologiczne w kontekście archiwizacji narracji*, „Studia Socjologiczne”, nr 3, s. 221–238.
- Kaźmierski K., Zygorowicz P., Kul M., 2019, *Educated Poznań speech 30 years later*, „Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis” 136(4), s. 245–264.
- Kąs J., 1986, *Metody statystyczne w badaniach dialektologicznych*, „Folia Linguistica” 12, s. 117–123.
- Kielar-Turska M., Byczewska-Konieczny K., 2014, *Specyficzne właściwości posługiwania się językiem przez osoby w wieku senioralnym*, S. Milewski, J. Kuczkowski, K. Kaczorowska-Bray (red.), *Biomedyczne podstawy logopedii*, Gdańsk, s. 429–443.
- Kita M., 1998, *Wywiad prasowy. Język – gatunek – interakcja*, Katowice.
- Kita M., 2001, *Język potoczny jako język bliskości*, [w:] *Język w komunikacji*, t. 1, G. Habrajska (red.), Łódź.
- Klemensiewicz Z., 1988, *Pravidła poprawnej wymowy polskiej*, Kraków.
- Klessa K., Wagner A., Oleśkiewicz-Popiel M., Karpiński M., 2013, *Paralingua – A New Speech Corpus for the Studies of Paralinguistic Features*, „Procedia-Social and Behavioral Sciences” 95, s. 48–58.
- Koneczna H. (red.), 1959, *Kwestionariusz fonetyczny do badania gwar polskich*, Warszawa.
- Korpus Spiski* – <https://www.spisz.ijp.pan.pl/#/>.
- Krech E.-M., Stock E., Hirschfeld U., Anders Ch.A., 2010, *Deutsches Aussprachewörterbuch*, Berlin–New York.
- Kurkowska-Budzan M., 2011, *Informator, świadek historii, narrator – kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” I, s. 9–34.
- Kurzowa Z., Śliwiński W. (red.), 1994, *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, Kraków.
- Kvale S., 2011, *Prowadzenie wywiadów*, tłum. A. Dziuban, Warszawa.
- Labocha J., 2012, *Pragmatyczne mechanizmy składni języka mówionego*, „Slavia Occidentalis” 69, s. 139–145.
- Landry R., Bourhis R., 1997, *Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality. An Empirical Study*, „Journal of Language and Social Psychology” 16(1), s. 23–49.
- Lasatowicz M.K., 2019, *Niemieckie wyspy językowe na Śląsku – ich wymiar w kulturze i języku*, [w:] A. Tworek (red.), *Germanistyka otwarta. Wrocławskie debaty o języku i językoznawstwie*, Wrocław, s. 295–303.
- Lasatowicz M.K., Tworek A., 2018, *Die deutsche Sprachinsel Schönwald. Zu den phonetischen und morphologisch-syntaktischen Auffälligkeiten eines Sprachkorpus*, [w:] M.K. Lasatowicz, J. Bogacki (Hrsg.), *Deutsche Sprache in kulturell mehrfach kodierten Räumen. Medien, Kultur, Politik*, Berlin, s. 121–136.
- Levelt W.J.M., 1989, *Speaking. From intention to articulation*, Cambridge.
- Lewandowska I., 2011, *Oral history we współczesnej Polsce – badania, projekty, stowarzyszenia*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” I, s. 81–103.
- Lewandowska-Tomaszczyk B. (red.), 2005, *Podstawy językoznawstwa korpusowego*, Łódź.
- Lewaszkiewicz T., 2017, *O zapisach fonetycznych polskiej i słowiańskiej mowy ludowej i potocznej*, „Gwary Dziś” 9, s. 183–197.
- Lorenc A., 2014, *Wymowa normatywna polskich samogłosek nosowych i spółgłoski bocznej*, Warszawa.



- Love R., Brezina V., McEnery T., Hawtin A., Hardie A., Dembry C., *Functional variation in the Spoken BNC2014 and the potential for register analysis*, „Register Studies” 1(2), s. 301–323.
- Lubaś W., 1980, *Teksty języka mówionego mieszkańców miast Górnego Śląska i Zagłębia*, t. 2, Katowice.
- Lubaś W., 1996, *Teoretycznie i praktycznie o relacjach między dialektologią a socjolingwistyką*, „Studia Dialektologiczne” I, pod red. B. Dunaja, Kraków, s. 41–46.
- Lubaś W. (red.), 2001, *Słownik polskich leksemów potocznych*, t. 1, Warszawa.
- Lubaś W., 2009, *Polityka językowa (= Komparacja współczesnych języków słowiańskich, t. 4)*, Opole.
- Lubaś W., Urbańczyk S., 1990, *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*, Warszawa.
- Lubaś W., Urbańczyk S., 1993, *Podręczny słownik poprawnej wymowy polskiej*, Kraków–Katowice.
- Madelska L., 2005, *Słownik wariantywności fonetycznej współczesnej polszczyzny*, Kraków.
- Majewicz A.F., Majewicz E., 2016, *Przekraczać granice dyscyplin – 40 lat prac nad dziełami zebranymi Bronisława Piłsudskiego*, „Biuletyn PTJ” LXXII, s. 59–81.
- Majewska-Tworek A., 2014, *Niepłynność wypowiedzi w oficjalnej odmianie polszczyzny. Propozycja typologii*, Wrocław.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M., 2016, *Funkcje wyrazu no w nieoficjalnych i oficjalnych wypowiedziach mówionych na tle opisu leksykograficznego*, [w:] M. Zaśko-Zielińska, M. Misiak, J. Kamieniecki, T. Piekot (red.), *Lingua et gaudium. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Janowi Miodkowi*, Wrocław.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M., 2018, *Funkcje leksemów o postaci właśnie w nieoficjalnych i oficjalnych wypowiedziach mówionych na tle opisu leksykograficznego*, [w:] A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, K. Skibski (red.), *Kultura komunikacji potocznej w językach słowiańskich*, [Kultura Komunikacji Językowej 5], Poznań, s. 203–219.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M., 2020a, *Funkcje wyrazów o postaci jakby w nieoficjalnych i oficjalnych wypowiedziach mówionych. Na podstawie badań korpusowych*, „LingVaria” R. XV, nr 1 (29), s. 103–117.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M., 2020b, *Mowa najstarszego pokolenia użytkowników polszczyzny. Badanie z wykorzystaniem metody językoznawstwa korpusowego – wstępne informacje o projekcie*, w druku.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M., 2020c, *Opis leksykograficzny jednostki mówionej. Refleksje na kanwie badań nad no i właśnie*, [w:] *Leksykografia w różnych kontekstach*, M. Bańko, W. Decyk-Zięba, E. Rudnicka (red.), t. 2, s. 177–193.
- Majewska-Tworek A., Zaśko-Zielińska M., Pęzik P., 2020, *Polszczyzna mówiona miast – kontynuacja badań z lat 80. XX wieku z wykorzystaniem narzędzi lingwistyki cyfrowej*, „Forum Lingwistyczne”, nr 7, w druku.
- Malinowski B., 2007, *Dziennik w ścisłym znaczeniu tego wyrazu*, wstęp i oprac. G. Kubica, Kraków.
- Marasek K., 2003, *Synteza mowy: przegląd technologii i zastosowań ze szczególnym uwzględnieniem języka polskiego*, Warszawa.
- Marciniak M. (red.), 2010, *Anotowany korpus dialogów telefonicznych*, „Problemy Współczesnej Nauki. Teoria i Zastosowania: Inżynieria Lingwistyczna”, Warszawa.
- Markowski A. (red.), 2004, *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa.
- Morciniak N., 2002, *Wieloetniczność w historii Śląska na przykładzie polsko-niemieckich stosunków językowych*, [w:] M. Hałub (red.), *Silesia Philologica. I Kongres Germanistyki Wrocławskiej*, Wrocław, s. 27–35.
- Mela M., Schulte V., 2016, „Lingwistyka Stosowana” 19(4), s. 91–103.
- Misiak M., 2018, *Między Popradem a Oslawą. Tożsamość kulturowo-językowa Łemków w ujęciu etnolingwistycznym*, Wrocław.
- Murao H., Kawaguchi N., Matsubara S., Yamaguchi Y., Inagaki Y., 2003, *Example-based Spoken Dialogue System using WOZ System Log*, *Proceedings of the Fourth SIGdial Workshop of Discourse and Dialogue*, <https://www.aclweb.org/anthology/W03-2112.pdf>.
- Newman J., 2008, *Spoken corpora: Rationale and application*, „Taiwan Journal of Linguistics” 6(2), s. 27–58.



- Nęcki Z., 1996, *Komunikacja międzyludzka*, Kraków.
- Nowakowska A., 1978, *Stylizacja na język mówiony w polskiej powieści współczesnej. Zarys problematyki*, [w:] T. Skubalanka (red.), *Studia nad składnią polszczyzny mówionej. Księga referatów konferencji poświęconej składni i metodologii badań języka mówionego (Lublin, 6–9 X 1975)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Oostdijk N., 2000, *The Spoken Dutch Corpus*. Overview and first evaluation in M. Gavralidou, G. Carayannis, S. Markantonatou, S. Piperidis and G. Stainhaouer (eds), *Proceedings of the second International Conference on Language Resources and Evaluation*, Paris, s. 887–893.
- Osiewicz M., 2010, *Kierunki przemian polszczyzny w zakresie fonetyki (propozycja rozdziału podręcznika do nauczania treści historycznojęzykowych na studiach I stopnia)*, „Kwartalnik Językoznawczy”, nr 2, s. 58–75.
- Ożóg K., 1990, *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej*, Kraków.
- Papen U., 2012, *Commercial discourses, gentrification and citizens' protest: The linguistic landscape of Prenzlauer Berg*, „Journal of Sociolinguistics” 16(1), s. 56–80.
- Pawłowski A., 2006, *Problemy polskiej polityki językowej w Unii Europejskiej*, „Socjolingwistyka” 20, s. 7–17.
- Pawłowski A., 2019a, *Pejzaż językowy Polski współczesnej: polszczyzna, języki obce, języki mniejszościowe*, „Poradnik Językowy” 8, s. 7–27.
- Pawłowski A., 2019b, *Pejzaż językowy Polski współczesnej: powrót do przyszłości?*, „Poradnik Językowy” 10, s. 19–34.
- Paryl W., 1990, *Tendencje wymawianiowe w potocznej polszczyźnie mieszkańców Wrocławia*, [w:] *Polszczyzna mówiona Wrocławia*, cz. 1: *Studia wstępne*, Wrocław, s. 65–76.
- Paryl W., 1998, *Metody badania gwar polskiej ludności z kresów południowo-wschodnich osiedlonej na Dolnym Śląsku*, [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, S. Gala (red.), Łódź.
- Paryl W., Mieszczankowska M. (współpr.), 2004, *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, Kraków.
- Peisert M., 1992, *Spółgłoski nosowe w mowie mieszkańców Wrocławia*, [w:] *Polszczyzna mówiona wrocławian*, cz. 2: *Studia z zakresu fonetyki i morfologii*, Wrocław, s. 65–75.
- Pęzik P., 2012, *Język mówiony w NKJP*, [w:] *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, A. Przepiórkowski, M. Bańko, R. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk (red.), Warszawa, s. 37–47.
- Pęzik P., 2018a, *Facets of prefabrication. Perspectives on modelling and detecting phraseological units*, Łódź.
- Pęzik P., 2018b, *Increasing the Accessibility of Time-Aligned Speech Corpora with Spokes Mix*, Miyazaki, Japan, s. 4297–4300, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2018/pdf/888.pdf>.
- Pisarkowa K., 1975, *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław.
- Pisarkowa K., 1978, *Zdanie mówione a rola kontekstu*, [w:] T. Skubalanka (red.), *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 7–20.
- Polskie teksty gwarowe z ilustracją dźwiękową*, 1979, wstęp i teksty zestawiał W. Paryl, red. W. Floryan, Wrocław.
- Pompino-Marschall B., 1995, *Einführung in die Phonetik*, Berlin–New York.
- Przybylska R., 2009, *Badania nad polszczyzną mówioną a leksykografią*, [w:] *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna*, pod red. B. Dunaja i M. Raka, Kraków, s. 33–39.
- Pullum G., Ladusaw W., 1986, *Phonetic Symbol Guide*, Chicago–London.
- Rakoczy M., 2014, „Pisanie” kultury a notatki terenowe – przypadek Bronisława Malinowskiego, „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej”, t. 21, nr 2, s. 75–94.
- Rancew-Sikora D., 2007, *Analiza konwersacyjna jako metoda rozmów codziennych*, Warszawa.
- Reershemius G., 2012, *Research cultures and pragmatic functions of humor in academic research presentations: A corpus-assisted analysis*, „Journal of Pragmatics” 44, s. 863–875.
- Reichan J., 2016, *Fakty z zakresu dialektu i kultury wsi w interpretacji dialektologicznej i etnograficznej*, „Biuletyn PTJ” LXXII, s. 111–120.

- Roach P., Hartman J., Setter J., Jones D., 2006, *Cambridge English Pronouncing Dictionary*, issue 17, Cambridge–New York.
- Rogozińska M., 2012, *Korrekturen und Reparaturen in der mündlichen Wissenschaftskommunikation von L1- und L2-Sprechern*, Wrocław–Dresden.
- Rogoziński Ł., Zarzeczny G., 2012, *Adapting GAT2 convention for Polish text transcription as part of GeWiss*, „*Studia Linguistica*” XXXI, Wrocław, s. 67–76.
- Scarvaglieri C., Redder A., Pappenhagen R., Brehmer B., 2013, *Capturing diversity. Linguistic land- and soundscaping in urban areas*, [w:] J. Duarte, I. Gogolin (eds), *Linguistic superdiversity in urban areas. Research approaches*, Amsterdam, s. 45–73.
- Siebs Th., 1898, *Deutsche Bühnenaussprache. Ergebnisse der Beratungen zur ausgleichenden Regelung der deutschen Bühnenaussprache*, Berlin.
- Sierociuk J., 2009, *Zasoby fonograficzne Zakładu Dialektologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i ich przydatność w badaniach procesów rozwojowych polszczyzny mówionej*, [w:] *Polszczyzna mówiona ogólna i regionalna*, pod red. B. Dunaja i M. Raka, Kraków, s. 179–188.
- Siepmann D., 2015, *Dictionaries and Spoken Language: A Corpus-Based Review of French Dictionaries*, „*International Journal of Lexicography*” 28(2), s. 139–168.
- Sinclair J., 1995, *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford.
- Skórzak A., Rodasik R., 2015, *Nowe metody archiwizacji materiałów dialektologicznych jako forma ochrony dziedzictwa językowego*, „*Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje*” 18, s. 168–184.
- Skudrzykowska A., 1994, *Język (za)pisany*, Katowice.
- Skwarczyńska S., 2006, *Teoria listu*, na podst. lwowskiego pierwodruku oprac. E. Feliksiak, M. Leś, Białystok.
- Slavcheva A., Meissner C., 2012, *GeWiss – a comparable corpus of academic German, English and Polish*, [w:] M. Haugh, S. Ruhi, T. Schmidt, K. Wörner (eds), *Proceedings of the LREC-Workshop „Best practices of speech corpora in linguistics research”*, s. 7–11.
- Smułkowa E., 1984, *Uwagi do metody badań nad leksyką gwarową pogranicza językowego*, [w:] *Studia nad gwarami Białostoczczyzny. Morfologia i słownictwo*, Warszawa, s. 67–71.
- Spokes Mix* – <http://spokes.clarin-pl.eu/>.
- Stępiak K., Podgórzec Z. (współpr.), 1993, *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn.
- Szczyszek M., 2013, *O porozumiewaniu się międzyludzkim. Wariant mówiony języka polskiej wspólnoty komunikatywnej: słowotwórstwo, leksyka, składnia*, Poznań.
- Świątek A., 2007, *Specyficzne zjawiska komunikacyjne w wieku senioralnym*, „*Sztuka Leczenia*” XIV, nr 1–2, s. 69–78.
- Tworek A., 2002a, *(Dolno)śląski niemiecki? (Dolno)śląski polski? O współczesnej wymowie Dolnoślązaków*, [w:] M. Hałub (red.), *Silesia Philologica. I Kongres Germanistyki Wrocławskiej*, Wrocław, s. 50–59.
- Tworek A., 2002b, *Das Regionale und das Überregionale in der Aussprachenorm des heutigen Polnischen*, [w:] H. Weydt (Hrsg.), *Langue – Communauté – Signification. Approches en Linguistique Fonctionnelle. Actes du XXVème Colloque International de Linguistique Fonctionnelle*, Frankfurt am Main, s. 182–186.
- Tworek A., 2012, *Einführung in die deutsch-polnische vergleichende Phonetik*, Dresden–Wrocław.
- Tworek A., 2019, *Krajobraz językowy współczesnego Śląska – uwagi wstępne*, [w:] A. Tworek (red.), *Germanistyka otwarta. Wrocławskie debaty o języku i językoznawstwie*, Wrocław, s. 343–366.
- Verdonik D., Maučec M.S., 2016, *A Speech Corpus as a Source of Lexical Information*, „*International Journal of Lexicography*” 30(2), s. 143–166.
- Wagner A., Bachan J., Klessa K., Demenko G., 2015, *Przegląd wybranych aspektów analizy prozodii mowy spontanicznej na potrzeby technologii mowy*, „*Prace Filologiczne*” LXVI, s. 271–298.
- Warchała J., 2003, *Kategoria potoczności w języku*, Katowice.
- Wieczorkiewicz B., 1976, *Metodologia badań gwar miejskich*, [w:] *Miejska polszczyzna mówiona. Metodologia badań. Materiały konferencji naukowej w Sosnowcu w dniach 20–21 czerwca 1974 roku*, W. Lubaś (red.), Katowice, s. 9–20.

- Wielgat R., Jędryka R., Lorenc A., Mik Ł., Król D., 2017, *Projekt koncepcyjny bazy danych do przechowywania nagrań z badań artykulograficznych mowy polskiej*, „Science, Technology and Innovation” 1, s. 64–72.
- Wilkoń A., 2000, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, wyd. 2, Katowice.
- Witaszek-Samborska M., 1985, *Regionalizmy fonetyczne w mowie inteligencji poznańskiej*, „Slavia Occidentalis” 42, s. 91–104.
- Witaszek-Samborska M., 1986, *Mowa poznańskiej inteligencji*, [w:] M. Gruchmanowa, M. Witaszek-Samborska, M. Żak-Święcicka (red.), *Mowa mieszkańców Poznania*, Poznań, s. 29–87.
- Wolińska O., 1982, *Syntaktyczne struktury perswazyjne w listach (na materiale listów polonijnych)*, „Polonica”, t. 8, s. 197–205.
- Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W., 2006, *Gatunki dziennikarskie. Teoria – praktyka – język*, Warszawa.
- Zagórski Z., 2001, *O różnych metodach badań dialektologicznych*, „Gwary Dziś” 1, *Metodologia badań*, pod red. J. Sierociuka, Poznań, s. 25–31.
- Zaśko-Zielińska M., 2009, *Próba charakterystyki biolektu – język a wiek*, „Studia Linguistica” XXVIII, s. 117–123.
- Zaśko-Zielińska M., 2013, *Listy pożegnalne. W poszukiwaniu lingwistycznych wyznaczników autentyczności tekstu*, Wrocław.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., 2008, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa.
- Zgólkowa H., 1983, *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa*, Poznań.
- Zgólkowa H. (red.), 1994–2005, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań.
- Zielińska A., 2013, *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamości w regionie lubuskim*, Warszawa.
- Żmigrodzki P. (red.), 2007, *Wielki słownik języka polskiego*, Kraków.
- Żmigrodzki P., Bańko M., Dunaj B., Przybylska R., 2007, *Koncepcja Wielkiego słownika języka polskiego – przybliżenie drugie*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne*, P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), Kraków 2007, s. 9–21.



## Streszczenie/Zusammenfassung/Summary

Książka *Od rozmowy do korpusu, czyli jak zbierać i archiwizować dane mówione* podejmuje problematykę badań nad polszczyzną mówioną. Autorzy zwracają uwagę na to, jak cenne są dane mówione oraz jaką rolę odgrywają one w słownikach ogólnych i korpusach języka polskiego – biorąc pod uwagę zarówno wydawnictwa tradycyjne, jak i nowoczesne wyszukiwarki i bazy internetowe. Wieloaspektowo przedstawiają metody pozyskiwania danych mówionych, a także poruszają zagadnienia związane z etyką badań wykorzystujących nagrania, kwestiami technicznymi i organizacyjnymi. Autorzy szczegółowo opisują proces gromadzenia danych mówionych i doświadczenia, jakie w tym obszarze mają dwie pracownie działające na Uniwersytecie Wrocławskim: Pracownia Polszczyzny Mówionej oraz Pracownia Fonetyki.

W publikacji szczegółowo opisane są dwa projekty, które powstały we współpracy z konsorcjum CLARIN-PL: odzyskiwanie i archiwizacja materiału mówionego pozyskanego w ramach badań nad polszczyzną mówioną miast (materiał pochodził z lat 90. XX wieku), a także realizacja pierwszego etapu dużego projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*, którego celem było nagranie i przetranskrybowanie wywiadów biograficznych z najstarszymi mieszkańcami Dolnego Śląska i Opolszczyzny.

Wymiernym efektem obu projektów było opracowanie dokumentacji na potrzeby badań podobnego typu. Wypracowane wzory koniecznych dokumentów zostały dołączone do publikacji – w Aneksie książki znajdują się: List do nagrywanych, Scenariusz rozmowy, Karta metadanych, Karta opisu sytuacji, Tekst do przeczytania, Podziękowanie. Autorzy zaadaptowali również schemat opisu metadanych Dublin Core i dostosowali go do potrzeb pozyskiwania danych metodą wywiadu biograficznego.

Słowa klucze: mowa, polszczyzna mówiona, transkrypcja, anotacja, gerontolingwistyka, wywiad biograficzny, metadane, etyka badań, archiwizacja.

Die Monographie *Vom Gespräch bis zum Textkorpus, also wie man die gesprochenen Textdaten sammeln und archivieren sollte* setzt sich die Analyse des gesprochenen Polnisch zum Ziel.

Die Autoren machen darauf aufmerksam, wie wichtig, aus wissenschaftlicher Perspektive, das empirische Material der gesprochenen Texte ist, sowie die Rolle, die es in Wörterbüchern und Textkorpora der polnischen Sprache spielt. Untersucht wurden sowohl die gedruckten Ausgaben, als auch die modernen Internetsuchmaschinen sowie andere Internetressourcen.

Die Autoren präsentieren die Methoden der Datenerfassung von gesprochenen Texten und gehen die ethischen, technischen sowie organisatorischen Fragen von Datenverwendung ein. Des Weiteren wird auf den Prozess der Datensammlung sowie die diesbezüglichen Erfahrungen der beiden Forschungsstellen an der Breslauer Universität – Forschungsstelle für gesprochenes Polnisch und Forschungsstelle für Phonetik – hingewiesen.



In der vorliegenden Monographie werden zwei in Folge der Zusammenarbeit mit dem CLARIN-PL-Konsortium entwickelte Projekte ausführlich geschildert: Wiedergewinn und Archivieren der gesprochenen polnischen Stadtsprache (das Material stammt aus den 90er Jahren des 20. Jhs.) sowie die Ausführung der ersten Etappe eines Großprojekts *Sprachliche Biographien der Niederschlesier – die älteste Generation* (Ausfertigung der Aufnahmen und Transkripte von biographischen Interviews mit ältesten Bewohnern Niederschlesiens und des Oppelner Landes).

Das Ergebnis der beiden Projekte ist die Bearbeitung der Dokumentation für die weiteren Untersuchungen. Die erarbeiteten Muster von Texten befinden sich im Anhang der Monographie: Brief an Probanden, Gesprächszenario, Metadatenbogen, Situationsbeschreibungsbogen, Text zum Vorlesen und die Danksagung. Die Autoren adaptierten bibliographisches Datenformat Dublin Core und passten diesen an die Erfordernisse des biografischen Interviews an.

Schlüsselwörter: Sprache, gesprochenes Polnisch, Transkription, Vermerken, Gerontolinguistik, Metadaten, Wissenschaftsethik, Archivieren.

Izabela Olszewska

The book *From the Conversation to the Corpus, or How to Collect and Archive Spoken Language Data* examines research on the spoken variant of Polish. The authors draw attention to the value of spoken language data and the role it plays in general dictionaries and in Polish language corpora, taking into account traditional publications as well as modern search engines and Internet databases. The authors present multi-faceted Laboratory and the Phonetics Laboratory at the University of Wrocław.

The publication describes at length two projects that have been developed in cooperation with the CLARIN-PL consortium: the recovery and archiving of spoken language data obtained as part of research on the variants of spoken Polish used in cities (with the data that was collected in the 1990s), as well as the implementation of the first stage of the large project “Language Biographies of Lower Silesia – the oldest generation,” whose aim was to record and transcribe biographical interviews with the oldest inhabitants of Lower Silesia and the Opole region.

A measurable effect of both projects has been the development of documentation that can be used in similar types of research. In the book’s appendix, the reader may find templates of useful documentation, which include a letter to the data provider, a conversation script, a metadata card, a description of the interview setting card, a text to be read by the data provider, and a thank-you note. The authors also adapted the Dublin Core metadata schema, adjusting it to the needs of data acquisition procedures that apply the method of the biographical interview.

Key words: speech, spoken Polish, transcription, annotation, gerontolinguistics, biographical interview, metadata, research ethics, archiving.

Krzysztof Migdalski

## **ANEKS I**

### **Wzory dokumentów Pracowni Polszczyzny Mówionej<sup>50</sup>**

1. List
2. Scenariusz rozmowy
3. Tekst do przeczytania
4. Karta metadanych
5. Karta opisu sytuacji
6. Podziękowanie
7. Nagrywanie – wskazówki organizacyjne i techniczne
8. Schemat opisu danych według standardu Dublin Core

---

<sup>50</sup> Wzory dokumentów dostępne są także na stronie PPM: <http://ppm.uni.wroc.pl/wzory>.

Szanowni Państwo!

Tworzymy Pracownię Polszczyzny Mówionej, działającą w ramach struktur Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Uprzejmie prosimy o wyrażenie zgody na udział w projekcie naukowym, którego celem jest opis mówionej odmiany współczesnego języka polskiego. Udział w projekcie polega na niedługiej rozmowie, a jej przebieg zostanie nagrany dyktafonem.

Rozmowę przeprowadzi z Państwem członek Pracowni Polszczyzny Mówionej lub student przez nas przeszkolony. Rozmowa będzie dotyczyła Państwa biografii językowej. Zapytamy na przykład o to, jakim językiem mówiło się u Państwa w domu, z jakimi językami obcymi mieli Państwo kontakt w szkole, w podróży, w pracy.

Pytania nie będą dotyczyły spraw osobistych ani nie będą sprawdzały Państwa wiedzy szkolnej. Wszelkie dane osobowe (także przywołane w nagraniu) pozostaną anonimowe.

Każdą nagraną rozmowę transkrybujemy w specjalnym programie do analizy języka mówionego – staje się ona częścią korpusu współczesnej polszczyzny mówionej. Jeśli wyrażą Państwo zainteresowanie, zapis rozmowy prześlemy Państwu na pamiątkę współpracy z Pracownią Polszczyzny Mówionej.

Dziękujemy za poświęcony czas  
*Zespół Pracowni Polszczyzny Mówionej*

## Biografia językowa – scenariusz do wywiadu

<p><b>Zanim włączysz dyktafon...</b></p> <p>Poinformuj rozmówcę, jaki jest cel projektu. Zapewnij, że rozmówca pozostanie anonimowy.</p> <p>Nie zapomnij o uśmiechu. Przyjazne nastawienie i życzliwość spowodują, że rozmówca poczuje się bardziej komfortowo.</p>	<p><b>Pytania o komunikowanie się w DOMU</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Jaki jest twój język ojczysty?</li> <li>2. W jakim języku mówiło się u ciebie w domu (kiedyś, teraz)? Mama, tato, ciocia, wujek...</li> <li>3. Jakim językiem mówili do ciebie rodzice?</li> <li>4. W jakim języku rozmawiałeś z dziadkami?</li> <li>5. Czy w twoim domu rodzinnym/w twojej rodzinie mówi się gwarą lub dialektem?</li> </ol>	<p><b>Pytania o komunikowanie się w OTOCZENIU</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. W jakim języku rozmawiałeś na podwórku/z sąsiadami?</li> <li>2. Jakimi językami mówili twoi sąsiedzi?</li> <li>3. Z jakimi gwarami/dialektami zetknąłeś się w swoim najbliższym otoczeniu? Czy umiesz nimi mówić?</li> <li>4. Jakich języków uczysz się/uczyłeś się w szkole lub prywatnie? Opowiedz o swojej nauce języków.</li> <li>5. Jakimi językami mówisz u siebie w pracy i wśród znajomych?</li> <li>6. Czy wymieniasz listy lub e-maile z obcokrajowcami? Opowiedz, jak sobie radzisz z pisaniami w obcym języku.</li> <li>7. Czy w twoim środowisku towarzysko-zawodowym mówi się gwarą lub dialektem?</li> </ol>	<p><b>Pytania o PRZEPROWADZKI</b></p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1. Czy zmieniałeś miejsce zamieszkania? Opowiedz o tych przeprowadzkach (tutaj istotne są daty).</li> <li>2. Czy wyjeżdżałeś na dłużej poza Polskę? (Jeśli tak – opisz, gdzie i na jak długo).</li> <li>3. Czy masz dłuższe, trwalsze kontakty z osobami z innych regionów Polski i innych krajów?</li> <li>4. Czy często podróżujesz po Polsce/do różnych krajów?</li> <li>5. Jakich języków używasz podczas podróży? Opowiedz, jak sobie radzisz z mówieniem podczas podróży zagranicznych.</li> <li>6. Wymień, skąd znasz języki obce (szkoła, studia, kursy, prywatne kontakty, dom, pobyty za granicą).</li> </ol>
<p><b>OPOWIEDZ MI...</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Z kim spędzałeś w dzieciństwie najwięcej czasu?</li> <li>• Kto się tobą opiekował, zanim poszedłeś do szkoły?</li> <li>• Jaki język najczęściej słyszałeś w domu?</li> <li>• Czy rodzice i dziadkowie znali jakiegoś obcego języki/gwary?</li> <li>• Skąd je znali? W jakich sytuacjach się nimi posługiwali?</li> </ul>	<p><b>OPOWIEDZ MI...</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Czy w swoim najbliższym otoczeniu słyszysz język inny od tego, którym ty na co dzień się posługujesz? Kto tych języków używa?</li> <li>• Opowiedz o swoich kontaktach z ludźmi, którzy mówią innymi językami. W jakich miejscach czy sytuacjach je słyszysz? Pamiętaj, co to są za języki?</li> <li>• Czy miałeś okazję (potrzebę) komunikować się z tymi osobami (np. w sklepie czy na podwórku)? Jak to robiłeś?</li> <li>• Czy teraz czasami używasz (musisz używać) obcego języka? W jakich sytuacjach?</li> </ul>	<p><b>OPOWIEDZ MI...</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Czy w swoim dzieciństwie lub w życiu dorosłym przeprowadzałeś się do innych miejscowości? Jak zapamiętałeś nowe miejsca?</li> <li>• Z jakimi nowymi słowami, językami zetknąłeś się w tamtym czasie? Czy w nowym miejscu musiałeś uczyć się nowych języków albo chociaż nowych wyrazów?</li> <li>• Gdzie uczyłeś się obcych języków? Jak wyglądała ta nauka? Czy znasz za granicą kogoś, z kim jesteś w kontakcie: rozmawiasz przez telefon czy korespondujesz? Opowiedz, jak sobie w takiej sytuacji radzisz z językiem.</li> </ul>	

## TEKST DO PRZECZYTANIA

Wolność w niewolę się zamieniła, odkąd na każdym rynku jest jakiś punkt bankowy, a te wszystkie koleżanki zamiast jeździć na sankach, błąkają się bez celu i bez głowy, tylko instynktownie, jakby na krawędzi.

Jak nas już zobaczą, to będą od razu chcieli, żebyśmy zaśpiewali tę debilną piosenkę o pięciu Węgrach i Polakach na jednym ringu. Potem dadzą nam trochę kaszanki, ja zrobię głupią minę i powiem, że wolę kęs słoniny z czosnkiem.

A ten stary tramwajarz będzie to wszystko obserwował zza firanki. Na śmierć zapomniałem, że on miał podobno jakieś konszachty z bezpieką. Pies go drapał, nie muszę się z nim kolegować, jest mi obojętny. Bierzmy się za te stare jabłonki, trzeba im zrobić na zimę przycinę.

Tekst przygotował Artur Tworek

(inspiracja: Andrzej Stasiuk, *Osiółkiem*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2016)

Projekt *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*

Zebrany materiał fonetyczny jest dostępny na stronie Pracowni: <http://ppm.uni.wroc.pl/czytanie>



ID rozmowy: \_\_\_\_\_  
ID nagrywającego: \_\_\_\_\_

Data nagrania: \_\_\_\_\_

## KARTA METADANYCH

### A. OSOBA

1. ID głównego rozmówcy: .....
2. Płeć: K/M
3. Rok urodzenia: ..... (wiek: .....)
4. Miejsce urodzenia: .....
5. Wykształcenie:
  - podstawowe (szkoła podstawowa:  sześćoletnia  ośmioletnia)
  - gimnazjalne
  - zawodowe
  - średnie (liceum/technikum)
  - wyższe (tytuł: licencjat, magister, doktor, doktor habilitowany, profesor)
6. Pochodzenie:
  - 6.1. narodowość .....
  - 6.2. obywatelstwo .....
  - 6.3. nazwa miejscowości .....
  - 6.4. województwo .....
7. Biografia zawodowa:
  - 7.1. zawód wyuczony .....
  - 7.2. zawód wykonywany obecnie .....
  - 7.3. wszystkie zawody wykonywane wcześniej (chronologicznie): .....
  - 7.4. sposoby spędzania wolnego czasu/hobby: .....

### B. RODZINA

8. Sytuacja rodzinna
  - 8.1. Dziadkowie ze strony matki
    - 8.1.1. pochodzenie geograficzne: babcia - ....., dziadek - .....
    - 8.1.2. wykształcenie/zawód: babcia - ....., dziadek - .....
    - 8.1.3. intensywność kontaktu:  żadna lub niewielka  standardowa  intensywna
  - 8.2. Dziadkowie ze strony ojca
    - 8.2.1. pochodzenie geograficzne: babcia - ....., dziadek - .....
    - 8.2.2. wykształcenie/zawód: babcia - ....., dziadek - .....
    - 8.2.3. intensywność kontaktu:  żadna lub niewielka  standardowa  intensywna
  - 8.3. Rodzice
    - 8.3.1. pochodzenie geograficzne .....
    - 8.3.2. wykształcenie/zawód .....
    - 8.3.3. intensywność kontaktu:  żadna lub niewielka  standardowa  intensywna

ID rozmowy: \_\_\_\_\_  
ID nagrywającego: \_\_\_\_\_

Data nagrania: \_\_\_\_\_

- 8.4. Partner
  - 8.4.1. pochodzenie geograficzne .....
  - 8.4.2. wykształcenie/zawód .....
- 8.5. Dzieci
  - 8.5.1. pochodzenie geograficzne .....
  - 8.5.2. wykształcenie/zawód .....
- 8.6. Wnuki
  - 8.6.1. pochodzenie geograficzne .....
  - 8.6.2. wykształcenie/zawód .....

### C. JĘZYK

- 9. Język ojczysty, komunikacyjny
  - 9.1. Język ojczysty
  - 9.2. Twoja polszczyzna jest:
    - całkowicie poprawna
    - częściowo poprawna
    - niezbyt poprawna
  - 9.3. Główny język komunikacyjny .....
  - 9.4. Język/języki, jakimi mówi się/mówiło się w domu rodzinnym:
    - 9.4.1. kiedyś .....
    - 9.4.2. teraz .....
  - 9.5. Jakimi językami mówią/mówili:
    - 9.5.1. Rodzice: matka – ....., ojciec – .....
    - 9.5.2. Dziadkowie ze strony matki: babcia – ....., dziadek – .....
    - 9.5.3. Dziadkowie ze strony ojca: babcia – ....., dziadek – .....
    - 9.5.4. Partnerzy .....
    - 9.5.5. Dzieci .....
    - 9.5.6. Wnuki .....
  - 9.6. Jakim(i) językiem(ami) mówi się u Ciebie:
    - 9.6.1. w pracy .....
    - 9.6.2. wśród znajomych/przyjaciół poza pracą .....
    - 9.6.3. w miejscach, gdzie się bawisz/spędzasz wolny czas
- 10. Języki obce
  - 10.1. Znajomość języków obcych – wymień, jakie znasz języki:
    - 10.1.1. w kolejności uczenia się .....
    - 10.1.2. według ważności komunikacyjnej (dla Ciebie) .....

ID rozmowy: \_\_\_\_\_  
ID nagrywającego: \_\_\_\_\_

Data nagrania: \_\_\_\_\_

- 10.1.3. stopień zaawansowania:  
język .....:  podstawowa  średnio zaawansowana  zaawansowana  
język .....:  podstawowa  średnio zaawansowana  zaawansowana  
język .....:  podstawowa  średnio zaawansowana  zaawansowana
- 10.2. Skąd znasz podane języki obce? (proszę zaznaczyć)  
 ze szkoły  ze studiów  z kursów  z prywatnej nauki  
 z domu  z pobytów za granicą
- 10.3. Znajomość dialektu/gwary:  
 tak  nie
- 10.4. Stopień znajomości:  
 znasz  
 używasz aktywnie  
 rozumiesz, ale nie używasz  
 nie znasz i nie używasz
- 10.5. Czy w twoim domu rodzinnym/w twojej rodzinie mówi się gwarą lub dialektem?  
 tak  nie
- 10.6. Czy w twoim środowisku towarzysko-zawodowym mówi się gwarą lub dialektem?  
 tak  nie

#### **D. MOBILNOŚĆ W POLSCE I POZA POLSKĄ**

11. Miejsce urodzenia .....
12. Przeprowadzki (chronologicznie – daty roczne) .....
13. Czy wyjeżdżałeś na dłużej poza Polskę? .....
14. Czy masz dłuższe, trwalsze kontakty z osobami z innych regionów Polski i innych krajów? .....
15. Czy często podróżujesz po Polsce/do różnych krajów? .....
16. Najczęstsze kierunki podróży .....

Identyfikator rozmowy: \_\_\_\_\_  
Czas odtwarzania rozmowy: \_\_\_\_\_

Data nagrania: \_\_\_\_\_

## KARTA OPISU SYTUACJI

### Prowadzący rozmowę (nagrywający):

- identyfikator - .....
- wiek - .....
- płeć - .....
- wykształcenie - .....

### Rozmówca 1 (główny):

- identyfikator - .....
- wiek - .....
- płeć - .....
- wykształcenie - .....

### Rozmówca 2:

- identyfikator - .....
- wiek - .....
- płeć - .....
- wykształcenie - .....

### Relacje między rozmówcami:

		<b>Komentarz (typ relacji/częstość kontaktów itd.)</b>
nagranie było pierwszym spotkaniem	TAK/NIE	
rozmówcy są spokrewnieni	TAK/NIE	
rozmówcy są znajomymi	TAK/NIE	
rozmówcy znają się z pracy	TAK/NIE	
inne		

Identyfikator rozmowy: \_\_\_\_\_  
Czas odtwarzania rozmowy: \_\_\_\_\_

Data nagrania: \_\_\_\_\_

---

**Ewentualne audytorium, świadkowie rozmowy:**

.....

**Miejsce rozmowy (ew. znaczące w rozmowie przedmioty):**

.....

**Czas rozmowy (pora dnia, okres roku, np. przed świętami, inne wydarzenia kalendarzowe istotne w rozmowie):**

.....

**Tło dźwiękowe rozmowy:**

.....





Uniwersytet  
Wrocławski

Pracownia  
Polszczyzny  
Mówionej

Wrocław, .....

## PODZIĘKOWANIE

Pracownia Polszczyzny Mówionej  
w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego

składa

Pani/Panu .....

serdeczne podziękowania za zgodę na udział w rozmowie  
na temat biografii językowej.

Nagrana rozmowa jest cennym materiałem zasilającym  
Korpus Polszczyzny Mówionej Dolnego Śląska  
tworzony i archiwizowany przez Pracownię.

dr hab. Anna Majewska-Tworek

dr hab. prof. UWr Monika Zaśko-Zielińska

dr Marta Śleziak

## NAGRYWANIE – WSKAZÓWKI ORGANIZACYJNE I TECHNICZNE

	Interakcja: nagrywający – rozmówca	Sprzęt
<b>Zanim umówisz się na wywiad</b>	<p><b>1)</b> Ustal: jaki ma być cel twojego wywiadu? Na jakich informacjach najbardziej ci zależy? Kim ma być rozmówca?</p> <p><b>2)</b> Zapoznaj się ze scenariuszem wywiadu.</p>	<p><b>3)</b> Dowiedz się, jaki format zapisanego dźwięku będzie najkorzystniejszy dla późniejszej transkrypcji.</p>
<b>Przed wywiadem</b>	<p><b>4)</b> Jeśli nie znasz swojego rozmówcy, postaraj się czegoś o nim dowiedzieć (ile ma lat?; czy ma dzieci, wnuki?; czy mieszka sam?). Jeśli znasz rozmówcę, zweryfikuj to, co już wiesz (być może nie znasz jakichś szczegółów z opowieści, którą kiedyś się z tobą podzielił?).</p> <p><b>5)</b> Spróbuj wyobrazić sobie sytuację waszej rozmowy. Wypowiedz na głos kilka pierwszych pytań. Staraj się nie mówić ani za szybko, ani za wolno.</p> <p><b>6)</b> Na umówione spotkanie przyjdź punktualnie. Nie zapomnij dokumentów – formularza metadanych, zgody na nagrywanie etc.</p>	<p><b>7)</b> Sprawdź sprzęt, z którego skorzystasz podczas wywiadu. Przetestuj go wcześniej, nagrywając siebie lub kogoś z twojego otoczenia. Jeśli nagrywasz rozmowę na telefonie, sprawdź, czy potrafisz szybko znaleźć na urządzeniu plik z nagraniem dźwiękiem.</p> <p><b>8)</b> Zanim przyjdiesz na spotkanie, wyłącz w telefonie dźwięk dzwonek i powiadomień.</p>
<b>Zanim włączysz dyktafon</b>	<p><b>9)</b> Zachowuj się uprzejmie i przyjaźnie. Porozmawiaj o czymś zwyczajnym – opowiedz o tym, jak ci się jechało do rozmówcy, możesz też podyskutować o pogodzie. Unikaj tematów drażliwych i ironii.</p> <p><b>10)</b> Opowiedz o celu swojej wizyty – zwróć szczególną uwagę na to, że wszystkie dane będą anonimowane. Możesz wyrazić radość z faktu, że rozmówca chciał się z tobą spotkać i porozmawiać.</p>	<p><b>11)</b> Przypomnij rozmówcy, że będziesz nagrywać rozmowę.</p> <p><b>12)</b> Połóż dyktafon (telefon) w widocznym miejscu, możliwie blisko rozmówcy, ale też nie aż tak blisko, by rozmówca czuł się skrępowany.</p>
<b>Podczas nagrywania</b>	<p><b>13)</b> Słuchaj z zainteresowaniem tego, co mówi rozmówca. Staraj się utrzymywać z nim kontakt wzrokowy. Zachęcaj rozmówcę do opowiedzenia swojej historii. Jeśli rozmówca potrzebuje namysłu, daj mu czas. Nie bój się ciszy. Nie zasypuj go pytaniami. Gdy rozmówca poczuje się bezradny lub straci wątek, dopytaj o coś, co mówił wcześniej.</p> <p>Dyskretnie kontroluj czas.</p>	<p><b>14)</b> Dyskretnie kontroluj, czy dźwięk się nagrywa.</p>
<b>Po nagraniu</b>	<p><b>15)</b> Podziękuj za rozmowę. Możesz spytać rozmówcę o wrażenia. Możesz nawiązać krótko do tego, co mówił.</p> <p><b>16)</b> Wypełnij niezbędne dokumenty. Jeśli przy wypełnianiu Karty metadanych potrzebujesz dodatkowych informacji, spytaj o nie rozmówcę.</p> <p><b>17)</b> Poproś rozmówcę o podpisanie zgody na wykorzystanie nagrania.</p> <p><b>18)</b> Możesz wręczyć rozmówcy coś na pamiątkę (dyplom, podziękowanie) lub zaproponować zostawienie kopii pliku, tak aby rozmówca mógł go odsłuchać.</p>	<p><b>19)</b> Zanim wyłączysz sprzęt, sprawdź czas nagrania (czy jego długość pokrywa się z tym, ile czasu trwała rozmowa).</p> <p><b>20)</b> Po wyjściu od rozmówcy jak najszybciej (najlepiej jeszcze w tym samym dniu) skopiuj plik z nagraniem na inny nośnik lub do chmury danych – tak aby uniknąć utraty materiału.</p>

## TABELA DUBLIN CORE

TYTUŁ	[Tytuł projektu]
TWÓRCA	Nazwisko, imię
TEMAT	Słowa kluczowe:
OPIS	[Streszczenie]
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej
WSPÓŁTWÓRCA	Nazwisko, imię (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: Data przekazania nagrania: Data przekazania transkrypcji:
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji Dokument elektroniczny: transkrypcja
FORMAT	Nagranie: format pierwotny konwertowany do formatu Transkrypcja: program; format pliku Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: [...] min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: Sygnatura nagrania PPM: Identyfikator nagrywającego: Identyfikator głównego rozmówcy: Identyfikatory pozostałych uczestników rozmowy: Identyfikator transkrybenta:
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: Języki i gwary jako temat rozmowy:
RELACJA	Sygnatura tekstu do przeczytania:
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Zakres czasowy:
PRAWA	[Zakres zgody rozmówcy]

## ANEKS II

### Metadane z projektu *Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze*<sup>51</sup>

Dublin Core. CLR3\_DS\_001

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Śleziak, Marta
TEMAT	Słowa kluczowe: dzieciństwo; młodość; przeprowadzka; podróże
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 70-letniej kobiety, która od 15 lat mieszka we Wrocławiu. Wcześniej całe jej życie związane było z Lubelszczyzną. Kobieta opowiada o swoim domu rodzinnym, edukacji, pracy (jako pielęgniarka), podróżach i przeprowadzce do Wrocławia. Rozmowie przyśluhuje się znajoma rozmówczyni.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Śleziak, Marta (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 29.11.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: oryginalny format nagrania: m4a, przekonwertowany do formatu wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 31:45 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_001 Sygnatura nagrania PPM: MM_rozm_DW-Złotniki_K_70 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MS Identyfikator rozmówcy: CLR3_DS_1 Identyfikator osoby obecnej przy rozmowie: CLR3_DS_14 Identyfikator transkrybenta: CLR2_MW_AN_MS
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: rosyjski; łaćński
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: MM_czyt_DW-Złotniki_K_70
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Lubelszczyzna; Dolny Śląsk Zakres czasowy: 1948 (narodziny); 2003 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

<sup>51</sup> Metadane z projektu dostępne są także na stronie PPM: <http://ppm.uni.wroc.pl/metadane>.

## Dublin Core. CLR3\_DS\_002

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Śmiełowska, Natalia
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; rodzina; książka; wiersze; edukacja; życie zawodowe; Przedmieście Oławskie
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 77-letniej rozmówczynie. Kobieta opowiada o swoim życiu, rodzinie, przebiegu swojej edukacji oraz drogi zawodowej. Rozmówczynie opowiada również o książce swojego autorstwa (dotyczy ona losów rodziny mówczynie) i czyta swoje wiersze.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Śmiełowska, Natalia (transkrypcja); Rudnicka, Maria (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 20.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: format wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 59:16 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_002 Sygnatura nagrania PPM: AD_rozm_DW-PrzedmieścieOławskie_K_77 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_NS Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_2 Identyfikatory transkrybentów: CLR2_MW_AN_NS, CLR2_MW_AN_MR
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: polski; angielski; rosyjski
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: AD_czyt_DW-PrzedmieścieOławskie_K_77
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Łomża (narodziny); Wrocław Zakres czasowy: 1941 (narodziny); 1945 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych



## Dublin Core. CLR3\_SO\_003

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Jaworska, Michalina
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; młodość; wojna; rodzina; Wołyń; przesiedlenie; Śląsk Opolski; gwara śląska; słownictwo kresowe
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 83-letniego mówcy – przesiedleńca z Wołynia, który w 1945 roku dotarł na Śląsk Opolski. Mężczyzna opowiada o swych najwcześniejszych wspomnieniach, losach rodziny w czasie wojny, własnym przebiegu edukacji oraz drogi zawodowej. Wspomina młodzińcze starcia z gwarą śląską, po przeprowadzce do Osowca, oraz próbuje wyjaśniać znaczenia regionalizmów kresowych, podanych przez prowadzącą wywiad.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UW
WSPÓŁTWÓRCA	Jaworska, Michalina (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 28.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: plik konwertowany z formatu mp3 do formatu wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 26:58 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_SO_003 Sygnatura nagrania PPM: RD_rozm_OPO_Osowiec_M_83 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MJ Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_SO_19 Identyfikator innego uczestnika rozmowy: CLR3_SO_18 Identyfikator transkrybenta: CLR2_MW_AN_MJ
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: gwara śląska; mowa kresowa
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: RD_czyt_OPO_Osowiec_M_83
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Lublatyn na Wołyniu; Osowiec w woj. opolskim Zakres czasowy: 1935 (narodziny); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_SO\_004

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Jaworska, Michalina
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; rodzina; wojna; napady banderowskie; przesiedlenie; Wołyń; Śląsk Opolski
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 82-letniej narratorki, która doświadczyła przesiedlenia z Wołynia na Śląsk Opolski. Kobieta wspomina swój dom rodzinny, życie codzienne przed wojną oraz różnorodność narodową pogranicza. Szczegółowo opowiada o czasie napadów banderowskich, przesiedleniu do Lisięcic i wspólnym życiu z niemiecką rodziną w jednym domu. Porusza temat uczestniczenia po latach w pielgrzymce na Wołyń oraz odwiedzin potomka Niemców mieszkających kiedyś w jej domu.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Jaworska, Michalina (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 31.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: plik konwertowany z formatu mp3 do formatu wav Transkrypcja: program ELAN (eaf) Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 34:21 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: SO_004 Sygnatura nagrania PPM: HD_rozm_OGL_Lisięcice_K_82 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MJ Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_SO_4 Identyfikator transkrybenta: CLR2_MW_AN_MJ
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: ukraiński; czeski; niemiecki
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: HD_czyt_OGL_Lisięcice_K_82
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Palcze; Kiwerce na Wołyniu; Lisięcice w woj. opolskim Zakres czasowy: 1936 (narodziny); 2018 (data nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_DS\_005

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Okurowska, Karolina
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; młodość; rodzina; Wrocław; służba wojskowa; PRL; stan wojenny; praca; podróże
OPIS	Rozmowa z rodzeństwem: 67-letnim mężczyzną (urodzonym we Wrocławiu) i 75-letnią kobietą (urodzoną w Szczytach, w wieku 7 lat przeprowadziła się do Wrocławia), mieszkańcami Wrocławia. Rozmowa dotyczy ich doświadczeń powojennych oraz pojedynczych spotkań z ludźmi używającymi innych języków lub dialektów.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UW
WSPÓŁTWÓRCA	Wabnic, Kamil (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 28.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: format wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 58:27 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_005 Sygnatura nagrania PPM: MS+SS_rozm_DW-Śródmieście+MuchobórMały_M+K_67+75 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_KO Identyfikatory głównych rozmówców: CLR3_DS_5; CLR3_DS_6 Identyfikator transkrybenta: CLR2_MW_AN_KW
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: dialekt wielkopolski; gwara podhalańska; dialekt górnośląski; rosyjski; włoski; angielski
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: MS+SS_czyt_DW-Śródmieście+MuchobórMały_M+K_67+75
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Szczyty w woj. łódzkim; Wrocław Zakres czasowy: 1943 i 1951 (narodziny); 1950 (Wrocław – rozmówczyni); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_DS\_006

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Śleziak, Marta
TEMAT	Słowa klucze: życiorys; wspomnienia; dzieciństwo; Wałbrzych; rodzina; Wrocław; studia; podróże
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 72-letniej kobiety, która w roku 1964 przyjeżdża na studia do Wrocławia i tutaj mieszka do dziś. Urodziła się w Wałbrzychu, swoje rodzinne miasto wspomina jako miejsce zamieszkiwane przez przedstawicieli różnych kultur i języków. Rozmowie przysłuchuje się mąż, który w tym samym dniu również opowiadał o sobie, a także znajoma małżeństwa, która opowiadała o swojej biografii kilka dni wcześniej.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Molenda, Aleksandra (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 3.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: oryginalny format nagrania: m4a, przekonwertowany do formatu wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 30:43 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: DS_006 Sygnatura nagrania PPM: HJ_rozm_DW-Złotniki_K_72 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MS Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_7 Identyfikatory innych uczestników rozmowy: CLR3_DS_1; CLR3_DS_15 Identyfikator transkrybenta: CLR2_MW_AN_AP
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: francuski; rosyjski; łaciński; angielski
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: HJ_czyt_DW-Złotniki_K_72
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Dolny Śląsk; Pomorze; zagranica (jako cel wycieczek); Wrocław Zakres czasowy: 1946 (narodziny); 1964 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_DS\_007

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Majewska-Tworek, Anna
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; Stanisławów; wywóz na Wschód; zsyłka; walka o przeżycie; droga powrotna; pobyt na Ukrainie; początki we Wrocławiu; studia; młodość; podróże
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 79-letniej kobiety urodzonej w Stanisławowie. Rozmowa dotyczy wspomnień pobytu w Kazachstanie. Zawiera szczegółowe, dość traumatyczne przeżycia związane z cierpieniem głodu. Zawiera też wspomnienie matki, która samotnie z dwiema córkami przyjechała do obcego Wrocławia. Nagrywana opowiada także o czasach studiów, uczeniu się języków i wykorzystywaniu ich w licznych podróżach turystycznych.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UW
WSPÓŁTWÓRCA	Kociubińska, Sandra (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 13.12.2018 Data przekazania nagrania: 15.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: format wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 32:57 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_007 Sygnatura nagrania PPM: BT_rozm_DW-Kleczków_K_79 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_AMT Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_8 Identyfikator transkrybenta: CLR3_DS_AN_SK
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: polski; rosyjski
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: BT_czyt_DW-Kleczków_K_79
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Stanisławów; Wrocław (od 1946) Zakres czasowy: 1939 (narodziny); 1946 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych



## Dublin Core. CLR3\_DS\_008

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Majewska-Tworek, Anna
TEMAT	Słowa klucze: dzieciństwo i młodość; Gdynia; liceum; początki pracy; przeprowadzki; wychowanie dzieci; plastyka jako pasja; odbyte podróże
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 74-letniej kobiety urodzonej w Gdyni. Rozmowa dotyczy jej przeżyć z domu rodzinnego, zawiera wspomnienie ojca pływającego na M/s „Batory”. Mowa o używaniu języka niemieckiego przez jej rodziców i dziadków w życiu codziennym; refleksje na temat uczenia się języka rosyjskiego, niemieckiego, angielskiego w różnych okresach życia, o motywacji do uczenia się języków obcych i ich przydatności w kolejnych okresach życia. Wspomnienie nauczyciela z językiem kaszubskim.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Kociubińska, Sandra (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 20.12.2018 Data przekazania nagrania: 30.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: format wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 28:16 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_008 Sygnatura nagrania PPM: ZM_rozm_DW-Szczepin_K_74 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_AMT Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_9 Identyfikator transkrybenta: CLR3_DS_AN_SK
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: polski; niemiecki; rosyjski; angielski; kaszubski
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: ZM_czyt_DW-Szczepin_K_74
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Gdynia; Brzeg; Wrocław Zakres czasowy: 1944 (narodziny); 2005 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_DS\_009

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Zaśko-Zielińska, Monika
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; dzieciństwo; Drohobycz; Wałbrzych; ojciec; szkoła; Wrocław; studia, rodzina, praca, sąsiedzi
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 83-letniej kobiety, która urodziła się w Drohobyczu. W 1946 roku rodzina przyjechała w okolice Wałbrzycha. Rozmówczyni opowiada o swoim dzieciństwie, wojennych losach rodziny, kontaktach z sąsiadami, szkole u sióstr Niepokalanek, studiach we Wrocławiu, poznaniu męża, pracy w szkole, różnicach językowych, wizytach u rodziny w Przemysłu, Chojnowie, nad morzem, o córce.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Okurowska, Karolina (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 19.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: format wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 27:56 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_009 Sygnatura nagrania PPM: WK_rozm_DW-PsiePole_K_83 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MZZ Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_10 Identyfikator transkrybenta: CLR2_MW_AN_KO
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: polski; niemiecki; ukraiński; angielski
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: WK_czyt_DW-PsiePole_K_83
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Drohobycz – Rothenbach (Gorce); Wałbrzych; Wrocław (od 1946) Zakres czasowy: 1935 (narodziny); 1946 (Wałbrzych); 2018 (data nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_DS\_010

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Zaško-Zielińska, Monika
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; Gańczary, dzieciństwo; repatriacja; Wrocław; młodość; żona; języki; praca; historia; podróże
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 78-letniego mężczyzny, który urodził się w Gańczarach (obwód lwowski), a do Wrocławia przyjechał w 1946 roku. Rozmówca opowiada o repatriacji rodziny, osiedleniu się we Wrocławiu, zabawach dziecięcych, szkole, studiach, pracy, poznaniu żony. Mężczyzna snuje refleksje na temat relacji międzyludzkich oraz sposobów spędzania czasu po wojnie, w czasach komunizmu i współczesnie. Opowiada o swoich doświadczeniach językowych w czasie zabaw z rówieśnikami, w szkole, w pracy, w czasie podróży. W rozmowie pojawiają się też uwagi na temat wpływu historii na życie codzienne.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UW
WSPÓŁTWÓRCA	Siudak, Eliza (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 22.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: format wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 32:02 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_010 Sygnatura nagrania PPM: MB_rozm_DW-PsiePole_M_78 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MZZ Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_11 Identyfikator innego uczestnika rozmowy: CLR3_DS_16 Identyfikator transkrybenta: CLR3_MDS_AN_ES
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: niemiecki; rosyjski; angielski; gwara śląska; polski; ukraiński
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: MB_czyt_DW-PsiePole_M_78
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Gańczary (obwód lwowski); woj. szczecińskie; Wrocław (od 1946, Psie Pole, Zgorzelisko) oraz wspomniane miejscowości: Stanisławów, Buczacz, Stargard Szczeciński, Bierutów, Mieroszów, Legnica Zakres czasowy: 1940 (narodziny); 1946 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_DS\_011

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Zaśko-Zielińska, Monika
TEMAT	Słowa klucze: wspomnienia; Złotopolice; dzieciństwo; małżeństwo, przeprowadzki; Babimost; praca; Wrocław; Trębki Nowe
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 76-letniej kobiety, która urodziła się w Złotopolicach. Rozmówczyni opowiada o losach swojej rodziny, przeprowadzkach: do Babimostu, do Wrocławia, Trębek i znowu do Wrocławia; relacjach z sąsiadami; sposobach przemieszczania się między miejscowościami; wygodach w nowym miejscu zamieszkania.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UW
WSPÓŁTWÓRCA	Wabnic, Kamil (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 27.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: format wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 25:50 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_011 Sygnatura nagrania PPM: UK_rozm_DW-PsiePole_K_76 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MZZ Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_12 Identyfikator innego uczestnika rozmowy: CLR3_DS_16 Identyfikator transkrybenta: CLR2_MW_AN_KW
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: rosyjski; niemiecki
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: UK_czyt_DW-PsiePole_K_76
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Złotopolice; Babimost; Trębki Nowe; Wrocław Zakres czasowy: 1952 (narodziny); 1964 (Babimost); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_SO\_012

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Jaworska, Michalina
TEMAT	Słowa kluczowe: wspomnienia; przeprowadzka; praca zawodowa; szkoła; Opole; Gliwice; gwara śląska
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 82-letniej mieszkanki Opola. Kobieta krótko opowiada o korzeniach swojej rodziny, przeprowadzkach, wybuchu wojny, swojej edukacji i drodze zawodowej. Snuje rozległe refleksje o różnicach językowych między Śląskiem Górnym a Dolnym, które zaobserwowała podczas pracy jako nauczycielka języka polskiego. Wypowiada się na temat piękna gwary i folkloru oraz znaczenia własnego domu, dającego poczucie swojego miejsca na świecie.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Siudak, Eliza (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 29.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: plik konwertowany z formatu mp3 do formatu wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 20:25 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_SO_012 Sygnatura nagrania PPM: BH_rozm_OP_K_82 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MJ Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_SO_13 Identyfikator innego uczestnika rozmowy: CLR3_SO_17 Identyfikator transkrybenta: CLR3_DS_AN_ES
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: gwara śląska; gwara opolska
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: BH_czyt_OP_K_82
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Pomorze; Rzeszów; Gliwice; Opole Zakres czasowy: 1936 (narodziny); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych



## Dublin Core. CLR3\_DS\_013

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Śleziak, Marta
TEMAT	Słowa klucze: życiorys; wspomnienia; Lwów; czasy przedwojenne; roboty przymusowe; Dolny Śląsk; Wrocław; rodzina
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 74-letniej kobiety, która urodziła się w Wojborzu na Dolnym Śląsku, następnie mieszkała w Kłodzku, a od 1964 roku – we Wrocławiu. Kobieta opowiada o swoim domu rodzinnym, edukacji, rodzinie, obyczajowości i dawnych tradycjach. Wspomina wielonarodowość mieszkańców okolic Lwowa, skąd pochodzili jej rodzice. Rozmowie przysłuchuje się znajoma, która opowiadała o swojej biografii chwilę wcześniej.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UW
WSPÓŁTWÓRCA	Jaśkiewicz, Oliwia (transkrypcja); Skoczylas, Patrycja (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 29.11.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: oryginalny format nagrania: m4a, przekonwertowany do formatu wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 32:20 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: CLR3_DS_013 Sygnatura nagrania PPM: MR_rozm_DW-Złotniki_K_74 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MS Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_14 Identyfikator innego uczestnika rozmowy: CLR3_DS_1 Identyfikatory transkrybentów: CLR3_MDS_AN_OJ; CLR3_MDS_AN_PS
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: ukraiński; rosyjski; niemiecki; łaciński
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: MR_czyt_DW-Złotniki_K_74
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Ukraina; Niemcy; Dolny Śląsk Zakres czasowy: 1944 (narodziny); 1964 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych

## Dublin Core. CLR3\_DS\_014

TYTUŁ	Biografie językowe Dolnoślązaków – pokolenie najstarsze
TWÓRCA	Śleziak, Marta
TEMAT	Słowa kluczowe: zyciorys; wspomnienia; Lubelszczyzna; Wrocław; studia; podróże
OPIS	Rozmowa dotyczy biografii 79-letniego mężczyzny, który na początku lat 60. XX wieku przyjechał do Wrocławia i tutaj osiadł. Urodził się w Jeziorach na Lubelszczyźnie. Rozmowie przyśłuchuje się jego żona, z którą w tym samym dniu również jest nagrywany wywiad, a także znajoma małżeństwa, która opowiadała o swojej biografii kilka dni wcześniej.
WYDAWCA	Pracownia Polszczyzny Mówionej IFP UWr
WSPÓŁTWÓRCA	Wojnarowska, Rozalia (transkrypcja); Żołędziowska, Iga (transkrypcja)
DATA	Data nagrania: 3.12.2018 Data przekazania nagrania: 31.12.2018 Data przekazania transkrypcji: 31.01.2019
RODZAJ	Dokument dźwiękowy: nagranie Dokument elektroniczny: transkrypcja Dokument elektroniczny: Karta metadanych Dokument elektroniczny: Karta opisu sytuacji
FORMAT	Nagranie: oryginalny format nagrania: m4a, przekonwertowany do formatu wav Transkrypcja: program ELAN 5.2, format eaf Karta metadanych: pdf Karta opisu sytuacji: pdf Czas odtwarzania nagrania: 28:33 min
IDENTYFIKATOR	Sygnatura nagrania CLARIN: DS_014 Sygnatura nagrania PPM: CJ_rozm_DW-Złotniki_M_79 Identyfikator nagrywającego: CLR2_MW_AN_MS Identyfikator głównego rozmówcy: CLR3_DS_15 Identyfikatory innych uczestników rozmowy: CLR3_DS_1; CLR3_DS_7 Identyfikatory transkrybentów: CLR3_MDS_AN_RW; CLR3_MDS_AN_IZ
ŹRÓDŁO	-
JĘZYK	Język rozmowy: polski Języki i gwary jako temat rozmowy: rosyjski; łąciński
RELACJA	Sygnatura tekstu czytanego: CJ_czyt_DW-Złotniki_M_79
ZASIĘG	Zasięg geograficzny: Lubelszczyzna; Dolny Śląsk; Pomorze; zagranica (jako cel wycieczek) Zakres czasowy: 1939 (narodziny); 1964 (Wrocław); 2018 (rok nagrania)
PRAWA	Zgoda na wykorzystanie nagrania w celach naukowych



